

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտերծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

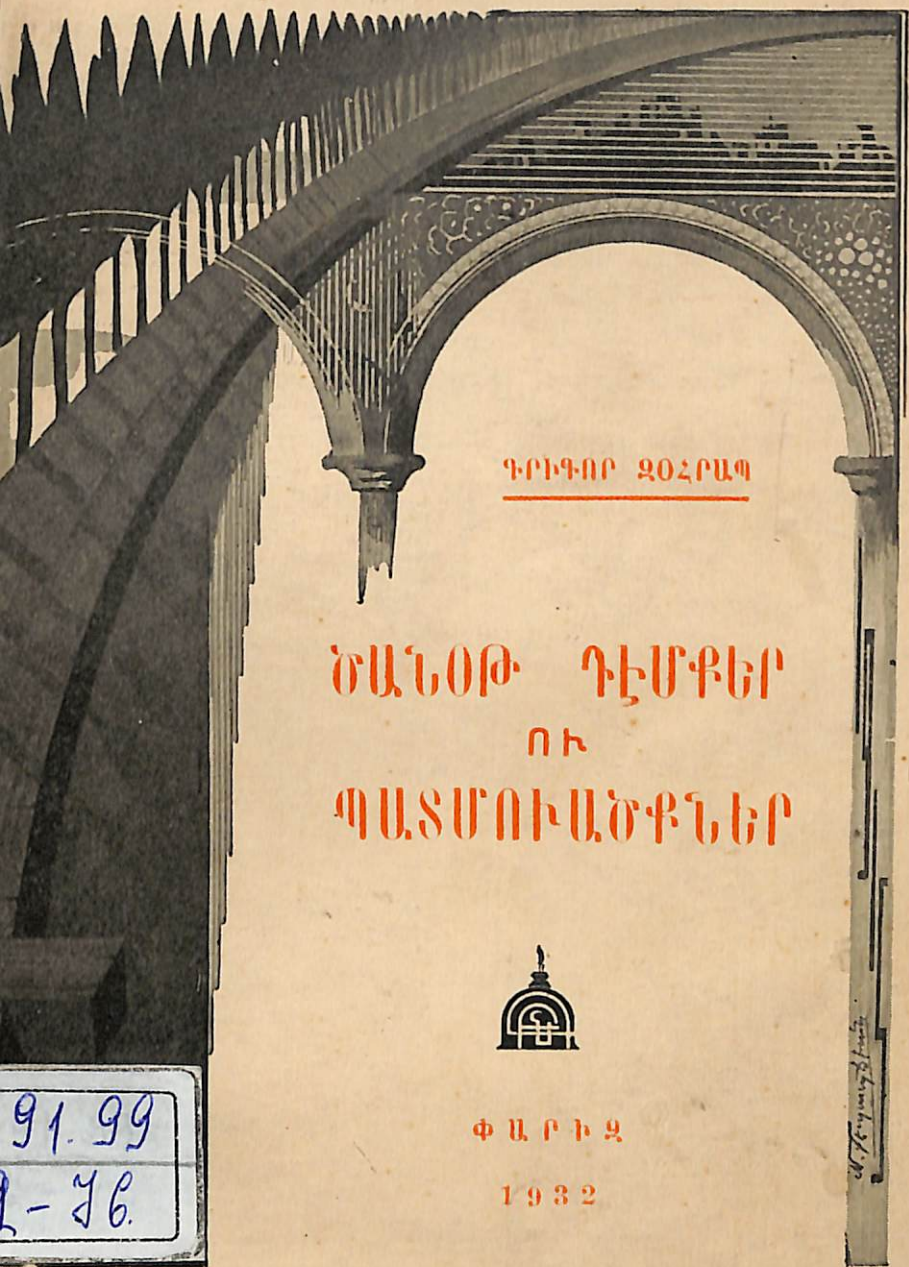
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

ԾԱՆՈԹ ԴԷՄՔԵՐ
ՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

Փ Ա Ր Ի Զ

1932

91.99
2-26.

Handwritten signature or text on the right edge of the illustration.

$\frac{1}{3}$

ԾԱՆՕԹ ԴԷՄՔԵՐ

ՈՒ

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

891.99
3-76

NOV 2011

« ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ — ԹԻԻ 6

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

ԾԱՆՈԹ ԴԷՄՔԵՐ
ՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

Printed in France

Փ Ա Ր Ի Զ

1932

Սոյն գրքին տպագրուած է 50 օրինակ
Լաֆիւմա ազնիւ թղթի վրայ, թուագրուած 1—50
եւ 450 օրինակ մասնաւոր Վէլէն թղթի վրայ,
թուագրուած 51—500:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

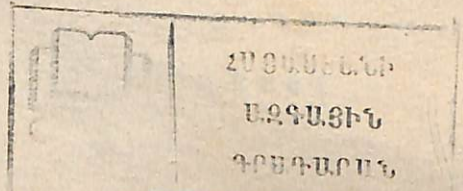
Գրիգոր Զօհրայ	էջ
.....	7

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

1. — Բիւզանդ Քէչեան	17
2. — Յակոբ Գուրգէն	22
3. — Յովհաննէս Նուրեան	27
4. — Պուէտ Խաչատուր Միսաքեան	34
5. — Նազարէք Տաղաւարեան	37
6. — Սիպիլ (Զապէլ Ասատուր)	42
7. — Արփիար Արփիարեան	47
8. — Գաբրիէլ Սեւեան	51
9. — Թովմաս Թերզեան	56
10. — Կարապետ Գարագաշ	61
11. — Օգսէն Խօնասարեան	65
12. — Յովսէփ Նուսուֆեան	68
13. — Գեոր. Մ. Օրմանեան	72
14. — Յարութիւն Մրմրեան	76
15. — Հրանդ Ասատուր	82
16. — Ռեքէոս Պերպէրեան	91
17. — Եղիա Տէմիրնիպաշեան	97

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

18. — Նարկիլէն	105
19. — **	106
20. — Անձամօքը	107
21. — Զիւնը	108

948-95

22.	— Վառարանը	109
23.	— Հարցում	110
24.	— Համակերպութիւն	111
25.	— Ոչ ոք	112
26.	— Ձատկի առթիւ	113
27.	— Հսկում	114
28.	— Հպարտութիւն	115
29.	— Տարակոյս	116
30.	— Եկուր	117
31.	— Նախանձ	118
32.	— Ի Սրտակտուր մահ	121
33.	— Հրածեշտ	123

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

34.	— Թիթեռնիկներ	127
35.	— Վերջին Արեւագալը	132
36.	— Շիշլիի Ազգային Գերեզմանատունը	134
37.	— Ուղեւորութիւն մը	138
38.	— Էսովայս	155
39.	— Կորսուած Խօսքեր	159

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

40.	— Փռքորիկը	165
41.	— Անհատատարիմը	181
42.	— Սյալ	190
43.	— Մարգար Խաչոյր տէրտը	197
44.	— Բարեբարը	200
45.	— Ներսէս	202

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

Ծնած է Պոլիս, Պէչիկթաշ 1861 յունիս 14/26ին: Բարեկեցիկ ընտանիքի գաւակ, նախնական կրթութիւնը կ'առնէ իր ծննդավայրի Մաքրուհեան վարժարանին մէջ, ուրկէ կ'անցնի Օրթագիւղի Թարգմանչաց վարժարանը, ուր իրեն դասընկեր կ'ունենայ Տիգրան Արփիարեանը: Ատեն մը, կրթութիւնը կը շարունակէ Հոովմէականաց Լուսաւորչեան վարժարանին մէջ, տնօրէն ունենալով Յովսէփ Շիշմանեանը (Ծերենց): Սակայն, վերստին յաճախելէ վերջ Պէչիկթաշի Մաքրուհեան վարժարանը, կը սկսի հետեւիլ պետական Կալաթա-Սէրայի երկրաչափական դասընթացքներուն, զոր կ'աւարտէ 1879ին: Առիթը չ'ունենար սակայն, իբր երկրաչափ ասպարէզ նետուելու: Այլ կը հետեւի Պոլսոյ նորարաց Իրաւաբանական վարժարանին:

Զօհրայի հանրային գործունէութիւնը կը սկսի իր Թարմ, երիտասարդական շրջանէն.— Նախ, Ազգային կրթական ընկերութիւններու մէջ, Ասիական Ընկերութեան սկսելով, մինչեւ Միացեալ Ընկերութեան վերջին օրերը: Այս վերջին ընկերութեան ուսուցչական մարմնին յեղափոխական շարժման մասնակցելու ուղղութիւնը ինք ճշդած ու քաջալերած է:

Առաջին անգամ, ազգային երեսփոխան կ'ընտրուի 1891ին: Մակայն, իր ընտրութիւնը կը բեկանուի տարիքի պատրուակով:

Իբր հանրային գործիչ սակայն, Զօհրապ իր սովորական յանդգնութեամբ, ասպարէզ կու դար Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումէն յետոյ, 1908 յուլիս տասին:

Փարիզէն՝ ուր ասրաստաներ էր դատական նախարար Ապտիւրրահման փաշայի հալածանքէն, Պոլիս վերադարձին կը ձեռնարկէ կազմելու Օսմանեան սահմանադրական ակումբ մը՝ հայ վաճառականներու մասնակցութեամբ, կ'ընտրուի ազգային և օսմանեան երեսփոխան, և թէ՛ Ազգային և թէ՛ Օսմանեան Երեսփոխանական ժողովներու մէջ կ'ունենայ եռանդուն ու առաջնակարգ դործունէութիւն մը: Իբր Օսմ. երեսփոխան, իր գործունէութեան արժանի գնահատանքը կը դտնենք Ս. Ալլոյաճեանի հետեւեալ տողերուն մէջ. — Իր քովը պակաս չէ եղած երբեմն վայրկեանին պահանջած քաղաքացիական արիութիւնը և յանդգնութիւնները ըրած է: Այ-Սթեֆանօ դումարուած Ազգային ժողովներու մէջ իր կատարած դործօն դերը — մասնաւորապէս ժողովուրդին և բանակին ուղղուած յայտարարութիւններու խմբագրութեան մէջ — և իր բուն քննադատութիւնները Հէճինի նաւարեկութեան, Ռէժիի մենաշնորհին ջնջման և հանրային առողջապահութեան պիւտճէին անբաւականութեան մասին, անմոռանալի ըլլալու սահմանուած են Խորհրդարանի տարեգրութեանց մէջ:

Այնպէս որ Զօհրապ՝ իր բոլոր թերութիւններով հանդերձ, մինակն էր հայ երեսփոխաններու մէջ, որ իր հեղինակութեամբը, հմտութեամբը, պերճախօսութեամբը

ու ճարտարութեամբը, հիացման առարկայ եղած էր:

Մասնաւորապէս իր պերճախօսութիւնը իրստ նշանակելի էր և կը կազմէր իր ամենէն մեծ ոյժը: Իրեն չափ լաւ խօսելու կարող, հազիւ մէկ երկու երեսփոխան ունեցած է Օսմանեան Խորհրդարանը՝ իր տասնամեայ գոյութեան ընթացքին:

Իսկ իբր իրաւաբան, Զօհրապ իր կարողութեան գնահատութիւնը գտաւ, երբ նշանակուեցաւ պատժական իրաւադիտութեան ուսուցիչ՝ Պոլսոյ Իրաւաբանական վարժարանին մէջ:

Հրատարակած է իրաւաբանական երկու հատորներ՝ թրքերէն լեզուով, որոնցմէ մէկը՝ Պոլսոյ Իրաւաբանական վարժարանի իր դասախօսութիւնները:

Իր ազգային և քաղաքական գործունէութեան մաս կը կազմէ նաեւ իր հեղինակած և Փարիզի մէջ լոյս ընծայած մէկ հատորը՝ Marcel Léart ծածկանունով և La Question Arménienne à la lumière des documents տիտղոսով:

* * *

Գրիգոր Զօհրապ իր գրական նախափորձերն ըրած է 1878ին, Լրագիրի մէջ՝ հրապարակագրական էջերով:

«Լրագիր»ի դադարումէն յետոյ, (1880) երբ Զօհրապ կը յաճախէր Պոլսոյ Իրաւաբանական վարժարանը, և առիթը կը գտնէր մերթ ընդ մերթ բանաստեղծութիւններ գրելու, հիմնադիրներէն մէկը կ'ըլլայ ամսաթերթ Երկրագունտի, որուն սակայն, գրական ուշադրաւ գործունէութիւն մը չէ որ կը բերէ: Հոն կը հրատարակէ մէկ քանի ոտանաւորներ, վէճ մը Սրբուհի Տիւսարի Մայրախին մասին և «Չիմական ցաւակահալի» մը:

«Անհետացած Սերունդ մը»ի առաջին հատուածը կը հրատարակուի նախ Երկրագունտի մէջ (1885), շարունակուելու համար Մասիս շաբաթաթերթին մէջ (1886) :

Զօհրայ ունեցած է հրապարակադրական երկարատեւ գործունէութիւն մը :

Զօհրայ ատոր մղուած է նախ գոհացում տալով իր եռուն նկարագրին, և երկրորդ՝ ժողովուրդին հանդէպ՝ դրչի պարտքի հատուցման մը գիտակցութեամբ : Գրական էջերու մէջ՝ գեղարուեստի անձնական վայելքը փնտռող Զօհրայը, հրապարակադրութեան մէջ գտած է քաղաքացիական պարտականութիւն մը կատարած ըլլալու գոհունակութիւնը : Սակայն իր հրապարակադրութիւնը, օրուան հարցերու շուրջ եղած է աւելի, երեւան հանելով՝ տենդոս և ըմբոստ հոգիի մը պոռթկումը :

Պահ մը, անկանոն կերպով աշխատելէ յետոյ «Արեւելք»ի և «Մատիս»ի, Ար. Արփիարեանի «Հայրենիք»ին մէջ կը սկսի հրատարակել հայ կեանքէ առնուած վէպ մը Նարդիկը, զոր կիսատ կը թողու. իսկ 1892ին Հրանդ Ասատուրի հետ կը սկսի հրատարակել «Մասիս» պարբերաթերթը : Ոմբադիրը, Զօհրայ ինքն էր, և թերթը որ սկիզբները կը հրատարակուէր երեք շաբաթ մէկ անգամ, կը վերածէ շաբաթաթերթի՝ Հրանդ Ասատուրի բաժնուելով : Ծաբաթաթերթ Մասիսը սակայն, կը տեւէ եօթամիս ու կը դադրի (1893) :

Զօհրայ, այդ օրերուն, ձեռք կը քաշէ գրական հրապարակէն, մինչեւ որ Զարեհ Եռեսուֆեանի առաջարկով, գլուխը կ'անցնի օրաթերթ Մասիսի, որ ատեն մը այս անունով հրատարակուելէ վերջ, կը վերածուի Արեւելքի : Սակայն Զօհրայի հրապարակադրական եռանդը երկար չի տեւեր : Նոյն տարուան վերջերը, Արեւելքի

խմբագրական հոգը կը թողու Հ. Ասատուրի և կը քաշուի :

Օսմանեան Սահմանադրութեան, Պոլիս վերադարձին, աշխատակցած է միայն Ագատաւարտի, ուր զանազան գրութիւններու կարգին տուած է «էջեր ուղեւորի մը օրագրէն»ը և «Գիրեր պատերազմի դաշտէն»ը :

Իր հրապարակադրական էջերէն, ցարդ, յիշատակելի կը մնայ Աւելը, որուն հետեւեալ հատուածը, կրնայ ճաշակը տալ անոր հրապարակադրական ոճին, ուղղութեան և ըմբռնումին :

«Տանտիկին հասարակութիւն մըն ենք, աւելը, լուացքը, տախտակ սրբելը, կը սիրենք :

«Մաքրութեան այս սէրը, զոր շատ անգամ երեսնուս զարկած են, ընտանեկան հարկէն անդին անցած չէ սակայն, այնպէս որ մեր հանրային ասպարէզները փոշիով դէթ, եթէ ոչ ուրիշ ազտեղութեամբ, լեցուն են միշտ :

«Եւ տարիներ անցնելով այնքան թանձրացած է խաւը որ ամենէն տոկուն մարդն իսկ, աւելը ձեռքը առնելէ առաջ իրաւունք ունի վարանելու :

Տախտակամածէն վեր ելլելիք փոշին այնքան հեղձուցիչ բան մը ըլլալ կը խոստանայ որ անոր մէջ կուրնալու կամ շնչասպառ մնալու վախը ինքնին կ'արդարանայ :

«Ընդհանուր վարանումին մէջ, օրագրութեան կ'իյնայ նորէն օրինակը տալ և քաջալերուելով այն համակրութիւններէն որոնք իր անչահախնդիր ջանքերը կ'ողջունեն, ինքը մատնանիչ պիտի ընէ հանրային ուշադրութեան՝ այն մութ անկիւնները ուրկէ պէտք է սկսիլ, առողջապահիկ կանոնները ի գործ դնելու» :

Հայ գրական պատմութեան մէջ, Զօհրայ բարձր տեղ մը կը բռնէ իր անվիճելի տաղանդով : Անհետացած

սերունդ մըն յետոյ, Արեւելի, Հայրենիքի և ամենէն աւելի, Մասիսի մէջ հրատարակած է իր նորավէպերը, զորս իր իսկ ձեռքով ղասաւորեց ու ամփոփելով հրատարակեց երեք հատորներու մէջ,— Խղմտամբի Չայներ (1909), Կեանքը ինչպէս որ է (1911), Լուռ Ցաւեր (1911) :

Ասոնցմէ և սոյն հատորէն դուրս կը մնան վարդապետին մականունը (Արեւելի, 20-22 դեկտ. 1887),— Կանանց բժիշկը (Արեւելի, 18-20 մայիս, 1888),— Նարդիկ (կիսատ վէպ, հրատարակուած Հայրենիքի մէջ, 1891 յուլիս), և այլն :

Զօհրայի գրականութեան մէջ, ինքնատիպ ու անձնական գրողով, ուշագրաւ անկիւն մը կը դրաւ ծանօթ դէմքերու շարքը, զոր հեղինակը, հակառակ իր մտադրութեան, չէր կրցած ամփոփել առանձին հատորի մէջ :

Զօհրայ ստորագրած է նաև շարք մը ոտանաւորներ, որոնք կը մատնեն բանաստեղծի անոր քմայքոտ խառնուածքը :

Գրքերէ դուրս մնացած այս երեք շարքերն են, զոր ընթերցողները պիտի գտնեն այս հատորին մէջ :

* * *

Գրիգոր Զօհրայ՝ իբր ազգային և օսմանեան երեսփոխան, գործունէութեան բեղուն շրջանի մը մէջ էր որ ճանչցաւ թրքական կեղծ բարեկամութեան ամենէն վայրագ փաստը : Զօհրայ նախագրացեր էր Ապրիլեան եղեռնի սպառնալիքը և ջանքեր էր թափեր մեղմելու շարիքը, սիրաշահելով Իթիհատը :

Սակայն Ապրիլ 11ի ձերբակալութիւնները Հայու-թիւնը կը դնէին մեծ ու անօրինակ վտանգի մը առջև :

Այս առթիւ, Պոլսոյ Պատրիարքարանին կողմէ, Եպարքոսին ուղղուած պաշտօնագիր մը, ինքն է խմբագրած և Զաւէն պատրիարքին ընկերակցած է, իբրև յատուկ պատգամաւորութեան անդամ, զայն ներկայացնելու համար կառավարութեան :

Այդ օրերուն, Հայոց սպառնացող մեծ սպանդը, որուն ազդանշանները միայն կը տեսնուէին մտաւորականներու ձերբակալումով, խորապէս վրդովեց էին Զօհրայը,— «որ այս հոգեկան տրամադրութեան տակ, բոլորովին դրդուած, յուզուած, իր բոլոր գայրոյթը կ'արտայայտէ օր մը Իթիհատի ընդհանուր քարտուղար Միտհաթ Շիւքրի պէյի և ներքին գործերու նախարար Թալէաթ պէյի և անոնցմէ հաշիւ և բացատրութիւն կը պահանջէ, Հայոց նկատմամբ գործադրուած այդ անսահման և անվախճան ոճիրներուն համար :

«Օր մը կ'ըսէ, ապահով եղէք որ հաշիւ պիտի պահանջուի ձեզմէ և դուք չպիտի կարենաք արդարացնել ձեր արարքները» :

«Թալէաթ պէյ հեղինակով կը հարցնէ .

— Ո՞վ պիտի պահանջէ այդ հաշիւը :

— Ես, կը պատասխանէ Զօհրայ, Խորհրդարանի մէջ իբր հայ երեսփոխան, ձենէ հաշիւ պիտի պահանջեմ :

«Այդ վայրկեանէն իսկ վճռուած էր իր մահը :

«Հետեւեալ օրը (Մայիս 20) կը ձերբակալուէր Զօհրայ Կարնոյ երեսփոխան Վարդգէսի հետ»...*)

(*) Գ. Զօհրայի մանրամասն կենսագրականը կարգաւ Արշակ Արայոյանեանի ուսումնասիրութեան մէջ, որմէ օգտուած ենք այս հակիրճ տողերու պատրաստութեան համար. «Գրիգոր Զօհրայ» (Իր Կեանքը և Իր Գործը), Պոլիս, 1919 :

Անակնկալ ձերբակալութենէն ու աքսորէն յետոյ, ահաւասիկ իր մահուան խորհրդաւոր պարագաները, առանց ուէ մեկնութեան:

Թուրք պատմադիր Ահմէտ Բէֆիքն է, որ Զօհրապի եղերական վախճանը կը ներկայացնէ հետեւեալ կերպով, պատմութիւնը քաղելով ոճրագործին իսկ՝ Զէրքէյ Ահմէտի բերնէն, անոր հետ խօսակցութեան մը ընթացքին:

— Շատ լաւ, սա Զօհրապը, և այլն ի՞նչ եղան...

— Ա՛, չիմացա՞ք, ամէնքն ալ սատկեցուցի:

«Սիկառին ծուխերը դէպի օդին բարձրացուց, ձախ ձեռքովը պիտերը շտկելով՝ խօսքը շարունակեց:

— Հալէպէն ելած էին: Ճամբան հանդիպեցանք: Իսկոյն իրենց կառքերը պաշարեցինք: Հասկցան թէ պիտի սատկին: Վարդգէս ըսաւ որ, — «Շատ աղէկ, Ահմէտ պէյ, մեզի այս բանը կ'ընէք կոր. սակայն արարներուն ի՞նչ պիտի ընէք: Ձենէ անոնք ալ դո՛հ չեն»: «Ատիկա քու դիտնալիք բանդ չէ, քերաքա», ըսի. մավզէրի գնտակով մը ուղեղը պայթեցուցի, յետոյ Զօհրապը ձեռք անցուցի: Ոտքիս տակը առի. խոշոր քարով մը գլուխը ճզմեցի, ճզմեցի, ճզմեցի մինչեւ որ սատկեցաւ»:

Լեցուն, տենդոտ ու անհանդարտ կեանքէ մը յետոյ, այսպէս վերջացաւ բազմատաղանդ այս մարդը, որուն անձը, յղի և խռովայոյզ շրջանի մը մէջ, ամէնուն ուշադրութեան առարկան էր:

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԾԱՆՈԹ ԴԷՄՔԵՐ

ԲԻԻԶԱՆԴ ՔԷԶԵԱՆ

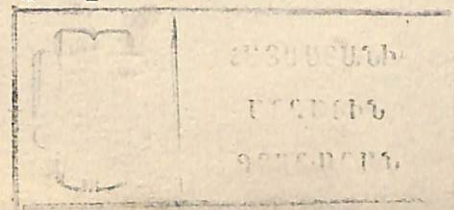
56-866

Արեւելի խմբագրապետը — յորմէհեաէ Արեւելի խմբագրապետ մը ունի — չի ստորագրեր իր յօդուածները. պէտք չունի ատոր. այն ողջմտութիւնը որ իր գրութեանց ամէն մէկ տողէն կը թորէ, կ'արտահոսի, կը զեղու և ընթերցողը խեղդել կը սպառնայ, կը մատնէ զինքը. և ահա ատոր համար է որ Բիւզանդ Քէզեան անունը Պոլսոյ լրագրութեան մէջ չի կարգացուիր յաճախ. և նորեկ մը գրական ասպարէզին վրայ թերեւս անոր դուրսութեան կասկածն իսկ չունենայ:

Բայց եթէ անունը չի լսուիր սոէպ, իր յօդուածներուն արձագանգը, շատ անգամ պատճառած ցաւը՝ կը հասնի կ'երկարի ամենուրեք. հարուածին սաստկութենէն, տրուելու ձեւէն՝ բազուկը կը ճանչցուի և այդ բազուկը ամենէն կարշնեղ թեւն է, ճշմարիտ ըմբիշի բազուկ, որոյ մատներուն խտութեան տակ, կը զարմանամ թէ գրիչը ի՞նչպէս չի փշրուիր ամէն վայրկեան:

Այն տրամաբանութեան թանձրացեալ զանգուածը, որ Բիւզանդ Քէզեան կը կոչուի, հակասութեան հազուադիւտ մէկ մարմնացումն է միանգամայն:

Երբեք պաշտպանողական ոգին՝ այսքան յարձակողական մարդու մը մէջ մուտ գտած չէր. ահա այն տպաւոր-

ընթացին որ իր հրապարակագրի կեանքը կը թողու զինքը
ուսումնասիրողին վրայ :

* * *

Ո՞րն է այս հակասութիւնը տարբազարուած ատեն
ի յայտ դալիք անկեղծ անհատականութիւնը :

Ծայրայեղ արմատականի մը վայելուչ հարուածելու
տրամադրութենէն դատելով՝ իր յետախաղաց դեղերում-
ները չեն կրնար իր բուն համոզումը, իր ճշմարիտ դա-
ւանանքը ըլլալ :

Բայց երբ կը տեսնենք թէ բարոյականի և պահպա-
նողական դադափարներու այս համոզիչ ջատագովը՝ որ
մեր հասարակութենէն դուրս ալ ամէն կողմ, իր պաշտ-
պանած և ջատագոված դադափարներուն յողթանակովը
կը հրճուի ու պարտութեամբ կը դառնանայ, որ համաշ-
խարհային պարզեւարաշխութեան հանդէսի մը նախա-
դահի մը պէս՝ մէկուն մը ցանակ և միւսին յանդիմանու-
թիւններ կու տայ. այս միամտութիւնը կը զարմացնէ
մեզ, և իր յօդուածները կարգացողները այս հրապարա-
կագրին մեծ անունը լսելով, կ'երեւակայեն ալեւորեալ
պատուելի մը, Միսաքեան մը իր տաղանդովը, Տերոյենց
մը՝ աններող ատելութիւններովը, այնքան որ զինքը տես-
նելէն վերջն ալ, իր սեւ մօրուքը ներկուած, և երիտա-
սարդի առուգութիւնը դեղօրէից շնորհիւ ձեռք բերուած
արուեստակեալ կորով մը պիտի համարէին :

Եւ այս է ճակատագիրը որ իրենին պէս մեծ իմա-
ցականութիւնները չեն կրնար չէզոքանալ. ասպարէզ
պէտք է իրենց, աջը թող ըլլայ թէ որ ձախը չկայ. և այն
ատեն, իրենց բնականին ներհակ ուղղութեան մէջ ալ ի

յայտ կը բերեն այն տաղանդը զոր իրենց ճշմարիտ կո-
չումին պիտի ծառայեցնէին :

* * *

Իր դէմքը՝ ոճին խտութիւնը չունի. գիրուկ, հսկայ,
խնձորի պէս կլոր գունազեղ երես մը, որուն վրայ ամէն
ինչ հեղութիւն, չափաւորութիւն է. բաց ի ճակատէն որուն
վրայ տաղնապեալ մտքի մը բոլոր վրդովումները կը
կարգացուին :

Ոչ ոք իրեն չափ քաջ գիտէ ոսոխ մը պարտութեան
մատնել, հարուածին ուժգինները ուղղելով տկարագոյն
կողմերուն, տասն և հինգ տարիէ ի վեր գրական կրկէսին,
ամենօրեայ պայքարին մէջ ստացուած սովորութիւն մը :

Այս սլայքարը՝ իր հրապարակագրի բոլոր գոյու-
թիւնն է. իր յօդուածներուն յայտնի երկարութիւնը՝
փաստերուն առարկայութեանց թուոյն նեղ կու դայ միշտ.
և կը զգաս որ գրիչը՝ ակամայ կանգ կ'առնու ամէն
անգամ :

Իր լուրջ ու ծանրախոհ հրապարակագրութեան ան-
մատչելի չեն սակայն ծիծաղն ու ժպիտը. անշուշտ Արե-
ւելի խմբագրապետը քիչ անգամ կը խնդայ. բայց եթէ
երբեք զիջանի ծիծաղել, կատակ ընել, կատարեալ նրբա-
միտ և զուարթախոհ մարդու մը յայտնութեան անակնկալը
կու տայ ընթերցողներուն :

Ո՞րչափ աւելի պիտի սիրէինք այս գրական վաստա-
կաւորը թէ որ խոժոռելէ աւելի դիւրութեամբ ժպտիլ
զիտնար, դատապարտելէ աւելի հեշտիւ ներել, և զարնելէ
աւելի հաճոյք զգար փայլիլայել :

Բիւզանդ Քէչեանի գրականութիւնը կարծր ու անո-
ղոք սրտի մը ցուրտը ունի, պողպատի մը ցուրտը. թերեւս

անոր համար որ իրեն բաժին ինկող գոյութեան մը ներկան
և ներկայէն աւելի մութ ապագան կ'ընդնշմարէ, ինքը՝ որ
ապերախտ կռուանի մը վրայ մաշեցնելու դատապարտուած
է հմտութեան և առուզութեան պաշար մը, որով աշ-
խարհներ կրնար շինել և որով իրեն համար հազիւ թէ
տնակ մը կառուցած է:

* * *

Կ'ըմբռնեմ ուրեմն իր դրականութեան բոլոր կարծ-
րութիւնը, և բանաստեղծութեան և երեւակայութեան
այն պակասը որ իր դրուածոց մէջ այնքան զգալի է:

Գրական ասպարէզը ընտրած լինելն արդէն՝ երեւա-
կայութեան ահագին մէկ սխալը կը դաւանի ինք և բնա-
կան է որ ոխ պահէ այդ թշնամւոյն դէմ:

Իր լեզուովը — վասն զի յատուկ լեզու մը ունի այս
հրապարակագիրը — յստակութեան և հոծութեան ան-
հասանելի գուգաւորման հարցը լուծած է:

Արուեստի, դեղեցկագիտական զարտուղութիւններու
չի գոհեր երբեք իր պարբերութեանց կոկիկ ու պարկեշտ
դարձուածքը և իրաւունք ունի այսպէս ընելու. խմբա-
գրապետ մը հիացուելէ աւելի հասկցուելու պէտք ունի:

Գրագիտական նրբութիւններու և մանուածապատ
արդուզարդերու սովորութիւնը չունին իր ամենօրեայ
յողուածները, այն գործաւորութեանց պէս որք ամէն օր
Պսլիս գործի երթալու ստիպուած՝ ամիսն անգամ մը
փողոց ելլող տիկիներու փերեւտումները ի բաց թողած
են:

Բայց այս պարզութիւնը գուրկ չէ ճաշակէ, արժա-
նապատուութենէ և շատ անգամ նորութենէ. Արեւելքի
խմբագրապետը որքան ալ բեռնաւորեալ ըլլայ, խղճի

պարտք մը ի գործ դնելու գիտակցութեամբ՝ միշտ ուշա-
դիր ու խնամոտ գտնուած է Վր արձակին, որ իր ամենօր-
եայ զէնքն է, և որուն գէթ սուր և հատու ըլլալուն ջանք
խնայած չէ մինչեւ ցարդ:

* * *

Իր ապագան:

Թերեւս գործէ քաշուած, եկամուտի տէր մարդ մը՝
որ սակաւապէտ կեանքի մը և խնայողական ամենանուրբ
հաշիւներու, գիւտերու, հնարքներու շնորհիւ ձեռք բերած
հարստութեան մը արդար վայելումը կ'ընէ, որ բնական
գիւղէն քաղաք չ'իջներ, օրն իրիկուն սրճարանի մը ան-
կիւնը ճատրակի խաղերուն կը հետեւի անձկութեամբ, իր
հրապարակագրի կեանքին պայքարները յիշելով քառա-
կուսի տախտակին առջեւ:

Թերեւս քերթող մը, մի՛ զարմանաք. երգիծաբան,
հեղնող քերթող մը որ կշիռէն կամ տեսակէն — որակէն
կամ քանակէն — նենգող մտավաճառին կամ թղթավաճա-
ռին դէմ օր մը գայրանալով, ամբողջ աշխարհի փերե-
զակներուն դէմ ելլէ ինքը՝ անոնց պաշտպան նախախնա-
մութիւնը՝ ոտանաւորներու դառնաշունչ հատորով մը
մարդկային առեւտուրին յաւիտենական խաբէբայութիւնը
մատնանիչ ընելով աշխարհին:

Մասիս 1892. ք. 3957.

ՅԱԿՈՒԲ ԳՈՒՐԳԷՆ

Կապարճքը ուսէն կախած և լաշնալիճ աղեղ մը ձեռքը, գլուխը՝ սաղաւարտ մը որ մինչեւ յօնքերուն, կարճատես աչքերուն վրայ իջնելով՝ ձգած շուքին տակ դէմքին դեղնութիւնը կարծես կ'աւելցնէ. ձմեռուան սովորական ու կոկիկ քալքոյին տեղ ամբակուռ դրահէ լանջապանակ մը. կարճուկ և ամփոփ վարտիք մը ծանօթ փանքալօնին փոխարէն, ուրկէ հեսկիքը կ'իջնէ վար, պատատելով սրունքը ամբողջ, և որուն վրայ դարձող, պտըտող խրացին ծայրերը կու գան կը միանան ոտքի տրեխներուն:

Եթէ այսպէս կը պատկերացնէք ձեր մտքին մէջ գրաբարի այս յայտնի ախոյեանը, չարաչար կը սխալիք. իր զգեստին վերջին տարազը այդ ըլլար դուցէ եթէ իր ձաշակին խտասիրտ և իրաւախոհութիւն չսիրող տրամանութեանը ձգէինք զինքը, այնպէս որ գրական Բարեկենդանէն յետոյ, որուն հանդիսատեսները եղանք ատեն մը, բուն Բարեկենդանը բերէր մեզի:

* * *

Յակոբ Գուրգէն կրտսերն Անաքարսիսը չէ, բայց ուղեւորութիւն մը ըրած է յԵլլադա և յԱթէնս, և առանց

սպասելու որ Նոր Պարթէլէմի մը ծանօթացնէ մեզ իր ճանապարհորդութեան շահեկան գննութիւնները, ինքը յօժարափոյթ առած է գրելը ձեռքը, հելլէն դպրութեան վառարանէն տաքցած, կազդուրուած:

Դէպ ի Յունաստան ճամբորդելով, այս ոչ-երիտասարդ հայագէտը, իր միշտ տրամաբանական ոգիէն մղուած և առաջնորդուած է անշուշտ, հինգերորդ դարու ականդական ուղեւորութիւնը կատարելով, ուխտադնացութեան մը պէս, որ պարաք է, խղճի պարաք, ամէն ոսկեղարի դրաբարին հաւատարիմ մնացող Հայոս:

Գրաբարի այս հաւատքը, որուն հոմանիշ է իր անունը, ընդարթոյս է իր մէջ, յայտնութեան մը պէս, զոր զիտութեամբ արդարացնելու համար ապարդիւն ջանքեր ի դործ չի դնել Մաքս Միլլերն օգնութեան կոչելով, որ արդէն հերքումէ դատ ոչինչ կրնայ տալ իր միամիտ համոզման:

* * *

Իր դժբախտութիւնը՝ գրաբարը աշխարհաբար գրելու պարտաւորուած ըլլալն է անշուշտ, որ անողորմ ճակատագրի մը պէս կը ծանրանայ իր գլխուն վրայ, ամէն ժամ:

Ի՞նչ երանութիւն եթէ առաւօտուն դէմը ելլողը «Ողջոյն տեառնդ» ըսէր իրեն փոխանակ աշխարհաբարի գոեհիկ «բարեւ»ին, եթէ տունի կեանքը և փողոցի կեանքը ոսկեղարին վեհութեամբը ոգեւորուէր:

Եզնիկը... այս անունին ի լուր Գուրգէն մագնիսացում մը կը զգայ հոգույն ու սրտին խորը, մագնիսացում մը, զոր Մեսմէր չէր նախատեսած, և որ տասնըջորս դար

հեռուէն իր բոլոր գորութիւնը և ազդեցութիւնը պահած է անկեղծ այս Հայկաբանին ջիղերուն վրայ:

Ի՞նչ նիւթի վրայ կը խօսի այս գիրքը, որո՞նք են հեղինակին գաղափարները, իմաստասէ՞ր թէ պատմաբան. պատասխանը դժուար է տալ քիչ մը, բայց լեզո՞ւն...:

* * *

Գուրգէնի գրագիտութիւնը, — թողութի՛ւն նմանաձայնութեանս համար — գէթ այն՝ որ աղօտ կերպով կը նշմարուի իր պատառիկներուն մէջ, զորս մերթ ընդ մերթ կը նետէ, առանց զգալու թէ ի՞նչ վիրաւորիչ բան կայ հասարակութեան համար պատառիկներ ընդունելու իր ձեռքէն, այս գրագիտութիւնը՝ զգացո՛ղ, թրթռացո՛ղ ոգի մը ի յայտ կ'ածէ գրաբարաչէն պարբերութիւններուն մէջէն, որ հոյակապ աւերակներու վրայ ծաղկող դաւարեաց տպաւորութիւնը կը թողուն, կամ Սողոմոնի տաւիղին վրայ Շորէնէն երգուած եղանակներու:

Եւ ահա ասոր համար իր գրաբարի մոլութիւնը, նախապաշարումը կը թեթեւնայ մեր աչքին, և լեզուաբանութեան այս հերձուածողին դաւանութիւնը՝ պարզամիտ աղջկան մը պատրանքին, քաղցր անուրջին պէս գրեթէ համակրելի կը դառնայ:

Չէ՞ մի որ ամէնքնիս գրաբարը ուսած ենք նախ. և Գուրգէն իր առաջին սիրոյն հաւատարիմ մնացողի արժանիքը ունի դոնէ. յետագէմ մ'է, առանց կեղծիքի դէթ, ազատ համարձակ յետագէմ մը, որ կռնակը մեզի դարձուցած կը քալէ իր նպատակին. դէպ ի հինգերորդ դարը, և այս կերպով կը տարբերի անոնցմէ, որք՝ ո՛ր կողմ եր-

թախուն անդէտ, յառաջ քալելու ձեւեր կ'ընեն, ոտքերնին կը շարժեն առանց տեղերնուն երերալու, երազի մը մէջ եղածի պէս:

* * *

Իր համբաւը գրելէ աւելի խօսելով ձեռք բերած է. իսկ աշխարհիկ գրօսանաց մասին չի հետեւիր բնաւ Եզնիկի որ ապահովապէս ոչ Բարս կը խաղար և ոչ պիլատոս, և որոնց մէջ Գուրգէն իրաւամբ կը փայլի իբրեւ քաջարուեստ վարպետ:

Իր միակ ցաւը այն է անշուշտ որ այդ խաղերուն մէջ հին ու նորի պայքարը չկայ, այլ միայն յաջողելու յարատեւ ջանքը որ աւելի գործնական և արդիւնաւոր է:

Սրահի մէջ՝ Գուրգէն իր մաքուր և անխառն հայախօսութեամբը ուշադրութիւն կը հրաւիրէ և իր շարադասութիւնները, հոլովներու, խոնարհումներու ուղիղ գործածութիւնը, միշտ կոճկուած բալթօն՝ հայկաբանութեան ուսուցիչը կը մատնեն անմիջապէս:

* * *

Իր վերջաւորութի՞ւնը.

Հաւանական աւագերէց մը, որ իր հմտութեամբը զինուած՝ Շնորհալիին դէմ պիտի մարտնչի, անոր անկեալ գրաբարին սխալները մատնանիչ ընելով և յանձն չառնելով Այսօր անհառը երգել եկեղեցւոյն մէջ:

Կամ իր պիլատոսյի խաղերը կատարելագործելով՝ հայ Սլոսօն մը ըլլայ, Լիւքսէնպուրի սրահին մէջ և պատերուն վրայ ոսկեղարի գրաբար ծանուցումներով հրաւիրէ հասարակութիւնը իր արուեստին փորձերուն, հասարակութիւնը որ պիտի չկարենայ գալ, ծանուցումին լեզուէն բան մը չհասկնալուն համար:

Եւ կամ յաջորդ մը Մարկոս Աղաբէգեանին, — խնդրեմ չնեղանայ զինքը պաշտօնէն արձակելուս, — գրապահ մը Ղալաթիոյ խորհրդարանին մէջ, որ իրեն վստահուած գրքերէն ու ձեռագիրներէն գատելով հինգերորդ դարի փշուրները, մնացածները այրէ բոլոր, ո՛չ թէ տաքցնելու համար բաղնիք մը գոր չունի, այլ իր մսկոտ ձեռքերը որք գրպանէն դուրս չեն ելլեր:

Մասիս 1892. ք. 3958.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՆՈՒՐԵԱՆ

Գլուխը վեր բռնած մարդ մը, միշտ վեր բռնած, սովորական մահկանացուի մը հետ չչիտթուելու ջանքով մը. բարձր հասակին վրայ լանջքը դուրս կը պոսթկայ, հրաւէր կը կարգայ, վրադ յարձակելու պէս ձեւեր կ'առնէ: Ամէն բան ոյժ ու խստութիւն կը բուրէ այս մարմնին վրայ, պատերազմիկ ոյժ՝ որուն ինքնավստահ հանդամանքը մէկ նայուածքով աչքի կը զարնէ իսկոյն:

Գործի մէջ ու խօսքի մէջ, տունը կամ դուրսը անփոփոխ ու միակտուր կը գտնես զինքը. հին ատենի ասպետ՝ կամ դարավերջիկ բռնաւոր՝ որ իր գէն ու զարդէն չի մերկանար, օրուան ու է մէկ ժամուն յանկարծակիի չգալու համար:

Ոյժի, կորովի այս արտայայտութիւնը մարմնէն աւելի գլուխէն կու գայ, մեծ ու իշխող զանգուած, ալեւորած վերջերը, — բարձր սարերու ալեւորումովը — որ յօժարութեամբ, դիւրութեամբ, վերջերը՝ քիչ մը տաղտուկով, կը տանի դեռ մանուածապատ խորհուրդներու ու վրդովուած խղճմտանքի մը ծանր բեռը:

Փողոցին մէջ կանոնաւոր, գրեթէ զինուորական քալուածք մը՝ որ կը ճնշէ կոխած հողը, ջանալով կարծես իր դարչապարին դրոշմը աղէկ մը տեղաւորցնել, կամ

ցոյցի քալուածք մը՝ չմատնելու համար հողեկան պարտասումը:

Չայնին մէջ երբեմն մեղմութիւն մը՝ որ դիմացինին զիջում մը ընելու ծանուցումը վրան կը կրէ: Խօսուածքը՝ ամէնէն հանճարեղը, ամէնէն խորունկը և ամէնէն նուրբը, սպառնալիքով ու գզուանքով խմորուած, խունկի բուրումներով, վարդի փայփայումներով օծուած, բայց նաեւ սուրբու շկահիւններով, թնդանօթներու որոտումներով շինուած սէնֆօնի, հիանալի ներդաշնակութիւն՝ որ գեղեցիկ կը հմայէ բայց չի համոզեր: Մարդիկ կան որոնք անուշութեամբ կը նուաճեն դիմացինը. Նուրեան անոնցմէ չէր: Այս մեծ ոյժը դիմացինը կընար ընկճել, երբե՛ք անձնատուր ընել:

* * *

Ահա նկարագրութիւնը մարդուն՝ որ մեր հասարակութեան դործերը իր անսահման ակնկալութիւններուն համար բացուած միակ ասպարէզն համարած էր: Իր բովանդակ կեանքը յարատեւ ճիգ մը եղած էր ազգին աղէտները շահագործել, այնպիսի սկզբունքներու կոչում ընելով՝ որոնք ամէնէն զարհուրելի ոճիրները արդարացնելու համար յեղյեղուած են միայն: Զէյթունի ապստամբութիւնը, Հայոց Չարդը ԳՅին, իր կեանքին երկու հաւառը ու արիւնտ էջերը պիտի կազմեն:

Յովհաննէս Նուրեան հանրային դործերու մէջ ամէն խորհուրդ ու աջակցութիւն արհամարհող կամքով մը յառաջացեր էր, միս մինակը, իր դիտցած կերպովը, որ ափսո՛ս ամէնէն մաքուրը և ազնիւը չէր, հարթելով ճամբուն դժուարութիւնները:

Յւ հա օրին մէկը սահմանադրական արշալոյսի

ծագումէն շատ առաջ, այդ ճամբան հետզհետէ անձկացեր, նեղցեր էր. իր պաշտած միակ Աստուածը՝ Բռնապետութիւնն ալ երես դարձուցեր էր իրմէ: Ազգը, Արփիարին ձեռքովը ասպակեր էր զինքը: Ամէն կողմէն անհաշտ ատելութիւններու մթնոլորտի մը մէջ մնացեր էր: Ոչ իսկ Բերայի թաղական խորհուրդի անդամ. հեռու՝ ամէն հանրային դործունէութենէ:

Ու այս անխոնջ ու աննկուն մարդը, մինակութեան այս ժամուն, յոգնութիւնը կը զգար անցեալին: Իր ճամբուն բոլոր երկայնքին վրայ յարուցած գայրոյթի աղաղակները, որոնք իր ականջը չէին հասած թերեւս, հիմա որոշ ու յստակ կերպով կու դային իրեն և զարմացած ապշութեամբ կ'իմանար, իմանալ կը սկսէր, որ ինքը էսպէս համակրելի մարդ, ամէնէն բուռն հակակրութիւնը մարմնացուցած էր իր անձին վրայ: Իրեն հետ, կամ աւելի ուղիղ խօսելով, իրեն պէս աշխատողներուն դէմ՝ հասարակութեան զգացած գայրոյթն ու նողկանքը, մի միայն իր անունին, իր համբաւին վրայ կը ծանրանային, այն տոկուն լաստին պէս՝ որ ամէն բեռ կը տանի առանց ընկղմելու:

* * *

Գրկել մը կայ այնքան բուռն՝ որ զրկուողին վայրկեան մը շունչ առնելու թող չի տար: Յովհաննէս Նուրեանի հանրային դործերու հետամտութիւնը քիչ մը ասոր կը նմանէր: Իր ամէն դործին մէջ՝ բոլորանուիրութիւն մը, դադափարի մը միայն ծառայել և ամէն բան ստորադասել մը կար այդ դադափարին. խառնուածքի խնդիր է ասիկա. քիչ մըն ալ ասպարէզի անձկութիւն. պզտիկ հասարակութեան մը պզտիկ պէտքերու հետ զբաղելն է որ

ա՛լ աւելի մեծ հոգերու դիմադրաւելլու կարող ոյժին հետ՝ պատշաճ համեմատութիւն մը չ՛առնէր երբեք:

Երեւակայեցէ՛ք առաջնակարգ խնջոյքներ պատրաստելու կարող խոհարար մը, ապարանքներու փափկածաշակներուն դոհացում տուող արուեստաւոր՝ որ էսնաֆ մարդու տան մէջ կերակուր եփելու կոչուած ըլլայ դիպուածով: Իր պատրաստած կերակուրը կրնայ համադրամ մը ըլլալ. բայց, ի՛նչ օգուտ որ այդ տունին կարագի ու հաւկիթի տարեկան բոլոր պաշարը կը վատնէ:

Յովհաննէս Նուրեան մեր հասարակութեան մէջ պահպանողական ոգին իսկ է, ազնուապետական պահանջումներով լծորդուած: Միշտ կը յիշէր որ ամիրայի ու անոնց լաւագոյնին, Պէգճեանին, շառաւիղն էր:

* * *

Հեռուն դանդաղ առարկայի մը մօտեցածիդ չափ այդ առարկան կը մեծնայ աչքիդ. անորոշ ու տարտամ կէտը՝ զոր անծայրածիր հորիզոնէն կը նշմարէիր, քովը հասնելուդ՝ իր բարձրութեանը անակնկալ չափովը գրեզ կ'ապշեցնէ: Մարդոց մէջ ճիշդ հակառակն է ասոր. հազուադիւս են անոնք՝ որ իրենց մօտենալուդ՝ կրնան հեռուանց նշմարուած համեմատութիւններնին պահել. Նուրեան այդ սակաւաթիւներէն մէկն էր:

Ամէն արժանիքի տէր մարդոց պէս՝ դասակարգերու կուսակից էր ան: Եւ ասոր համար իսպառ անհպելին մնաց իրեն այն բանը՝ որուն կարօտը ու անձուկը քաշեց սակայն իր բոլոր դործունէութեան երկար շրջանին մէջ, ժողովրդականութիւնը: Իր սրտին մեծ ցաւը մնաց ասիկա մինչեւ վերջը: Տարօրինա՛կ բան, որ շատերուս համար մեծ դաս մը կը պարունակէ իր մէջ, այս կորովի անձնա-

ւորութիւնը իր բովանդակ կեանքին մէջ արհամարհած ու անարգած այդ բանին կարօտովը տոչորեր էր շարունակ, առանց յայտնի ընելու: Այն ցնցոտիներու մէջ պլլուած պչրուհին, այն պապուկ կիներ՝ որ ստորին՝ բայց ստուար դասերուն համակրանքը կը կոչուի՝ միշտ երես դարձուցեր էր իրմէ, նուագագոյն արժանիքի տէր մարդոց ժպտելու համար:

Եւ եկո՛ւ տես որ՝ բոլոր ուրիշ յաջողութիւններէն, թաւիչէ պատմութեաններու, մուշտակէ վերարկուներու փերեւետումէն, վուչէ ճերմակեղէններու կամ բրդեղէն ներքնազգեստներու շրջիւններէն աւելի՝ այդ մուրացիկ կնկան աղտոտ լաթերը ախտավարակ հրապոյր մ'ունէին իր աչքին: Այդ երես դարձուիլը իր վերջին տարիներուն միակ մտատանջութիւնն էր. ամէն ջանք կ'ընէր ասոր անիրաւութիւնը ապացուցանելու համար: Հիմա որ երկտասարդութեան տարիներուն վերադառնալը հնարաւոր չէր ալ, անցեալին պատմութիւնով սփոփուել կ'ուզէր, իր փափագին չհասած սիրահարի մը պէս: Ունայն ճիւղ՝ որ ազգային անէծքի մը պէս ամէն տեղ զինքը հետապնդող հալածանքը չէր կրնար զինաթափ ընել: Եւ յանկարծ արցունքի կաթիլ մը կը շողար իր աչքերուն մէջ. այո, արցունքի կաթիլ մը, որ սրտէն կը բղխէր՝ ապառաժէ սորսորդ վճիտ ու պայծառ ջուրի մը պէս:

* * *

Իր ձայնը հանրութեան մէջ երբեք համակիր արձագանգ մը չունեցաւ. սիրուած ատենարանը չէր ան. իր խիզախ խառնուածքին կը պարտէր այդ անյաջողութիւնը: Շեշտի անկեղծութիւն մը կայ՝ որ կեղծիքներուն ամէնէն վտանգաւորն է. հասարակութիւնը իրեն պատշաճեցուցած

էր այս ծանր վճիռը: Եւ սակայն խօսակցութիւնը այս մարդուն՝ անհաւասարելի կերպով հրապուրիչ, հազար տեսակ ցայտումներով, անակնկալներով դրուագուած էր:

Աղուոր խօսելու գաղտնիքը իրն էր ու կը վախնամ որ իրը պիտի մնայ:

Սովորութիւնն էր իր գտնուած ժողովներուն մէջ պարապ ու ոչինչ մարդոց հետ գործակցիլ. իր անհատականութիւնը աւելի վեր հանելու հնարք մըն էր արդեօք ասիկա, աղուոր կնոջ մը պէս՝ որ իր փայլը չնսեմացնելու համար՝ իրմէ տղեղին հետ պտըտելու կ'ելլէ փողոցը: Օր մը դիտողութիւն ըրի իրեն:

— Այդ պարապ անձերը իրենց օգուտը ունին, պատասխանեց ինծի, ոչ թէ ինծի՝ այլ հասարակութեան համար. միեւնոյն գործը՝ որ մէկ անձէ մը պիտի բղխի, միշտ թերի ու սխալ մտածուած բան մը պիտի նկատուի, ութ կամ տասը անձի որոշումով մը հաստատուած՝ հասուն դատողութեամբ մը արտադրուածի դրոշմը կը ստանայ և վստահութիւն կը ներշնչէ: Պատշգամներու տակ և իբրեւ թէ անոնց բերք տանելու համար դրուած գեղեցիկ մարմարէ քանդակուած քարեր՝ ֆօնտայններ կը տեսնես միշտ: Այդ քարերը, պատշգամին հաստատութեան տեսակէտով, օգուտ մը չունին. ոչ ոք պիտի համարձակի սակայն այդ պատշգամին վրայ ելլել և հող կենալ, երբ օդին մէջ կախուած տեսնէ գայն, առանց ուէ նեցուկի, մինչդեռ այդ մարմարէ քարերը իրեն վստահութիւն կը ներշնչեն. աչքի վստահութիւն՝ որ մտքինին չափ էական բան մըն է:

Ուրիշ օր մը, խօսքը մեր ազգայիններուն իրենց վիճակին անգիտակցութեանը վրայ էր:

— Յանցանքը, ըսաւ, մեր տուներուն մէջ գտնուող

հայելիներունն է թերեւս, որոնք զմեզ իրականէն աւելի մեծ կը ցուցնեն:

Ու այսպէս ժամերով. ամէնէն նրբամիտ ու հանձարեղ նմանութիւններով կը պատկերացնէր իր խօսքը:

* * *

Իր կեանքին պէս իր մահն ալ ուժգին ու սաստիկ բան մը եղաւ: Զինքը շանթահարող հիւանդութիւնը անոր գլխուն վրայ յարձակեցաւ, ճիշդ այն տեղը, ուր իր մեծ կարողութիւնը գետեղուած էր և ուր սիրտն ու հոգին անգամ հաստատուած կը թուէին:

Մահը՝ սովորական ու գոհհիկ հիւանդութիւններու յամեցումներէն՝ վերջին ստորնացումէն հեռու պահեց զինքը. մէկ քայլափոխով կեանքէն մահը անցաւ անիկա:

Իրեններուն համար հարկաւ բաղձալի բան մը պիտի ըլլար՝ որ զինք գարնող հարուածէն վերջն ալ դեռ ապրէր ան գոնէ քանի մը տարի, նոյն իսկ կաթուածահար, նոյն իսկ թոթովելով լեզուն՝ սուր ու խայթիչ՝ գոր այնքան ճարտարօրէն գործածեց, նոյն իսկ խոնարհած՝ գլուխը, գոր այնքան ատեն վեր բռնած էր:

Իր ճակատագիրը չուղեց ասիկա և իրաւունք ունէր չուղելուն:

Ազատամարտ 1909. ք. 49.

ՊՈՒԷՏ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՄԻՍԱՔԵԱՆ

Տասը տարի կայ. օգոստոսի կղզիչ արեւին տակ, Ղալաթիոյ կամուրջին վրայ, լայն ու հաստ թիկնոցի մը մէջ, ցուրտ չառնելու սարսափով աղէկ մը փաթթուած, ու դլխուն վրայ բանալով ահագին հովանոց մը որ նախապատմական օղապարիկի մը տպաւորութիւնը կը թողուր տեսնողներուն վրայ, միջահասակ, մարմնեղ, երեսը մազով մօրուքով ու ակնոցներով ծածկուած մարդ մը՝ հանդարտաքայլ կը յառաջանար:

Ամէն ոք կանգ կ'առնէր, ու ես ալ ամէնուն պէս, դիտելու համար տարօրինակ անցորդը՝ իր միեւնոյն ատեն ցուրտի ու սաքի դէմ առած չափազանց զգուշութեանցը, խոժոռ ու վախկոտ դէմքին վրայ նկարուող՝ աւազակներու մէջ դիպուածով ինկած մարդու ասլուութեանը համար:

Միտաքեանն էր:

Կամուրջին վրայ ամէնքը կ'աճապարէին կը վազէին իրենց գործին ժամ առաջ հասնելու և ափրիկեան տաքէ մը ազատելու ջանքով. ինքը փոյթ չէր ըներ. տոտիկ տոտիկ, բայց շուրջը դիտելով շարունակ, կասկածելով, վախնալով, որ առանց իր տեսնելուն մէկը չմօտենայ

յանկարծ իրեն ու վատութեամբ դաշոյնի հարուած մը տայ կռնակին:

Այս մարդը դրական ասպարէզին մէջ մի և նոյն էր ինչ որ էր Ղալաթիոյ կամուրջին վրայ: Իր անունն հալածող գովեստներուն ու պարսաւներուն մէջ համաձայնութիւն կայ միշտ դժգոհ ու մեկուսի բնաւորութեանը վրայ:

Ճշմարտութիւնն այն է որ հէզ մարդը մեծահարուստ իշխանի մը շուայութեամբ իր կեանքին մեծադոյն մասը վատնած էր դրականութեան մը համար որ իրմէ կը հեռանար շարունակ ու ապերախտի վրայ աշխատած ըլլալու դառնութիւնը կը թողուր իր սրտին:

Ծերունի սիրահարի մը նախանձոտ մոլութեամբ փարած էր այդ դրականութեան, որ զինքը երեսի վրայ կը թողուր նորեկներու, պատանիներու հետ զբօսնելու ու անոնց հաճոյք պատճառելու համար յարախոփոխ արդուզարդով, նորաձեւութիւններով քերականական տարազը կը մերժէր և կը մերժէր այն դոց սենեակի մը մէջ վաթսուննոց մարդու մը հետ փակուելու առաջարկը որ պատուելիինն էր:

Այսպէս, չլրնալով հետելիլ ինքն ալ մշտնջենական երիտասարդուհւոյն որ իր նորանոր տարփանքներովը հերատուկ կնոջ մը ձեւերը կ'առնէր իր աչքին, Միտաքեան ամէն դառնացեալ սրտի պէս, անունն անգամ լսել չէր ուզեր այս անհաւատարիմ դրականութեան, որուն զայթակղութեանց արձագանգը իր սենեակին դրան չհասած պէտք էր մարեր:

Կը հասկնանք ուրեմն եթէ ոչ կ'արդարացնենք պատուելիին քէն պահող տղու գոյութիւնը:

Իր դժբախտութիւնը եղած է իրենը կարծել ինչ որ իրօք ամէնունն էր և ամէնունը պէտք է մնայ:

Ապաքէն անոր մեկուսացմամբը հայ գրականութիւնը կորուստ մը ըրած չէ. հեռացումը ազգային կեանքէն՝ այնքան կտրուկ և միանգամայն այնքան անձուկ մտքով մը տեղի ունեցած է որ ետքէն, ուղէր իսկ, պիտի չի կրնար վերադառնալ. ու երբ օր մը յանկարծ ելլէր սենեակէն դուրս ման գալու համար գրական ասպարէզին մէջ, ո՛չ ծանօթ դէմք մը պիտի հանդիպէր հոն և ո՛չ հասկցող մը իր գիտցած լեզուն:

Ատենով իր գրած աշխարհաբարը որուն չենք կրնար չհաւնիլ այսօր իսկ, իր անունը անկորուստ պիտի պահէ, բայց պէտք է գեղջեւ, մեծապէս գեղջեւ, իրեն թեկնածու եղած գրագէտի, համայնագէտի և իմաստասէրի համբաւէն:

Արեւելք 1891. ք. 2219.

ՏՈՔԹՈՐ ՆԱԶԱՐԷԹ ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆ

Շտապող մարդ մը փողոցը, որ երկայն ու քիչ մը ծուռ գլխարկովը Պուլվարտիէ մը կը յիշեցնէ. բուն, կրքոտ ու վեհանձն՝ ինչպէս պարտքն ու իրաւունքն է ըլլալ ամէն երիտասարդի: Աշխոյժի ու կորովի մարմնացում մը. անդու ու համբերատար աշխատութիւն մը որ աւելի պատուաբեր է քան շահաբեր. հագուազիւտ մարդ որ իր ուսումը միմիայն փող դիզելու սահմանած չէ. շարունակող մը, գիտութեան չէզոք ու լուրջ շրջանակին մէջ, պատուաւոր աւանդութեան մը, որով հայ բժիշկները հատութիւննին՝ իրենց ազգին մտաւոր զարգացումին ալ ծառայեցուցած են:

Ասոր համար թերեւս Հիպոկրատի աշակերտներուն մէջ քիչ մը մեկուսացած մէկն է ինքը. անոնց պատիկ համերաշխութեանց, հաշիւներուն, յառաջդիմելու, յաճախորդ վաստկելու համար ի դործ դրած ճարտասանութիւններուն մարդը չէ: Աւելի բարձր հորիզոնի մը մտատանջութիւնը ունի ինք, գիտութեան անձուկը:

Իր փառասիրութիւնը ատով կ'առաջնորդուի և արդար իրաւունքի մը հանգամանքը կ'առնէ: Նս իմ մասիս, ուղիղ չեմ գտներ ուրեմն այն քննադատութիւնները որոնցմով ոմանք կը խժրժեն զինքը երբոր երկասիրու-

Թեանցը ճակատը փայլող անունին քով կը շարէ իր դէտական տիպոգոսները «ազատ ի դիտութիւնս, ճարտարագէտ երկրաւորժ, վկայեալ Բասթօնեան ուսումնարանէն»: Ասիկա չի նմանիր սպանիկ ազնուականի մը տիպոգոսներու շարուածքին. Աւագ Սպանիոյ, դուքս Ալքանթարայի և կոմս Մորրոզի: Ժառանգական ունայնութիւններ չէ, գոր Տօքթօրը կը կցէ իր անունին. աւելի ճիշդ կ'ըլլար նմանցնել ասիկա յիշատակարանի վրայ նշանակուած սա կերպ արձանագրութեան մը — հարկաւ գիտական աշխարհին մէջ — մարաջախտ Նէյ և ասոր քով, Վակրամ, Իէնա, Աւսթերլից. մոզական բառեր որոնք դժնդակ և ծանրազնի յաջողութիւններ կը նշանակեն:

* * *

Ընդհանրապէս նիւթամու միջավայրերու մէջ դադարի մարդիկ յարդ ու արժէք չեն կրնար ունենալ. փոյթ չէ ուրեմն որ հրեայ սեղանաւորի մը պէս իրեն արհեստը չհասագործող Տօքթօր Տաղաւարեան, մեր լաւագոյն բժիշկներէն մին, դրուատիք չլսէ այդ միջավայրերուն մէջ. կամ, երբոր պատահամբ հրապարակ իջնէ, իր մէկ երկին դէմ, աւելի մաղձով քան թէ բարեմտութեամբ լեցուն քննադատութեան մը վրայ իր բացատրութիւնը տալու համար, դառն, վիրաւորիչ, երբեմն մինչեւ անհատական կեանքին թափանցել ուզող ընդմիջումներով դրուադեն իր խօսքերը:

Փոյթ չէ. իրեն պահուած ու վերապահուած կը մնայ միշտ ամէն սրտի ու մտքի տէր մարդոց ամենաջերմ համակրութիւնը, որոնք լուրթեամբ, բայց ուշադրութեամբ կը հետեւին իր ազգօգուտ աշխատութիւններուն և որոնց-

մէ աւելի թանկագին ու փրկարար դեղագիր մը պատրաստել ունէ բժիշկի տրուած չէր բարեբախտաբար:

Մեր մէջ, ուր բարեկրթութիւնը իր ծայրագոյն աստիճանին հասնելէ հետի է, պէտք չէ սպասել որ նոյն իսկ թշնամութեանց ատեն՝ դէնքերուն ազնիւը դորձածուի միշտ. քիչ շատ վայրենի ժողովուրդն ենք, որուն պայքարի կազմածքին մէջ՝ թունաւոր նետը առաջին տեղը կը դրուէ ամէն ատեն:

* * *

Տօքթօր Տաղաւարեանի դործունէութիւնը միայն գիտական հրատարակութիւններով չէ: Յարգելի բժիշկը բանասիրական հետազոտութիւններով ալ ոչ նուազ օգտակար է իր հասարակութեան: Հայ Թատորնի և Հայ դպրոցներու հաստատման վրայ իր հաւաքած տեղեկութիւնները շահեկան վաւերագիրներ կը կազմեն մեր ժամանակակից կեանքը ուսումնասիրողներուն համար:

Այս նիւթերը, որոնք սակայն իր մասնագիտութիւններէն այնքան հեռի կը թուին, իրօք այնպէս չեն: Սխալ է ենթադրելը թէ՛ որովհետեւ սա մէկը բժշկութիւն ուսած է, կամ սա միւսը որ մաթեմատիքի վարպետ մըն է, դրական հրապոյրներու հաճոյքը կ'անդիտանան: Իմաստակներու տրուած է միայն մասնագիտական ուսումներու մէջ մոլորիլ ու զամուլիլ, ճշմարիտ գիտնականը մտքի աւելի շատ զարգացում ունեցող մարդն է և ոչ թէ շատ աւելի բան միտքը պահողը. գիտութիւնները զարգացման անհրաժեշտ պայմաններէն են, բայց ամբողջ զարգացումը չեն:

Քաջ կը յիշեմ անհունական հաշուի ուսուցիչներէս մին, Ֆրանսացի մը, որ մաթեմատիքի մէջ ունեցած ան-

նման կարողութեամբը իր ազգին ալ պարծանքներէն մէկն էր հարկաւ. կը յիշեմ զինքը որ մեքենաբանութեան առաջին դասը ժօրթ Սանէն առնուած յիշատակութեամբ մը սկսաւ՝ ըսելով մեզի.

— Մրջիւնի մը քայլը աշխարհը կը սարսէ:

Ուսկի՞ց ուր այս մեծ չափազէտը իր անվերջանալի տարազներուն, Գ-երուն, Փ-երուն մէջ ատեն գտեր էր Փրանսական մատենագրութեամբ ճոխացնելու իր միտքը այնքան՝ որ Միւսէի սիրուհւոյն գործերէն առնուած բնաբանով մը — և ամէնէն պատշաճը այն ուսման որ շարժումներուն գիտութիւն էր (մեքանիկ) — կրնար իր դասերը դարդարել:

* * *

Իժիշկներէն անոնք որոնք գրականութեամբ զբաղած են, իրենց յատուկ լեզուական դաւանանք մը ունեցած են, որ հերձուած մը եղած է շատ անգամ: Տօքթոր Տաղաւարեան այս կանոնին բացառութիւն մը չէ, ընդհակառակը. իր երեսին ըսեմ որ չեմ սիրեր իր գրաբարակերտ հիւսուածքը. պինդգլուխ աշխարհաբարեան մըն էի և եմ. չեմ ընդունիր որ ուզողը այս դեղեցիկ լեզուն ճաշակէ գուրկ տարագով մը հագուեցնէ ու փողոց նետէ. բոլոր ուժովս կը բողոքեմ այս կերպ ազատութեան մը դէմ որ զեղծում մըն է: Ընդունինք որ բժիշկները, իբրեւ լուրջ ու գործի մարդեր, ճաշակի խնդիրներու մէջ դեգերելու ատեն չունին թերեւս: Իրենց նահապետը, վերջին ժամանակներուն, Ռուսիեան՝ ընտրողական աշխարհաբարովը հռչակաւոր կըրցաւ ըլլալ. տաղանդը, նորութեան փափաքը, կը մըրցին իր լեզուին մէջ որ, իբրեւ ճշմարիտ արուեստագէտի գործ, եզական ու հիացուցիչ է արդարեւ:

Բայց անկէ դատ ոչ ոք մեր բժիշկ գրողներէն յաջողած է կարծեմ համակրելի ոճ մը մէջտեղ դնել. համոզումները յարգելի են անշուշտ, կը մնայ միայն գիտնալ թէ լեզուն համոզում մըն է:

Ասով սակայն Տօքթոր Տաղաւարեանի գործը չի դադրիր ամէն կերպով յարգելի աշխատութիւն մը ըլլալէ, և երբ ներելի է մերինին պէս հասարակութեան մը մէջ քանի մը ոսկիով բարերարի անուն և հռչակ ստանալ, անուն և հռչակ զոր օրագիրները իրենց քծնութիւններովը կը ստորագծեն շարունակ, չեմ հասկնար, կամ լաւ եւս, կը հասկնամ որ Տաղաւարեանի հանրօգուտ աշխատութիւնները չողջունուին:

Արեւիկ 1898. ք. 3827.

Ս Ի Պ Ի Լ
(ԶԱՊԵՆ ԱՍՍՏՈՒՐ)

Սիպի^ու. ինչ^ու այս պատրուակը. ներելի չէ^ո
անուննիդ տալ. և ի^ոնչպէս ծանօթներու կարգը դասել
այս դէմքը, որ անծանօթ մնալ կը փափաքի:

Անծանօթ մնալ ամէնուս փափաքն է. մեզի յատուկ,
ատանձին, անձեռնմխելի դոյութիւն մ'ունենալ ուր քաշ-
ուինք ուղած ատեննիս. ծպտում մը որով կարելի ըլլայ
թաքչիլ դժնէհայեաց աչքերէ. օղահան գործիք մը, որով
պարապութիւն շինենք մեր շուրջը ու պօսպօսող բերան-
ներու կեղծաւոր ձայնը չհասնի մեզի:

Ի^ոնչ օգուտ. ճամբուն ամբողջ երկարութեամբը
բուսած փուշերուն ու մացառներուն մէջ, ամէն մէկ
քայլափոխին ծուրիկ ծուրիկ կը բղբտի վերարկուն որ ան-
հարկի աչքերէ պիտի սրահէր մարդուն ներքին ու թաքուն
կեանքը:

Սրտին յետին խորշիկը սէտք է պարզել ու բան մը
չունենալ ու չպահել քեզի յատուկ. ալ այսուհետեւ ո'չ
եւս մասնակի դոյութիւններ, այլ ընդհանուր կեանք մը.
ո'չ ցօղի կաթիլ մը՝ գիշերէն մնացած թրթռացող տերե-
ւին վրայ. և ոչ կաթիլ մը արցունք արտեւանունքին
վրայ դողահար. ո'չ գետ, ո'չ լիճ և ոչ ծով. այլ ուկէս-

նը միայն. բոլոր ցամաքը մէկդին ու բոլոր ջուրը միւսը.
այս է նոր աշխարհագրութիւնը:

* * *

Կը մեղանչեմ հարկաւ եթէ անգաղտնապահ ձեռքով
վեր առնեմ այն քօղը որուն ետին Սիպիլ ծածկուած կ'ուզէ
մնալ. այդպէս թո'ղ ըլլայ. բայց ներելի է դէթ ուրուագրել
իր պատկերը այնքան՝ որքան շղարշին թափանցկութենէն
կը մատնուի կամ լաչակին գեղայարգար ու արուեստաչէն
ծալքերուն մէջ մոռցուած բացուածքէն կ'ընդնշմարեմ:

Վիպասա^ոն թէ բանաստեղծ:

Գրող մը որ հողէին հետ կը գբաղի, երբեք մարմի-
նին. ու կը վախնամ ըսելու, որ սիրտը վեր կը դասէ
միտքէն, և ստուերի մը տարտամ մթութիւնը՝ որոշ գծի
մը յստակ ու անխարդախ սեւութենէն:

Բանաստեղծ մը ուրեմն:

Բանաստեղծ մը որ շնորհալին՝ գեղեցիկէն կը նա-
խընտրէ ու տպաւորութիւնը յիշատակէն:

Ինքն ալ տպաւորութիւններ թողուլ կ'ուզէ և ոչ
յիշատակներ. իր եղանակները այն բերնուց սորվուելիք
ու յեղյեղուելիք երգերը չեն գորս ամբոխը միտքը կը
պահէ. այլ ներդաշնակութիւն մը որ մտքի օրօրումով ու
ծփանքով, յանգալայ կը տանի քեզ մինչեւ այն հանդ-
բուանները ուր վայելքը տրամութեան կը փոխուի: Եւ
ամէն անգամ որ կեանքի պատահումներով մօտենաս այդ
սահմաններէն մէկուն, այդ ներդաշնակութեան վայելքը
կ'արթննայ յանկարծ սրտիդ մէջ, թէեւ անկարող ըլլաս
գայն յօրինող նուագները վերյիշելու:

Իր վէպերը քերթուածներ են:

Աղջկան մը սիրտը անբիծ տատրակի մը սիրտն է,

որ դուն ուրեք մեր տանեաց վրայ բոյն կը դնէ. իր երեւակայած երիտասարդի հոգին ալ հրեշտակի և ճիւղի հոգիներու մէջ կը տարուբերի. ճօճանակի մը պէս որ դժած աղեղի մէկ ծայրէն միւսը կ'երթայ շարունակ ու չի կենար հոն՝ ուր պէտք է վերջապէս կանգ առնել և ուր մարդկային հոգիները սովորաբար կը կենան:

Պատճառն այն է որ քերթող մ'է վիպասանը ու իր մտքին թուիչովը ու աշխոյժովը կ'ողեւորէ վէպին անձինքը այնքան՝ որ կը դադարին մեզի նմանելէ, անճանաչ էակներ կ'ըլլան որոնց ուրախութեան ու կսկիծին անտարբեր կը մնանք:

Ի փոխարէն, իր քերթուածներն ալ վէպեր են ուր սրտի անկեղծութենէն ճշմարիտ բանաստեղծութիւնը կը բղխի:

Վանքի մէջ մոռցուած միանձնուհին՝ իր չնչին բաժինը պահանջելով կեանքէն, արդար բողոք մը կը բերէ ու կը յուզէ մեզի: Իր ժանեակներու սիրուն մեռնող պերճասէր աղջիկը մեր արդի Օֆելիան է, վասն զի յորմէ հետէ աղջիկները չեն մեռնիր ծաղիկ քաղելով, իրենց արդուգարդին համար կը սպառին:

Եւ եթէ այս բանաստեղծութիւնը անկեղծ ցաւակցութիւն մը կ'արթնցնէ մեր սրտին մէջ պատճառն այն է որ քերթողը վիպասան մ'է հոս:

Այս քերթողի ու վիպասանի դիրկընդխառնումը գեղեցիկ մագերու մէջ գետեղուած ծաղիկի մը տպաւորութիւնը կ'ընէ վրաս:

* * *

Իբրեւ վիպագիր՝ հաւատք ունի ամէն բանի վրայ. ատով՝ իր իմաստասիրութիւնը կ'ամրապնդի, երբ մերը՝

ինքնագլուխ քալելու դատապարտուած, կը տկարանայ, կը սայթաքի ամէն վայրկեան:

Իր շեշտը անկեղծութեան շեշտն է նոյն իսկ հոն՝ ուր գերազանցը գտնելու ջանքով կը վրիպի. իր դժած պատկերները անտարակոյս կ'ապրին իր սրտին մէջ, և ինքը կը դգայ, կը տեսնէ զանոնք. իր հոգին՝ թանգարան մըն է՝ ուր գլուխ գործոցներ մուտք ունին միայն և որոնց հետ կ'ապրի օրն ի բուն, գլուխ գլխի, կատարելութեան հրաշակերտներ՝ որոնք ամենօրեայ դրացիներու վերջնական հանգամանքը առած են իր աչքին:

Եւ երբ կը հաճի կեանքը բացատրել այդ էակներու կեանքով, կը դմայլեցնէ բայց չի համոզեր զմեզ. իր ըմբռնումը, շքեղ, խտապահանջ, բայց եթէ կարելի է ըսել, անձո՛ւկ կը թուի:

Գեղջուկներ ենք մենք որ կը պահանջենք իրմէ, ապարանքի տիրուհիէն, լայն ու հարթ պողոտայի վրայ քալելու վարժուած տիկինէն, նեղ ու ցեխոտ փողոցներու, խարխուլ տուներուն, ծուռ ու մուռ սանդուխներու, խարխուլ տուներուն, ծուռ ու մուռ սանդուխներու վրայ ապրողներուն գոյութիւնը չուրանալ ու չարհամարվար, հել. ու երբ ոտքերնին սահելով իյնան ու գլտորին վար, իր վճիռին մէջ ի հաշիւ առնէր ելեէջները ճամբուն ուրկէ քալելու ստիպուած է աշխարհ:

* * *

Այն երիտասարդ կինը, որ Սիպիլ կը ստորագրէ, իր անհատական կեանքովը պարծանքն է իր սեռին և մեծ տաղանդովը՝ մեր բոլոր գրականութեան:

Տան տիկին մըն է այս մեծ բանաստեղծուհին. և տան տիկին պիտի մնայ մինչեւ վերջը. կեանքի պայքար-

ները պիտի չգալին իր ճակատագրին. յորձանքները ու
փորձանքները պիտի եռան, պիտի պտուտքին, պիտի
անցնին իր քովիկէն առանց իրեն դաչելու: Գրականու-
թեան մէջ ինքը պիտի մնայ ճշմարիտ ներշնչեալ կինը
որուն պատգամները պիտի սրտապնդեն մեզ՝ որ այնքան
կարօտ ենք քաջալերութեան անոյշ ձայնին. և իրեն օրի-
նակովը պիտի շարունակենք վաստակել, ապերախտ վաս-
տակ, մինչեւ այն օրը որ Սիպիլ ապագան ցոյց տայ
մեզի, յստակ և ջինջ հորիզոն, թողլով ներկան վր
առօրեայ ծփանքին:

Մասիս 1892. ք. 3966.

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Տօգոյն՝ իր ոճին պէս, սգաւոր՝ իր զրուածոց մէջ
տիրող ոգւոյն նման. ժպտելով շարունակ, ժպտա մը որ
գէմքի ցաւազին կծկումին հետ կը շիթթուի և աւերակի
մը վրայ ինկող ճառագայթի մը պէս տխուր է. սիրելով
աղմուկը՝ իր սրտին միայնութիւնը ու մահաբոյր լռու-
թիւնը մոռնալու համար. չարախօսելով, չարախօսուելով,
գլխալով ու գլխութեան արժանի ըլլալով կազմուած կեանք
մը:

Նաւագնացութեան մը միջոցին ծովու վրայ լոյս
տեսած այս երիտասարդը, ատկէ թերեւս, անդունդի վրայ
քալող մարդու երերուն քալուածքը ունի ու գլխի պտոյ-
տը:

Իր անհաւասար դրականութիւնը՝ այս ծովին պէս,
լի է անկումներով ու խիզախ բարձրացումներով. ալե-
տատան ու յողողող գրականութիւն, որ ամէն կողմ կը
տանի զինքը, որ ոչինչ ունի անքոյթ, որուն կատարները
ու վիհերը կ'երերան, կը զողան, իրարու վրայ կը գլորին
չարունակ, և որ իր ամբողջութեանը մէջ կոծկոծեալ բան
մը ունի, ճիշդ ծովին նման:

* * *

Իր սեօժը՝ բայց սեռ չունենալն է իրենը և ահա ասոր համար է որ դրադէտը չափելու համար ամէն բաղդատութեան եղբ բացարձակ կերպով կը պակսի մեզի: Իր եղանակը, ծանօթ ու տուեալ պայմաններէ կը հեռանայ: Գրականութեան մէջ, իր կանոնը՝ զարտուղութիւնն է: Երբ ամէն դրողներ կարգի ու սարքի կը հետամտին, ինքը մինակուկ կը պահէ իր անխնամ ու արտակարգ տարազը. կոճկուած, սանտրուած հրապարակագիրներուն մէջ ինքն է որ հանրութեան առջեւ ելլելու կը խիղախէ միշտ թափթիած մարդու, արտաքին պաճուճանքով զբաղելու ատեն չունեցողի անսիրութեամբ, այնքան որ այս անհոգութիւնը ա՛լ ճշմարիտ պչրանք մը կը դառնայ: Ահա՛ իր գրականութեան յատկանիչներէն մին:

* * *

Մարդիկ կան որ ամենէն աննշան նիւթին վրայ խօսելու համար հանդիսաւոր ձեւեր, կեցուածքներ կ'առնեն, կը հագան, ձայներնին կը փոխեն, շարժումներնին կը լայնցնեն:

Մասիսի նախորդ խմբագրապետը հակառակն է անոնց. իր ընտրած նիւթին ծանրութեան չափ իր գրելու եղանակը կ'անօտրանայ միշտ: Այս՝ իր գրականութեան Ֆիդիքին օրէնքներէն մին է:

Հոն՝ ուր ուրիշներ պիտի խոժոռէին, ինքը կը ժպտի և հոն ուր ուրիշներ պիտի լային, ինքը կ'երգէ, բայց երգին մէջ ողբի պէս բան մը կը պահուրտի և այս գուարթութիւնը՝ որուն ներքեւ արցունքի կաթիլ մը կ'ապաստանի, այն ծիրանի գօտիները կը յիշեցնէ ինծի որոնք

իրենց պայծառ գոյներուն ցոլացումին տակ կը ծածկեն երկնքին թօնընկեցիկ տրամութիւնը:

* * *

Գրականութիւնը, իր տարփանքը, զինքը հրապուրող սիրուհին ըլլալ կը թուի: Այս նախկին վենետիկեանը՝ իր վանական կեանքի մաքրութիւնը անարատ պահած է միշտ. Ս. Ղազարի մէջ վարդապետ չէ կրցած ըլլալ, բայց աշխարհական ալ մնացած չէ. ամէն ինչ թերատ, ստուերոտ ու անկատար է իր վրայ: Այս կիսաւարտ քահանան, այս գրչի մարդը տեսակ մը Ռլնանի տպաւորութիւնը կը թողու իմ վրաս. ո՛չ անոր մեծ դիրքը և ոչ անոր ահարեկիչ հմտութիւնը ունի հարկաւ. բայց անոր նման՝ բանաստեղծութեան ու պատրանքի թաքուն գանձեր կան իր սրտին մէջ որ եկեղեցական կրթութեան մը լոռութեան ու առանձնութեան մէջ դիզուած, հաւաքուած են և որ իր գրականութեան մէջ երեւան կ'ելլեն, կենդանի ու զգայուն հոգի մը տալով իր սովորաբար պարզ ու անպաճոյճ գրուածքներուն:

* * *

Իր ժողովրդական գաւկի, գրեթէ շուկատ մարդու ձեւերը կը սիրեմ: Իր մշտնջենական պատիւը պիտի ըլլայ մեր մէջ, իր Օրուան կեանքերովը, առաջին ինքը տանելը, մօտեցնելը գրականութիւնը ժողովրդին՝ փոխանակ ժողովուրդը բերելու անխախտ գրականութեան մը անմատչելի բարձունքին:

Իրմով սկսած ու քաջալերուած է միշտ այն երիտասարդ գրողներու շարքը որ մեր հրապարակագրութեան

այժմուս ուսմիկ, թէ որ կ'ուզէք, բայց հասկնալի ու սրտի մօտիկ հանդամանքը տուած են:

Այս տասը տարիներուն մէջ ուր իր գրական դործունէութիւնը կը փայլի, ամէն կողմ տարած են զինքը իր թափառայած գրագէտի պարապմունքը:

Ջուրի արձակումի մը պէս կու գայ, կ'անցնի, կը տարածուի, կը լայնայ, կ'անձկանայ ու կ'անհետի յանկարծ և օր մը անշուշտ պիտի գտնեն գետնին վրայ ալօս մը իր լրագրական արդասաւոր անցքին նշանակ:

* * *

Ի՞նչպէս պիտի ըլլայ այս կեանքին ծերութիւնը. վերջ ի վերջոյ ո՞ւր պիտի կանգ առնէ զինքը տանող նաւակը:

Ինչ որ ամենէն հաւանականն է, այն է որ քանի մը տարի վերջը իր մեծ իմացականութիւնն ալ այն մշուշին մէջ մտնէ՝ ուրկէ իր գոյութիւնը երբեք դուրս չէ կրցած ելլել:

Մասիս 1892. ք. 3969.

ՏՈՔԹՈՐ ԳԱՐԻԻԷԼ ՍԵԿԵԱՆ

Գլուխը՝ ձախին ծռած քիչ մը, միջահասակ մարդ, որ իր շարժումներուն ծայրայեղ ժուժկալուծեամբը, անշարժութեան կը մօտենայ և իր սովորական կեցուածքին անփոփոխ ձեւովը՝ խանձարուրին մէջ մոռցուած ու հոն ծերացած երախայի մը նմանութիւնը կը բերէ:

Տոքթոր Գարիիէլ Սեկեան՝ վենետիկէն հոս եկող այն ոտանաւոր գրողներու սերունդին չի վերաբերիր, որուն ճիշդ համրանքը ընել անկարելի է և որոնցմէ սակայն Պէշիկթաշլեան, Թէրզեան ու Աճէմեան միայն յաջողած են մեր մէջ:

Ա՛լ աւելի հին, աւելի լուրջ, և աւելի բարձր դասի մը կը պատկանի. իր տեղը՝ Վիէննայի լեզուաբաններուն, Այտընեանի, Գաթրճեանի, Գարադաշի և այլոց քովն է, որոնցմէ շատերը լուծեան մէջ ամփոփուած մնացեր էին, իրենց գիտնական գրաբարագէտի ծանրութենէն չբաժնուելով ու վախնալով խառնուիլ բազմութեան մը որ, իրենց աչքին, բարեկենդանի մը դիմակաւորներուն երեւոյթը ունէր:

Այսպէս լքած ու լքուած կը մնային միշտ. և երբ անոնցմէ մին յանկարծ նորէն կ'երեւայ գրական ասպարէզին վրայ, յարուցեալի մը ազդեցութիւնը կ'ընէ վրա-

նիս կամ վրէժխնդիր ոգիի մը՝ որ նորերուն անպատկառ քրթմնջիւններուն ու ծիծաղներուն մէջ չի շփոթիր և իր կշտամբանքով լեցուն դասերը կու տայ առանց մէկի մը խնայելու:

* * *

Յարուցեալ մը, այո՛, որ դուցէ այդ պատճառով, զիտակցարար կը խօսի անոր վրայ՝ զոր մենք մեռեալ կ'անուանենք:

Անոր քովէն կու դայ աղէկ ու ուրիշ ըլլալուն լուրը և մերձաւոր վերադարձի մը աւետիսը կը բերէ մեզի Տոքթոր Սեւեան, որ, իր արուեստին ուսուցածին հակառակ, վերակենդանութեան կը հաւատայ:

Ու զիսկին վրայ ծոած, շփելով երակները, օ տը ֆօլօնջի չիչը մօտեցուցած ունդերուն, արուեստական շնչառութիւն մը ընել տալու ասարդիւն ջանքերով, թմբած սառած անդամները ճգնելով տաքցնել իր շունչովն իսկ, այս բժիշկը Գրաբարին գլխուն վերեւ կը հսկէ սիրելի մը մահուան չհամոզուող մարդու յամառ պատրանքին մէջ:

Կը կարծեմ որ դահիճի, անգութ ու անողորմ մարդու դործ է մեր ըրածը, քաշելով զինքը այս անկենդան մարմնին քովէն, պոռալով, կրկնելով շարունակ անոր երեսն ի վեր որ գայն թողելէ և անոր երկիւղած յիշատակը պահելէ գատ բան չկայ ընելիք այսուհետեւ այդ մարմնին համար:

Տոքթոր Սեւեանի դրական դաւանանքը համոզում է աւելի վեր բան մը, հաւատք մըն է գրեթէ. չէնք մը՝ որուն հաստատութիւնը իր տկարութեանը մէջ կը կայանայ քան թէ իր իսկական զօրութեանը, ճիշդ այն

ծաղկին նման որ տխրած ու քնքուշ կազմուածքով՝ փայփայանքի ու դգուանքի միայն կոչում կրնայ ընել ու չի կրնար հրաւիրել իր վրայ կացինի հարուածները որոնք հաստ ու բիրտ ծառերու կոճղին, — զիտնական ասպացուցումներու, — սահմանուած կը մնան:

Իրաւունք չունի ուրեմն նետելու այդ ծաղիկը դրական կրկեսին մէջ, ուր կոխկոտուքը պակաս չէ և ուր մրցող տղաք՝ պայքարին ջերմութեան մէջ, չզանազանեն թերեւս այդ անգոր բոյսը իրարու գլխու նետուած փայտի կտորներէն ու ճգմեն առանց ուղեւոր:

* * *

Ամենէն շահեկանն այն է որ տարիները չեն կրցած ցրտացնել կամ ամօքել իր դիւրագրգիռ ու պահանջող բնաւորութիւնը:

Գրաբարի սիրուն յարուցած վէճին մէջ միեւնոյն մարդը կը գտնենք նորէն, առջի անհամբեր երիտասարդը, որ հինգ վայրկեանի սպասումէն ձանձրացած, կը պոռար ու և է աղջկան մը երեսին.

Կա՛մ յոյս տուր կամ խիստ վրձնա տուր յետին.

«Քսակդ կամ կեանքդ» ըսելու պէս բան մը:

Այո կամ ոչի մարդն է կտրուկ, գայրացկոտ, գրեթէ երախան՝ անփոփոխ իր դիրքին ու իր ճշող պահանջումներուն մէջ:

Այս եռանդը ու կորովը, զոր տարիներուն դիզած ձիւնը չէ կրցած մարել, կը գմայլեցնէ զիս. ամբողջ քերթուած մը կը տեսնեմ հոն:

Իսկ ինչ որ օրինակելի է այդ կեանքին մէջ, ինչ որ երբեք ուղածիս չափ ստէպ առիթ պիտի չգտնեմ ըսելու

հիմակուան տղոց, մեր զբաղանութեան համար ցոյց տրուած այն հոգածութիւնն ու սէրն է որ Տոքթոր Սեւեանի և անոր բոլոր դասակիցներուն ու ժամանակակիցներուն մէջ անվրէպ կը տեսնուի, սէր՝ դոր կեանքի պայքարը, մարդուն անհատական ձախորդութիւնները, և որ աւելին է, յաջողութիւնները չեն կրնար մոռցնել տալ կամ մէկզի նետել:

* * *

Տոքթոր Սեւեան այս օրերս Արեւելի մէջ հրատարակելով կէս դար առաջ գրուած իր քերթուածները, իր բանաստեղծական եղանակէն նմոյշ մը կու տայ մեզի: *Ջարմանակի՛ բան. ինքը՝ որ համամիտ մէկը չէ բնասլաշո դպրոցին, անոր աշակերտածի պէս բաներ մը նշմարել կու տայ հոն. անշուշտ իրական, շատ իրական պատկեր մըն է այն որ հետեւեալ տողերուն մէջ կը ներկայացուի,*

Մարմնոյն պարարտ ձեւերուն
կազմած էլեւէջներուն.

Բնասպաշտ մըն է ինքն ալ ուրեմն առանց զիտնալու, և ճիշդ ա՛յն վտանգաւոր ցանկութեան հովերով տարուբեր, որմէ ա՛յնքան կը խորշի հիմա:

Կը կարծենք որ Քաթիւլ Մեմտէս կամ Արման Սիլվէսքըր ցնծութեամբ պիտի ստորագրէին իր տաղերը:

Բնասպաշտ ձեւին դէմ դադափարի յեղաշրջումը յապաղած կը թուի յարգելի բժիշկին մտքին մէջ. ասկից ներելի է հետեւցնել թէ ախտաբորբոք զբաղանութենէ մը ցոյց տրուած խորշումը, — իբրեւ պարզ բնախօսական երեւոյթ, — մասնաւորապէս այն տարիքին մէջ երեւան կ'ելլէ ուր մարմնոյն պարարտ ձեւերուն կազմած էլեւէջ-

ները անօդուտ բորբոքումէ զատ ոչինչ կրնան արթնցնել: Հա՞րկ է արդեօք զբաղան պարկեշտութիւնը սահմանել իբրեւ էապէս յարափոփոխ բան մը որ տարիքներու, հասակներու ենթական ըլլայ, անոնց աւելնալուն կամ պակսելուն հետ աճլ կամ նուազի և անհունական հաշուոյ խնդիր մը ձեւացնէ այսուհետեւ,

$$\Phi (\Phi) = 0$$

* * *

Տոքթոր Սեւեան երկդիմութեանց ու վարանումի մարդ է: Այն նեղսիրտ նաւապետին պէս, որ Միջերկրականէն Ատլանտեան Ովկիանոս անցնելու համար ձիւրալթարի նեղուցը երկար բարակ փնտուելու նեղութիւնը յանձն չառնելով, լաւագոյն սեպած էր Ափրիկեան ծովեզերքին վրայ խրել տալ իր նաւը, Տոքթ. Սեւեան, որ իր առաջին ուղեւորութիւնը այդ նաւին վրայ ըրած է, լեզուի խնդիրներու մէջ համբերատար քննութիւններէ, աջը ձախը զննելէ հեռանալով՝ նախամեծար կը համարի զբարբին վրայ նետուելի ու հոն կառչած մնալ հաստատամիտ օտարէի մը պէս:

Ու կը խորհիմ որ իրաւունք ունին թերեւս անոնք, որ չսիրելով մեր հողմակոծիկ տերեւի ճակատագիրը, անգտանելի ճշմարտութեան մը պատրանքէն չբռնուելով, անկորուստ կը պահեն ամէն բանի մէջ իրենց միամիտ ու վաղնջական դադափարները:

Իրաւունք ունին:

Մասիս 1892. ք. 3970.

ԹՈՎՄԱՍ ԹԷՐԶԵԱՆ

Քերթող մը և ուսուցիչ մը. գրականութիւնը սիրող մը և սիրցնող մը, հրատարակչ կնոջ մը նման որ բան դործ ըրած է ուրիշներու սրտին մէջ արծարծել այն կրակը որ զինքը կը տոչորէ արդէն:

Եւ սակայն մշտաբարբոք հուրը մոխիր չէ դարձուցած զինքը: Երեք մանուկներուն պէս, որ Նաբուքոդոնոսորի հնոցին մէջ անխոց ու անվնաս մնացեր էին, Թովմաս Թէրզեան ալ չէ խանձած իր սրտին մէջ վառող կրակէն որ, շատ շատ, եղի ու ամոքիչ մթնոլորտ մը կազմած է իր շուրջը, վախօն-լիի երանաւէտ բարեխառնութիւնը ձմեռ ատեն և որուն մէջ բանաստեղծը յաւիտենական երիտասարդութիւն մը գտնելու բախտն ունեցած կը թուի՝ երբ ուրիշներ, կէս ճամբէն խոնջած ու վաստակարեկ, կանգ կ'առնեն ըսելով.

Իմ հուրքս անկամ և ես ահա ծերացայ...

* * *

Թովմաս Թէրզեան հակառակը ըսելու իրաւունք ունի. գրեթէ առջի խարտիչագեղ երիտասարդն է միշտ որ մոռցած է ծերանալու, ճիշդ միեւնոյն անձը որուն, քսան տարի առաջ, պատիւ ու բախտ ունեցած եմ աչակերտելու:

Հիմա փողոցը կը պատահիմ փրեն երբեմն. չի յիշեր զիս, բայց ես քաջ կը ճանչնամ իր ձեռքի շնորհալի շարժումը որ ափի մը մէջէն խուսափող թռչունի մը սլացումին կը նմանի:

Եւ ոսկի աղնոցին ետեւը, նոյն կարճատես աչքի կոպերուն յարատեւ մերձեցումն է, հպումը գրեթէ, որուն բաց մնացող պզտիկ անջրպետին մէջ սղմելու կ'աշխատիս, փէշդ փէշիդ բերելու, պղտիկնալու փափաքներ կ'ոռնենաս, ապարդիւն ջանքեր կ'ընես դիմացինիդ նայուածքը չյողնեցնելու, տեսողութիւնը դիւրացնելու համար, երբ դիպուածով դէմը գտնուիս այդ թարթափող աչքերուն:

* * *

Քերթող մը ըսի. հին դարերու քրուպատուր որ կ'երգէ ու կ'անցնի շարունակելով իր ճամբան, կեանքի ճամբան երկար ու ամայի. նետահար թռչունին պէս, որուն փախուստի շաւիղը՝ հողին վրայ կաթկթող վէրքի արիւնէն կը գուշակուի, այդպէս ալ իր հոս հոն ցիրուցան երգի, ներդաշնակութեան կտորներէն բանաստեղծին ուղին կը ճշդուի՝ որքան ալ անփոյթ եղած ըլլայ ինք ժողովելու, հաւաքելու իր վատնած ու շուրջած ձայնին արձագանգը:

Իր քնարը ունկնդրուելու համար չէ որ կը մըմնջէ. այլ գլխաւորապէս իրեն համար ու յետոյ այն մտերիմներուն, որոնք «տունէն» են և ոչ փողոցը հանդիպած օտարականներ:

Այս է պատճառը որ չէ ամփոփած իր քերթուածները հատորի մը մէջ. յետոյ խորհած է, թերեւս իրաւամբ, թէ պէտք է գանոնք թողուլ ամէնքն իրենց տեղը ու իրենց

ատենին: Իրարու քով բերել այդ հատուկտոր եղանակները, երբ, ափսո՞ս, անկարելի է իրարու քով բերել զանոնք որ այդ եղանակները լսեցին: Ինչո՞ւ համար:

* * *

Հետաքրքիրները հասկնալ կ'ուզեն թէ այս քերթողին ի՞նչ է կեանքի ըմբռնումը, յատուկ իմաստասիրութիւնը որով գոյութիւնը արդարացնէ կամ դատապարտէ. յոռետե՞ս թէ լաւատես ոգի մըն է, ո՞ր կիսազուետին կը վերաբերի:

Բանաստեղծները աստղաբաշխներու նմանցուցած եմ միշտ, որոնք՝ Վրենց գիտակի ասպակիներէն երբեք ճշդութիւնը չեն կրցած տեսնել ու վայելել. շատ մեծ, կամ շատ փոքր կ'երեւան առարկաները իրենց. աչամերձիկ ասպակիինն է յանցանքը որուն կորնթիքին վրայ՝ ամէն պատկերներ կը բեկբեկին, կ'այլալին, երբեմն ճիշդ հակոտնեան կ'ըլլան իրականին:

Ասոր համար է որ քերթողները ճշմարտութենէ շատ անդին կամ շատ ասդին պիտի մնան. այս է իրենց ճակատագիրը. լալու կամ խնդալու կարող են միայն և երբ տեսնենք անոնցմէ մին, որ թովմաս թէրգեանին պէս, ժպտիլ ալ գիտէ, ժպիտ որ համակերպութիւն կը նշանակէ կեանքի տուեալ պայմաններուն լաւագոյն իմաստասիրութիւնը բերած կ'ըլլայ մեզի:

* * *

Ուսուցչին կեանքը քերթողի կեանքին չափ ու թերևս անկէ աւելի շահեկան է. պատուելիներէն անմիջապէս ետքը, անոնց տաքուկ յիշատակովը, աւանդութիւններովը, ծէսերովը լեցուած ուսուցչական աթոռին վրայ՝ այս

բանաստեղծը, իր գեղեցիկ երիտասարդի վայելչութեանը մէջ, դալար ոստի մը բողբոջումն էր հոն, ուր քիչ առաջ, դասացած ծառը կը կենար:

Իրմով է որ հայկաբանութեան դասէն ետքը ու անոր քովիկը սկսած է գրականութեան դասը որ, հիմա անգամ, նորութիւն մըն է և որ քսան տարի առաջ ճշմարիտ հերձուած մըն էր անդրգուելի հայկաբաններու սերունդին մէջ:

Գրաբար քերականութեան միապաղաղ սառոյցէն ետքը ուր, բեւեռային ուղեւորութեանց մէջ պատահածին պէս, դացողները մեծ մասով կը փատնան, ճշմարիտ դարունի մը տպաւորութիւնը ըրաւ այս դասախօսութիւնը աշակերտներուն վրայ. ամէնքը կանանչցան՝ ծաղկեցան:

Որի՞նն է պատիւը եթէ ոչ ուսուցչին, որ իր շուրջը հաւաքուած տղոց եռանդը ու աւիւնը չմարեց, այլ գիտցաւ վառ պահել անոնց սէրը մեր լեզուին համար, որ Բազրատունին, Ալիշանը ու Հիւրմիւզը ճանչցուց անոնց և որ ի հարկին իր քնարը, իր սիրտը դրաւ անոնց մանրիկ մատներուն տակ: Որի՞նն է պատիւը եթէ, նշմարելով թաքուն հարստութիւնները որոնք կը պահուէին այդ փակ սրտերուն մէջ, կրցաւ հմայքի բառը արտասանել:

Բացուէ, ո՛վ Սեզամ:

* * *

Թովմաս Թէրգեան ո՛չ ծափերու ըղձանքը և ո՛չ դատափետութեան վախը քաշած է երբեք. փառքի ցանկացող չէ եղած և ոչ ալ յուսախարութեան ենթակայ:

Իր բոլոր կեանքը համակերպութեան կեանք մը եղած է. Պէչիկթաշխանի կրտսերն է ինք ու անոր պէս, համեստ վաստակաւոր, չի սիրեր աղմուկը:

Բայց որքան ալ մեկուսանալ ուզէ, խուսափել ղէպի
իրեն կարկառող ձեռքերէն, գրականութեան մէջ իր
կրկին ու թանկագին գործունէութիւնը պիտի չմոռցուի:
Կը յիշեմ որ Անակրէոնի տաղերու թարգմանութիւնը
Օտեանի նուիրած էր սիրուն ձօնով մը ուր կ'ըսէր անոր.

Դստերք Կաստալի
Եւ հարսունք Գողթան
Քեզ քագ կրկնակի
Հիւսեցեմ, Օտեան:

Իր աչակերտները Կաստալի աղջիկները կամ Գողթան
հարսերը չեն արժեր անշուշտ, բայց պատրաստ են իրեն
ճակտին հիւսելու քերթողի և ուսուցչի կրկին պսակները,
որոնց իր ազնուական գլուխը արժանի է:

Մասիս 1892. ք. 3971.

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ

Շատերը կը ճանչնան զինքը իբրեւ փորձ ելմտագէտ
մը որ հսկայ ծրագիրներ ունի մտքի մէջ. հնարադիտա-
կան մեծամեծ հաշիւներ, խորհրդաւոր մտերմութիւն մը
թուանշաններու հետ որոնք իր ահանջն ի վար մոզական
բառեր կը փսիսան միշտ:

Վեցհազարեակի ընթերցողն է կարծես որ անհաւա-
տալի դանձեր դտնելու միջոցը կ'ընծայէ քեզի, վայրկեա-
նի մը մէջ սպիտակ էջի մը վրայ քանի մը ձեւեր գծելով
միայն:

Ու երագային վայելքներու բաշխողը կը թուի աչքիդ
այդ աղերեկ մագերով անձը որ, քիչ մը թաղուած իր
խորհուրդներուն մէջ, հանդարտաքայլ կ'անցնի քովէդ
մարդու մը պէս որուն կը սպասուի ամէն տեղ և որ ինքը՝
տեղէ մը բան մը չունի սպասելիք:

* * *

Ու քիչեր կը ճանչնան բանաստեղծը, տրամութեամբ
ու սակաւիկ մը պատրանքով լեցուն հոգին որ պահուրտած
կ'ապրի այդ հաշուագէտին մէջ:

Իր յղացած դրամական ահադին ամբարտակներուն
մօտ, ոսկիի, արծաթի հոյակապ գանդուածներուն ճիշդ

քովիկը, Ի՞նչպէս կրցած է փթթիլ բանաստեղծութեան դողդոջուն ծաղիկը: Ի՞նչպէս այդ մետաղեայ կառուցումներուն դրացիութիւնը պաղ մը չէ ձգած անոր վրայ և դրգանոյչ ու թախծադին մեխակ մը ծլած է հոն ուր կը վախցուէր թէ չարախնդաց դժնիկ մը միայն պիտի բուսնէր:

Ի՞նչպէս:

* * *

Կարապետ Գարազաշ ալ կը պատկանի Ադրիականի կղզեակէն հասնող սերունդին. խալախան կապոյտ երկնքին տակ մեծցած է ու անոր ջերմ կիւմային մէջ սնած:

Գրականութեան մէջ՝ այն բարձր ճաշակի տէր արուեստագէտներէն է որ իրենց ամէն երկին համար, անուրջի մէջ միայն ընդնշմարտող ձեւի, գոյնի, գաղափարի կատարելութեանը կը բաղձան, Յիսուսի քով զրկուած նկարչին պէս՝ որ աստուածային պատկերի մը անթերի ճշդութիւնը ձեռք բերելու կ'աշխատէր:

Խղճմտութիւնը, իր անձին դէմ, անիրաւութեան կը հասնի անուշտ ու երբ մենք կը գմայլինք — գիպուածով տեսած ըլլալնու համար — իր թարգմանութեանց նկարագեղ ու ճշդասլահ ոճին վրայ, ինքը գաղտնի կը պահէ գանոնք դեռ հասարակութենէն:

Ու կը մտածեմ որ այս գրագէտը, այնքան դժուարահաս իրեն համար որքան ներողամիտ ուրիշներուն նկատմամբ, ինչե՛ր չէ բղքտած, պատռած, ոչնչացուցած, դժգոհութեան վայրկեանի մը մէջ: Ստուգիւ, մեր հիմակուան քիչով գոհացող գրողներուն ստուար թիւին մէջ Կարապետ Գարազաշ եզական դէմք մը կը ներկայացնէ մեզի:

* * *

Այս գրարարագէտը չի խորշիր նորէն ու չ'անգոսներ զանոնք. իր ձայնը քաջալերող է ամէն անոնց որոնք կը վաստակին ապերախտ վաստակը գրականութեան:

Ինքը՝ քերթողին հետ որուն երգերը բերած է մեզի այն բաներուն կը թուի երագել որ «միշտ կը մնան»: Իր ընտրած ձեւն ալ գրականութեան մէջ գրաբար ոտանաւորի ձեւը, արդեօք տեւականի գաղափարով է նորէն: Ադնուագոյն թերեւս, բայց շատերու անմատչելի մետաղին վրայ են միշտ իր նրբակերտ քառեակները. կը կարծենք սակայն թէ երկաթն ալ որ մեր աշխարհիկ լեզուն է, իբրև ամենէն պարզ շինուածանիւթը, կարող է պիտանի ու դեղեցկի կրկին պահանջումներուն դոհացում տալ ու կը հաւատանք որ արուեստաւորն հոն ալ իր ճաշակին նրբութիւնը, իր ճարտար ձեռքերուն վարժութիւնը ցուցնելու կարող է:

* * *

Այսպէս ոսկի երագներու մարդը՝ վայելչապէս խառնուած է ոսկիէ երագներու մարդուն. թուանշաններուն բանաստեղծութիւնը տեսած ու հրապուրուած է ինքը և միշտ սիրահար մը մնացած է անհունին ու անսահմանին: Բախտին ամէն մէկ ձախողուածներուն երգով մը պատասխանած է ու հիմա, յիսունի մօտերը հասած, ամփոփուկին պէս գոր ամէն շօշափում կը կծկէ, ինքն ալ քաշուած ու ամփոփուած մէկն է:

Կը սպասե՞ք արդեօք որ նորերն ալ կեանքի անդուլ պայքարին մէջ պարտասուն, հետզհետէ ու մէկիկ մէկիկ ձգելով իրենց երիտասարդի վերացումները, կորսնցնելով

սրտի պատրանքները ու պարտաւորելով խոստովանել վաղանցուկ հանգամանքը ամէն աշխարհային վայելքներուն, իր եզրակացութեանը դան, իր բանաձեւին որ հաւատքի մը վերջաւորութիւնն է և ուրիշ հաւատքի մը սկիզբը:

Աստէն համայն եղբուանիք մեռանին:

Մասիս 1893. ք. 3973.

ՕԳՍԷՆ ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ

Ժողովին մէջ տեսած եմ զինքը. ոսկրուտ, նիհար ու դեղին գլուխ մը որ հեռուէն, բեմին վրայ, անջատուած կ'երեւար մարմինէն, միս մինակը կեցած հոն, ահարկու չոր դանկ մը որ կը խօսի, կը բարբառի, գրեթէ կը հայհոյէ:

Կը յիշեմ իր մեռեալի ցուրտ ու անթարթ նայուածքը, իր խեղդուկ ձայնը, իր ծայրայեղութեան հակամէտ պահանջումները որ հեռու տեղէ մը, ուրիշ աշխարհէ մը դալ կը թուէին:

Հիմա, հոն է ինք, այն աշխարհին մէջ, որուն խորագննին ակնարկը, բարձր շեշտը, անկարելի փափաքները կը ներկայացնէր կենդանութեանը միջոցին վր ուրուակերպ մարդու ձեւերովը:

* * *

Սամաթիացի հրապարակագիրը մեծ գրագէտ մը չէր, բայց կըրցաւ մեծ խմբագրապետ մը ըլլալ: Առօրեայ լրագրութեան մէջ՝ ոչ այնքան գրական գեղեցկութիւն կը փնտռուի որքան գրուածքներու նորութիւնը, ուժգնութիւնը, անսովորը ու խրոխտը:

Օգտէն իօճասարեան այս բոլորը ունէր ու մէկ հատիկ էր օրը օրին դբաղեցնելու համար այն տղան՝ որուն հասարակութիւն անունը կու տան:

Ուրիշներ՝ ընթերցանութեան դիրք մը կուտային ձեռքը, կաշեկազմ հատոր մը մաքուր տպագրութեամբ. ինքը խաղալիկ մը կու տար, խաղալիկ՝ ուրկէ աւելի կ'օգտուէր մանուկը քան թէ այն մեծ հատորը ուսկից բան չէր հասկնար. կերպով մը ֆոսփէլեան դրութիւնը, մանկավարժական արդի եղանակները ի դորձ կը դնէր այս խմբագրատեղը նոյն ընթերցողներուն համար որոնք իր դպրոցին, իր լրագրին կ'աշակերտէին ու կը յաջողէր միշտ: Տղան չձանձրացաւ երբեք ու յանդայս վարժուեցաւ միտք յոգնեցնելու այն ամէն էական խնդիրներուն որով հանրային կեանքը կը ձեւանայ: Օրագրին մշտնջենական արժանիքը պիտի մնայ այս:

* * *

Ուղեւորներ կան, որոնք ամէն բան նախատեսելով ճամբայ կ'ելեն, պայուսակներ, հազուատի և ուտեստի պաշարներ, ամբողջ կարաւան մը հետերնին առած. այնպէս որ հարկ կ'ըլլայ կարաւանին սիրուն, որ ամէն ծակէ չ'անցնիր, ետ կենալ շատ մը տեղեր տեսնելէ, այցելելէ, թերեւս ամենէն շահեկան մասերը ուղեւորութեան: Եւ ուրիշներ ալ կան որ ձորձ մը ուսերնուն ձգած ու ցուպ մը ձեռքերնին կը մեկնին. որոնք վարժ են պատի մը տակ կամ քարի մը վրայ քնանալու ի հարկին, որոնք ամէն նեղ անցքերը կը սիրեն, կը պրպտեն ու կարաւանով դացողին չըրածը ընելու կը յաջողին:

Օգտէն իօճասարեան այս ցուպը ձեռքը ճամբորդներէն էր լրագրութեան մէջ:

Ջուրով լեցուն աւազանի մը մէջ կրնաք դաւաթ մը ջուր ալ դուք աւելցնել առանց անոր գոյնը փոխել տալու. անդին՝ կաթիլ մը ներկը կը բաւէ դունաւորելու ամբողջը: Օրագիր այդ ներկին պուտիկն էր որ ամէն օր կու դար իյնալու հասարակութեան մտքին մէջ, երփնելով անոր միօրինակութիւնը:

* * *

Ինչո՞ւ համար քսան տարի վերջը միտքս կ'իյնայ յանկարծ այս ջնջուած պատկերը. անո՞ր համար արդեօք որ մեր մէջ լրագրութիւնը հաստատողները պէ՞տք ունին դալ տեսնելու թէ ի՞նչ վիճակի բերած հասցուցած ենք դայն:

Ի՞նչ տպաւորութիւն պիտի ընէր մեր վրայ եթէ այդ դունաթափ երեսը կենդանանար, այդ շիջած աչքերը տեսնէին, այդ փակուած բերանը խօսէր:

Լաւագոյն է թերեւս որ չգայ մեր քովը ու շարունակէ նիրհել հոն ուր կը հանդչի հիմա:

Սամաթիայի եկեղեցւոյն մէջն է իր համեստ գերեզմանը. իրեն յատկացուած դոյզն հողը դրամով դնուած չէ. մարմարէ, պորփիւրէ չէ իր շքեղ շիրիմը. մայրենի ծոցն է ան, անչուք ու տաքուկ մայրենի ծոցը ուր մեռելները չեն մտիր:

Մասիս 1893. ք. 3976.

ՅՈՎԱԼԵՓ ԵՈՒՍՈՒՑԵԱՆ

Գիտուն մը, և որ աւելին է, իմաստուն մը:

Յովսէփ Եոսուֆեան, այն վարար ջուրի հոսանքներէն չէ որոնց թաւալումը՝ երկու դիւի եզերքներուն անձկութենէն, կամ հետեւած ճամբուն անհարթ ըլլալէն՝ աղմկայոյց ու մեծաշառաչ կ'ըլլայ, ուշադրութիւն կը հրաւիրէ: Այլ վեհինաճեմ սրտի մը հանդարտասահ ու անշուկ ընթացքին կը նմանի որուն արդասարբեր ջուրերը իրենց առուին կը պատշաճին, եւել կամ պակաս չեն դար, և որոնք կայուն ու անշարժ կը թուին հարեւանցի դիտողի մը աչքին:

Իր կարգաւորեալ կեանքը ու գործունէութիւնը չեն ճանչնար անակնկալը. այս չափադէտը որ սիրուն կնոջ մը ետեւէն հետապնդելու պէս ամէն հաշիւներու մէջ անծանօթը կ'որոնէ միշտ ու Ք-երը կը փնտռէ, ամենուրեք կը հալածէ, երեւան կը հանէ պահուրտած ամէն ծակերու, ամէն ծպտումներու մէջէն, բայց իր մտերմութեան շրջանակին մէջ չ'ընդունիր զանոնք:

Իր բոլոր գոյութիւնը կը նմանցնեմ այն յառաջատուութեան կարգերուն, որոնց մէկ օղակէն ամբողջը կը դուշակուի:

* * *

Շատերը տեսած են, բայց քիչերը կը ճանչնան զինքը: Իր սակաւախօս մարդու զգուշաւոր ու ժուժկալ ձեւերը, ձայնին մեղմ ու միօրինակ հնչիւնը, մօրուքին կանոնաւոր շրջագիծը, հագուստին անփոփոխ ձեւերը միայն տեսնող մը երկրպական քարոզիչի մը տեղ պիտի առնէր զինքը, ու ճշմարիտ հարցուկ մը ըլլալ պէտք է դուշակելու համար այդ չափազանց համեստութեան տակ՝ մեր ազգին մեծագոյն գիտնականը:

Չափական ու բնական գիտութեանց այս մեծ վարպետը երիտասարդ մըն է զիրուկ, միջահասակ, ճիշդ այն մեծ ջութակներուն պէս զորս այնքան ճարտարութեամբ կը զարնէ. վասն զի յաջող ջութակահար մըն է նաեւ այս գիտնականը:

Կը մտածեմ սակայն որ իր ծովածաւալ հմտութիւնը յուսահատեցուցիչ բան մը ունի. ի՞նչ տարօրինակ առանձնութիւն է ան ուր լքուած կը մնայ մարդ, երբ այդքան կը հեռանայ սովորական իմացականութեան սահմաններէն:

Յետին միջատին կեանքը ճանչնալ ու կարող ըլլալ միանգամայն ամէն աչքերու անտես լուսաւոր գունտի մը համակ շաւիղը ճշգրտել երկնից մէջ. անհունապէս փոքրը ու անհունապէս մեծը ըմբռնել. հիմակուց գիտնալ անցեալը որ խաւարն էր, ներկան որ ստուերն է, և ապագան որ լոյսը պիտի ըլլայ. ո՛չ, այս ամէնը մէկանց պիտի չուզէր տեսնել միակ մտքի մը մէջ:

* * *

Յովսէփ Եոսուֆեան այն գիտուններէն չէ որ հին ատենի մոգերուն պէս իրենց սորվածները կը ծածկեն

պարզ մահականացուներէն: Ընդհակառակը, իր ջանքը եղած է գիտական յօդուածներով, որ Արեւելիքի ամենէն պատուաբեր էջերը կը կաղմեն, գիտութիւնը ռամկացնել, հասկնալի ու մատչելի, նոյն իսկ հրապուրիչ ընծայել ամէն անոնց՝ որոնք կը կարծեն թէ չոր ու ցամաք անապատ մըն է ան: Եռասուֆեան հովասուն ովասիսները ցոյց կու տայ մէկիկ մէկիկ, ամէն մէկ քայլին, այնպէս որ ամայի ու դժնդակ համարուած ուղեւորութիւնը՝ Բարիզի պուլվարի մը վրայ շրջադայելու չափ հաճելի դարձնելու գաղտնիքը կը գտնէ:

Իրմէ առաջնորդուած, և իրեն ունկնդրելով, կը հետեւինք ճամբուն որ գիտութեան համար վրմէ աւելի արժանաւոր մը չէր կրնար բանալ մեր գրականութեան մէջ: Ճամբայ՝ որ իր շնորհիւ միշտ կարճ, միշտ անբաւական կը թուի մեր աչքին. հետաքրքրութիւննիս կ'արթննայ բայց չի յաղենար ու Հաղար ու մէկ Գիշերներու հրաշալեաց պէս շարունակութիւնը լսելու անհամբերութեամբը դմեց կը չարչարէ:

* * *

Գրականութիւն մը կայ հիմա հրապարակին վրայ որ, ճշմարիտ հրապոյրներէ զուրկ կ'ընջ մը պէս, փերեւետի, ներկի, շղարի կը կարօտի միշտ. ո՛չ մաքուր հոգի մը ունի, ոչ գեղեցիկ մարմին: Իր յաջողութիւնը ծեփ-ծեքումէն է. իր հոսկէ հոնկէ փոխ առնուած գոյներուն փայլը՝ ցորեկուան պայծառութեանը չի դիմանար, բայց դիշերը, ջահերուն արձակած լոյսին տակ, դիմացինը պատրելու կը բաւէ:

Եռասուֆեանին գրականութիւնը անոնցմէ չէ. իր հրապոյրը իրն է բոլորովին. արդուզարդին անհոգութիւ-

նը՝ իր ստոյգ գեղեցկութեան գիտակցութեամբն է, վեհապանձ գեղեցկութիւնը Գիտութեան: Այս հրապարակադիրը ոչինչ ունի բունադրօսիկ ու արուեստակեալ. քեզ հմայելու համար պէտք չունի աչքի քթթումներու. իր նայուածքը պարզ ու վճիտ է, ուր ճշմարտութիւնը կը ցոլայ ու միշտ կը գրաւէ գրեց. այս է իր ոճը:

Իր լուրջ ու ծանրախոհ գրականութիւնը խոժոռութիւն չի բուրեր երբեք. գայն կարգացած պահուս, տողերուն մէջ կ'ընդնշմարեմ խնդամիտ ու կատակասէր մարդու մը շուքը. և իրօք Յովսէփ Եռասուֆեան մեր ամենէն նրբամիտն է:

Եւ իր բարոյական նկարագրին վրայ աւելցող այս զուարթութիւնը երկնաբերձ լերան մը վերելքին մէջ, ամայի ու քարոտ կողին վրայ չսպասուած ծաղկաստանի մը տպաւորութիւնը կ'ընէ իմ վրաս:

Մասիս 1893. ք. 3979.

ԳԵՐ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

Մարմնական յաղթ զանդուած մը, դէպ ի ետեւ շրջած քիչ մը. հեւացող ու դժգոհ լանջ մը որուն վրայ վաղահաս ալեոորումով ճերմկած՝ առիւծի գլուխ մը ու զուարթ դէմք մը կը խրոխտան. սրտաթունդ ու անոյշ ձայն մը որուն յայտնի անկեղծութեան շեշտը՝ շիտակ սրտիդ կ'երթայ ու կը տիրէ անոր. ձեռքի բուռն շարժումներ որոնք սպառնալից պիտի թուէին եթէ դադրէին շնորհալի ըլլալէ և որոնք՝ խօսակցութեան մէջ բանիւ բերանոյ չզուրցուած մասերը ամբողջացնելու պաշտօնը կը կատարեն:

Այս է արտաքին երեւոյթը:

Հին ատենները ապարանքներուն բոլոր արուեստական շքեղութիւնը ներսն էր. հիմակուան ճարտարապետութիւնը՝ շէնքի դուրսի երեսին վրայ կը թափէ իր բոլոր ճիգը, իր արուեստը, իր ճաշակը հոն ի տես կը դնէ ու փոյթ չընէր որ ներսի պատերը անշնորհ կամ անպաճոյճ երեւան. հո'ս յանգած է քաղաքակրթութեան յարատեւ ձգտումը. ամէն ինչ դուրսը: Գեր. Օրմանեան՝ հին ժամանակի ապարանքներէն է. իր ներսը հմտութեան դանձեր կան լեցուած և հոն կառուցուած կահաւորուած ապարանք

մը կայ սրտի ու մտքի ամէն ճոխութիւններով, որոնք իր եկեղեցականի համեստ սքեմին տակ կը ծածկուին միշտ:

* * *

Հաւատք մը կայ՝ որ անդալաբար կը տիրէ վրադ. կարծես թէ անուշադիր մէկ վայրկեանէդ օդուտ կը քաղէ ներս սպրդելու ու հոն հաստատուելու համար. աւելի կը սահի քան թէ յայտնի կերպով կը մտնէ:

Իրեն քարոզածը՝ հակառակն է ասոր. պայքարիկ ու բարձրախօսիկ բան մըն է որ իր դալուստը կանխաւ կ'իմացնէ, իր սեպհական ոյժին կը յենու ու յաղթական մուտքով խղճմտանքներէն ներս կը մտնէ. անոր համար որ համոզումի արդիւնք է: Հաւատք. ո՞չ ապաքէն մարդկային իմաստասիրութիւնը ուրիշ եղբակացութեան մը չի դար և աստանդական մտքերու համար՝ որոնք անմատչելի բեւեռի մը վրայ ոտք կոխելու յոյսով կը մոլորին, նորէն ան է վերջին ու անքոյթ նաւահանդիստը:

Այս պատճառով է որ Գեր. Օրմանեան աղաչաւորի ու վէճէ խուսափողի ձեւեր չ'առնէր երբ կրօնքի վրայ կը խօսի:

Ոչ պատմութիւնը կը շփոթեցնէ զինքը և ոչ դիտութիւնը. ընդհակառակը անոնցմէ է որ կը քաղէ իր փաստերը ու իր դէնքերը կ'առնէ. ամենէն նորահնար ապացոյցները անծանօթ չեն իրեն, ու բանակուռի մէջը չի նմանիր այն եկեղեցականներուն որոնց բոլոր համոզումի միջոցները՝ վաղնջական ժամանակներէ մնացած փաստեր են, որոնք նորերուն դէմ հանուելով՝ առջի վայրկեանէն կը փչրուին:

* * *

Այն պարտասուն հողիներուն մէջ որով մեծ մասամբ մեր եկեղեցականութիւնը կը ձեւանայ, Գեր. Օրմանեան կաղնիի մը ամբարձիկ ուղղութիւնը պահած է, անխախտ ու ամուր կերպով իր սրբազան կոչումին վրայ, առանց պարծենալու՝ շարունակելով հատուցանել իր պարտքը, պարգութեամբ ու համեստութեամբ. այնպէս՝ ինչպէս պարտքերը պէտք է որ հատուցուին:

Այսպէս, սիրայօժար դացած է հոն ուր կոչած են զինքը Ազգն ու Եկեղեցին, Կարինի լեռնադաշտէն մինչեւ Արմաշի մենաստանը, ճշմարիտ վարդապետ մը ըլլալով ո՛չ միայն այն սուրբ օծումով զոր եկեղեցին կը շնորհէ, այլ այն աւելի սուրբ օծումովը զոր անձնութիւնը կու տայ:

Իր համակերպիկ մարդու գուարթախոհութիւնը՝ կեանքի պայմաններուն ճշմարիտ և ուղիղ ըմբռնումէն է: Գեր. Օրմանեան զիտէ որ ամէն ճամբաները հարթ ու շիտակ չեն կրնար ըլլալ աշխարհիս վրայ և գառնվարներ կան ուրիշ կրնայ գլտորիլ մարդ. բայց զիտէ նաեւ որ ամէն գառնվար, միանգամայն գառնվեր մըն է. վար կը սահիս, բայց վեր ալ կ'ելլես. և միթէ մարդկային ճակատադիրը այս անդուլ ելեւէջէն շինուած չէ՞:

Կրօնքը ասիկա ուսուցած է իրեն, Խաչելութեան քով Յարութիւնը նշմարած է միշտ ու վայրկեան մը սրտաբեկ չէ եղած:

* * *

Այս եկեղեցականը որ Տիրայր կը ստորագրէ հայ լրագրութեան մէջ, մեր եպիսկոպոսներուն երիտասարդն

է, ինչ որ մեծ բան է հարկաւ և՛ մեր երիտասարդներուն եպիսկոպոսն է, ինչ որ աւելի մեծ բան մըն է:

Նս կը սիրեմ իրեն առանց աղմուկի գործունէութիւնը. ծուլութիւնը՝ ահա իր թշնամին. Գեր. Օրմանեան աշխատիլ կ'ողջ միայն ու իր նշանաբանը՝ այն խօսքն է թերեւս զոր Նելսըն Թրաֆալկարի առջեւ արտասանեց:

Իր վե՞րջը. ոսկեգօծ աթոռներու հետամուտ չէ ինքը. իր թափառական քարոզիչի չարքաչ գոյութիւնը՝ չի պատշաճիր կահուղ բազմոցներու կեանքին. այս լեռնաբոյս ծաղիկը բան մը պիտի չչահի բնաւ թաղարի մը մէջ փոխադրուելով. իր առողջ կազմուածքը՝ հանգիստի չի կարօտիր:

Ուսուցիչ ու հրապարակագիր է արդէն և անխառնակ չէ այս աշխատութեամբ լեցուն կեանքը:

Նրբ ուրիշներ դաւառներէն ու վանքերէն կու դան չեմ գիտեր ինչ ընելու համար հոս, ինքը հոսկէ վանք ու դաւառ կ'երթայ օգտակար գործեր կատարելու համար. ամբողջ դաս մը կայ ասոր մէջ:

Մասիս 1893. ք. 3996.

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄՐՄՐԵԱՆ

Լայն ու ընդարձակ ճակատ մը, որ կարծես, բոլոր գլուխը կը դրաւէ և գլուխ մը որ նիհար իրանին վրայ, զարտուղութեան մը պէս, կը բարձրանայ յանկարծ, կը կանգնի, հուժկու, անկիւնաւոր գիծերով կը ցցուի:

Կապոյտ և մանր աչքեր, տրտում նայուածքով մը, որ գլմացիւնին չեն ուղղուելը, այլ խոյս կու տան անկէ, անդին, հեռուն սեւեռելու համար:

Բոլոր արտաքինը, ինքնամփոփ երեւոյթովը, վարժապետի տարտամ նմանութիւն մը կը բերէ, կամ ծպտուած մնալու յարատեւ ջանքը ընող մարդու մը:

Գրագէտը՝ բոլորովին տարբեր չէ այս արտաքին մարդէն. կեանքի վրդովանքէն խուսափուկ մէկը, այն բոլոր վեհերոտներու դասակարգէն, որոնք Աստուծոյ մը փէշին, Նախախնամութեան մը հովանիին ապաստանած կ'ապրին, հոն կոչում կ'ընեն շարունակ, ճիշդ այն երախային նման, որ դպրոցին մէջ իր դասընկերէն կերած ծեծին դէմ ինքզինքը կը պաշտպանէ ըսելով.

— Իրիկունը հայրիկիս խապար կու տամ:

Հայրիկը սակայն, եթէ հայրիկ մը ունի, իրիկուն տուն դառնալուն, միայն դասերը սորված ըլլալը կը

հարցնէ իրմէ՝ առանց մտիկ ընելու իր դանգատներուն, ինչ որ չ'արգիլեր մանուկը դպրոցին մէջ միեւնոյն պաշտպանութեանը ապաստանելու յաջորդ օրը:

* * *

Մըմբեան նորեկ մըն է, գէթ իբրեւ աշխարհաբար գրող, հայ հրասպարակագիրներուն մէջ, թէեւ շատոնց ի վեր իր քաջ ու հմուտ գրաբարագէտի համբաւը շինած է մեր հին լեզուի քուրմերուն անձուկ շրջանակին մէջ:

Հիւրմիւզի, Հայր Արսէնի ախոյեան մը ըլլալու չափ գրաբարագէտ՝ որ Հուկոնի Փոսկոլխայն գրաբար թարգմանելով, Ս. Ղազարու վանականներուն ասպարէզ կարգացած է ատենով:

Ինչ որ իր արժանիքը կը կազմէ, սա է որ ժամանակին հասկցած է թէ մեր մէջ հին հին լեզուով մատենագրելը՝ ո՛րքան սերտ նմանութիւն ունի այս դարուս մէջ լատիներէն ոտանաւոր մը հրատարակելուն հետ:

Գրաբարին, այդ պառուած ցնծուհին սիրովը կորսուած հողիներուն մէջէն՝ ատենին դարձի եկող մըն է ինքը, որ մեր՝ հին աշխարհաբարեաններուս՝ վերի կողմը նստելու արտօնութիւնը կը վայելէ, վասն զի իր աշխարհաբարը ստուգիւ հիանալի աշխարհաբար մըն է: Կարգացէք իր Արմաշը, Միաբեանի կենսագրութիւնը:

Քանզակուած պարբերութիւններ՝ որոնց ցցուածքը ու կարկանդակը՝ նիւթը կամ գաղափարը իսկոյն կը յօրինեն կը պատկերացնեն աչքիդ առջև. ոսկեզօծ արձակ մը, ոչ կեղծ ու խարդախ փայլով, այլ զուտ ու հարազատ ոսկիի շողիւնով: Ազամանդի յղկումներով յղկուած բառեր ու բիւրեղէ ածականներ, որոնց բոլոր ցոլացող ճառագայթներուն մէջ, այս արձակը կը նշուէ, ամառ ատեն

արեւին տակ տարածուող ծովի մը ջինջ կապոյտին պէս :

Իր շարադասութիւնը տարբեր է մերինէն . բայց շնորհագուրկ չէ . ուշագիւր դիտողին համար՝ ինքնուրոյն տարազը, գոր վերջ ի վերջոյ կը ճանչնաս բուն հայերէնի բեհեգներովը, մետաքսառէջ ծոպերովը պարեգօտած ոճն է, գոր իրմէ առաջ և մինչեւ ցարդ ոչ ոք, որչափ կը յիշեմ, զգեցուցած է իր դրուածքներուն :

Հարկաւ, պղտիկ գննութեամբ մը, դեռ գրաբարագէտը կը նշմարուի հոն . բայց ոչ այն գրաբարագէտը որ ճամբան կորսնցուցած է հին լեզուի մը մոլորումներուն մէջ, այլ իր մեծ վարպետին, Միսաքեանին պէս, օգտուող մը այդ հին լեզուէն, ճաշակաւոր ընտրութիւններ ընելով, անոր նրբարուեստ դանձերը ու յօրինուածքը զանազանելով յոռի շողփաղփումներէն, և բերելով դետեղելով գանձք իր դրուածքներուն մէջ, մօզայիքներու, կամ կարնոնք իր դրուածքներուն մէջ, մօզայիքներու, կամ կարնոնք իր կառուցումներուն՝ հին մեհեանի մը հանդիսաւոր, լուրջ ու աղօտ շքեղութիւնը կ'ընծայեն :

Հասարակ ընթերցողին մատչելի գրողը չէ անիկա . նախնական աշխատութիւն մը պէտք է, վերլուծումի պղտիկ ջանք մը անհրաժեշտ է իր դարձուածքները ըմբռնելու ու ճաշակելու համար . ճիշդ ինչպէս բնութեան ծոցին մէջ գեղեցիկ տեսարան մը վայելելու համար շատ անգամ հարկաւոր է պղտիկ վերելքի մը յոգնութեան յանձնառու ըլլալ :

Ըսի արդէն որ հանապաղօրեայ կեանքի ռամիկ, բայց անխուսափելի պայքարներուն մէջ կտրիճ մը չէ այս գրողը . աղմուկի ու ընդդիմութեան մարդ չէ անիկա . քաղաքէն աւելի գեղը և գեղէն աւելի վանքը կարծես կը հրապուրեն զինքը : Հո՛ն, այդ անդորրութեան և միայնութեան

ծոցը, ուր բնութիւնը իր անսեթեւեթ պչրանքովը, ճայներու հեղութեամբը ու գոյներու մեղմութիւններովը, անպատիր վայելքներու և երազանքի դուռը կը բանայ : Հո՛ն, այդ հովուական կենցաղին առջեւ, այնքան հեռու մարդկայինէն և այնքան մօտ աստուածայինին, գրագէտը երեւան կ'ելլէ . իր նկարիչի վրձինը երանգներու գոյներու չտեսնուած ճոխութիւնով մը զմեզ կը զմայլեցնէ և ամէնուս սրտին մէջ՝ գեղը երթալ ապրելու, աշխարհիս ունայնութիւններէն հրաժարելու փափաքներ կ'արթնցնէ :

Մըմբեան ամուրի մըն է, թէեւ քառասունին մօտ հիւսիս՝ եթէ ոչ մատ մը աւելի . պէտք եղածէն աւելի ամուրի մը, եթէ հաւատանք իր վրայ և շուրջը պատմուածներուն . կնատեաց մարդն է ինքը և այդ պատճառով գուցէ ինքը միևսիկ, էսպէս ոգեպաշտ (spiritualiste) և աստուածապաշտ գրողն է, խորհրդամած գրող մը մեր մէջ՝ ուր շուկատ ու աղկաղկ գրականութիւն մը կը տիրէ միշտ : Ոչ այն գրականութիւնը որ գիտութեան կը յենու . որ մեր կեանքին, եթէ ոչ մեր մահուան, վերլուծութեամբը կը լուսաւորուի . որ փիլիսոփայական դաւանութիւն մըն է վերջապէս : Այլ եսականութեան համար, շահու համար, ամէն կեղծիքը, ամէն ստորնացումը ընդունող գրականութիւնը, ամենէն զգուցիկն :

Չեմ ըսեր որ իրմէ դատ ոչ ոք մաքուր ու վերին գաղափարէ մը, իտէպիէ մը չ'առաջնորդուիր . բայց կը պնդեմ որ ոչ ոք անոր չափ ամէն վայրկեան աչքը կը սեւեռէ հոն, գլուխ գլխի կ'ապրի, կը սիրաբանէ անոր հետ, անոր լոյսէն կամ հաճոյքէն շլանալու աստիճան, եթէ դուրս թողունք Նդիան, ախո՛ս, բոլորովին շլացած մը : Աչքէ անցուցէք անգամ մը Մըմբեանի Ալէլուիան և

ըսէք թէ կարո՛ղ էք բան մը հասկնալ այս ակնախտիդ պարբերութիւններէն :

Հաւատացողներու համար խոհալը՝ Աստուած կը կոչուի, կ'ըսէ Սթէրֆէր: Չեմ ծիծաղէր իր վրան՝ երբոր Մըմբեան ամէն բան վերադարձնելով տանելով այս դերագոյն զաղափարին, ամէն առթիւ կոչում ընելով անոր իր գրուածքներուն մէջ, վերջ ի վերջոյ աղօթքի պէս բաներ մը կը թոթովէ. եղական դէմքն է ան ինծի համար, նոյն իսկ երբ ներշնչեալի մը վերացումը կը բերէ մեր գրականութեան մէջ, ուր ամէն բան այնքան տափակ և շատ հեղ ստորին է:

* * *

Եւ սակայն առեւտուրի աշխարհէն եկող մըն է ինքը հրապարակագրութեան մէջ, պասսայի ու ամերիքանի վաճառականէն ծագած է դրագէտը: Այս հակասութեան առջեւ միտքս կը վարանի, կը կասի քիչ մը, և իր ապագան մարգարէանալը՝ կը դժուարանայ:

Իր գեղեցիկ կըծկալ մօրուքը գոր վերջերս այնքան մեծցուց, իր կնախոյս ու մաքուր կենցաղը՝ մօտ օրէն եկեղեցական ասպարէզը մտնելու նշան մը չեմ նկատեր ես. հակասութեանց մարդն է միշտ անիկա: Ամէն ինչ ունէր ատենով իրրեւ գրագէտ երեւան գալու համար ու խանութպան եղաւ այդ միջոցին. հիմա վեղարէն ու վերարկուէն գատ բան մը չի պակսիր իրեն՝ հազուադիւս եպիսկոպոս մը ըլլալու և, ճիշդ ատոր համար, կը սպասեմ որ վաղը, զգալով ունայնութիւնը իր երկնանուէր կենցաղին, ինչպէս մենք՝ մեր աշխարհիկ դրօսանքներուն ու դայթակղութիւններուն ունայնութիւնը կը զգանք երբեմն, վերադարձ մը ընէ դէպի մեզի, ոստում մը, վերջին

պահուն, ծերութեանը մօտ, նոր Յառութ՝ նոր Մարկարիթով մը սկսելու համար կեանքը գոր չէ ապրած դեռ, այն վայրկեանին երբոր ամէնքը իր անբասիր վարքին արժանի պսակումը տեսնելու միայն կը պատրաստուին:

Մասիս 1900. ք. 36.

ՀՐԱՆԴ ԱՍԱՏՈՒՐ

Հեռուէն՝ բարձր ու պարթեւ հասակ մը որուն պարարտ շքեղութեանը քով գլուխը, պզտիկ մնացած, աչքի չի գարներ:

Հազուատ ու կապուտ մը որ ընդունուած կանոններէ չի վրիպիր ու սովորական ըլլալէ դուրս չ'ելլեր սեւէ կէտի վրայ. քալուածք մը, որ զինուորական խրոխտութիւնը չունենալուն համար ոչ նուազ կանոնաւոր է, շարժումներ որոնք բարեկիրթ մարդոց յատուկ օրէնքներէն և ոչ մէկուն դէմ կը մեղանչեն, և ինծի պէս՝ զխմացիներն վրայ պակասութիւն գտնելու աշխատող ամէնէն բծախնդիր ու պահանջկոտ մարդուն ջանքերն ի դերեւ կը հանեն:

Ամառ ձմեռ, առտու իրիկուն, ահագին ծրարներ, հսկայ դէգեր հայերէն լրագիրներու, հանդէսներու՝ որոնք իր երկու գլխի գրպաններէն դուրս կը սպրդին, գլուխին կը հանեն, կարծես շնչահեղձ չըլլալու սարսափով: Շատ անգամ ալ տետրակներ, սեղմուած թեւին տակ, երբեմն գիրքերու ամբողջ հատորներ զորս տեղէ տեղ կը փոխադրէ ամէն օր, կը տանի կը բերէ, կը շտկէ կը մաքրէ, կը գոցէ, կը բանայ, կը նօթագրէ:

Ատկէ անդին մնացածը՝ գեղեցիկ երիտասարդ մը, ուսեալ և պարկեշտ տղայ մը:

* * *

Գրականութեան մէջ Հրանդը, ինչպէս կ'անուանենք զինքը, մեր աշխարհաբարին դայեակը ու ստնտուն է. մի՛ գարմանաք էրիկ մարդ մը ստնտու տեսնելով. յորմէ՜ հետէ կ'իները կը գրկեն արանց... մի՛ վրդովիք նորէն պարկեշտասուն հոգիներ, ասպարէզները պիտի ըսեմ միայն և ուրիշ ոչինչ, էրիկ մարդիկ ալ փոխադարձը ընելու, կանացի զբաղումները ձեռք անցնելու իրաւունքը ստացած են:

Աչալուրջ պահապանն է ան որ երախային ձեռքը կամ ոտքը ծուռ չձգելու երկիւղով կը փաթթէ գայն Քերականութեան մը կապերուն մէջ, այն աստիճան սեղմ և ուժգին, որ մանկիկը, թեւը ճիւղ երեքցնելու անկարող, շատ հաւանականութեամբ պիտի աւանդէր իր հոգին՝ եթէ զխպուածով իր ճակատագիրը ըլլար այս երիտասարդին ձեռքը մնալ:

Թո՛ղ տուէք որ երիտասարդ բառը շարունակեմ գործածել իրեն համար, որ ինչ տարու մը միայն պզտիկ է: Շնորհ մըն է զոր կ'ընեմ իրեն՝ երբ իրօք ես եմ որ անկէ կ'օգտուիմ անուղղակի: Հայ մեծատուններուն ազգին ըրած շնորհներուն կարգէն է այս և ես հիմա մեծատունի հովեր սկսած եմ առնել. զխոցէ՛ք որ Ազնուաշուք կը գրեն ինծի Պատրիարքարանէն կամ Թաղ. Խորհուրդէն: Ի՞նչպէս կատարուեցաւ այս աստիճանական բարձրացումը. գլուխս չեմ յոգնեցներ պատճառը գտնելու համար. բայց կը խոստովանիմ որ այս անակնկալը կը շոյէ ու կը զգուէ փառասիրութեան սատանան որ ներսիդիս կը բնակի:

Այս երիտասարդը ուրեմն, կարգի ու կանոնի սիրահար մըն է ամէն բանի մէջ: Դիտած եմ սակայն որ այս սէրը խոտոր կը համեմատի միշտ ձեռներէցութեան ոգիին հետ որ անհատականութիւնները ու նկարագիրները կը կազմէ: Կը կարծեմ որ այս հակումը պատասխանատուութենէ խուսափումէ ուրիշ բան մը չէ վերջապէս: Շատ մը մարդիկ միմիայն անոր համար կանոնով կը շարժին, որպէս զի կարող ըլլան, ի հարկին, այդ կանոնին ետեւը ապաստանելու: Մարդկային ամէն արարքները արդարացնելու համար դիւրին ու առաջուց գտնուած պատասխանն է ան: Կամ թէ կոխուած ճամբան է, ուրկէ ուրիշներ, քենէ առաջ, տարիներով անցեր դարձեր են և ուրկէ դուն ալ, քու կարգիդ կը քալես, ոտքիդ տակ փոսի մը չհանդիպելու ստուգութեամբ: Առաջինը սակայն, որ այդ ճամբան բացաւ, քու այսօրուան ունեցած ստուգութիւնդ չունէր անիկա: Քիչ մը վարանելով, քիչ մը խոհեմութեամբ, քիչ մը արիութեամբ, քիչ մը խելքով, քիչ մը տաղանդով, քիչ մը վնասուելով՝ քիչ մը վնասելով կոխեց այդ տեղին վրայ. ուրիշներ հետեւեցան անոր և ուրիշ հարթեցաւ այնքան որ տափակութիւնը եղաւ, ուրկէ այսուհետեւ կուրաց կաղաց գօսացելոց անգամ ներելի է անցնել դառնալ: Այդ է ահա կանոնը ինծի համար:

* * *

Ես որ համակ դարտուղութիւն եմ, այս չափուած ձեւուած մտքին հետ բարեկամ եմ միանդամայն, քսան տարուան բարեկամ մը, այնքան իրաւ է որ մարդս իր չունեցածին կարօտը կը քաշէ, այդ չունեցածը անոյ՛ կերեւայ իրեն աչքին:

Ասոր համար թերեւս ամէն անգամ որ իմ ճշմար-

տագանցութիւններու խոնջէնքը կամ յարուցած վրդովմունքը կը գգամ, իսկոյն Հրանդին կը վերադառնայ միտքս: Իր քարոզած անդորր ու խաղաղ սկզբունքները աչքիս առջեւ կու գան, յստակ ու վճիտ խօսքերը, անսեթեւեթ ոճը, անքննադատելի շարադասութիւնները ուր՝ տէր բային, սեռի խնդիրը, բայը և չեմ գիտեր ի՛նչը կարգով շնորհքով կը կենան, խելօք տղաքներու պէս, և որոնց դէմ ըսելիք չեմ գտներ:

Հարկաւ, ակներեւ ճշմարտութիւնները վայելուչ ձեւով մը շարունակ կրկնելովը, Հրանդ իր գրուածքներուն մէջ կը շոյլէ քիչ մը տրամաբանութեան այն միջոցը որ չեմ գիտեր ինչո՛ւ հասարակ տեղիք կը կոչեն ոմանք: Հասարա՞կ, ինչո՞ւ համար արդեօք: Բայց ամէն պարագայի մէջ, ասով հաւատարիմ կը մնայ իր կոչումին, իր ուխտին պիտի ըսէք, որ է դէմի մարդուն քննադատութեանը տեղի չտալ, մարդու հետ չգօտիլ:

Ինքը, որ ամէնուն բարեկամն է, ի հարկէ կը բաղձայ որ ամէնն ալ իրեն բարեկամ մնան:

Ես երանի կուտամ իրեն. ատելութենէ անմասն եղող իր հոգիին վրայ կը նախանձի իմինս որ չարութեամբ լեցուն է: Ես՝ միայն սրտմտիլ ու խնդալ գիտեմ. սահմանափակ ու նախնական գիտութիւն: Հրանդը գիտէ ժպտիլ անոնց դէմ որոնց ներելի չէ ծուռ նայիլ. ժպտո՞ որ դրուատիք է, պարսաւ է, այո՛ է, ո՛չ է, ամէնէն անհաշտ բառերու ամէնէն հաշտ խտացումն է. Հրանդն է վերջապէս, հսկայ հակասութիւն մը:

Իր համբերող սրտին, ամէն հակասութեանց մէջ հաշտութիւն գոյացնելու ճգնող ճարտարութեան վրայ կը գմայլիմ միշտ. և այդ շնորհիւ իր ձեռք բերած ընդհանուր

համակրութեանը՝ բոլոր հողիովս, ներսէս, կամաց մը
կը վաւերացնեմ, վախնալով որ ինչ եկող յայտնի վաւե-
րացում մը այդ համակրութիւնը չպակսեցնէ իր շուրջը:

* * *

Եւ ահա այդ ընդհանուր համակրութեան մթնոլորտին
մէջ Հրանդ կը շարժի, կը գրէ, կ'օրագրէ, կ'ուսուցանէ,
երբեմն կը քննադատէ, իր ամէնէն անոյշ ժպիտը պարզած
իր դէմքին վրայ և չի յաջողիր մէկու մը սիրտը կոտրել:

Ապիկարներ կան որոնք ոտք կոխած տեղերնին ան-
պատճառ բան մը կը կոտրեն կը թափեն. ես ատոնցմէ
եմ. ուրիշներ՝ ապակիէ, բիւրեղէ առարկաներով լեցուն
խանութի մը մէջ կը մտնեն ուր, ամէն քայլափոխի, ամէն
շարժումի, հազար նուրբ դիւրաբեկ ու թանկազին բաներ
— անձնասիրութիւններ — կոտրելու ստուգութիւնը կայ.
և ահա քաջարուեստ լարախաղացի պէս հոն կը շարժին
անոնք, կ'երերան, կ'անցնին, ետ կը դառնան, իբրեւ թէ
լայն ու ամայի հրապարակի մը մէջ միտ մինակ ըլլալին:

Ասիկա ինքնածին յատկութիւն մըն է ու սորվելով
չի ստացուիր:

* * *

Հրանդ Ասատուր իրաւագէտ մըն է, բայց փաստա-
բան մը չէ. մարդը բովանդակ՝ այս զանազանութեան
մէջն է: Դուն ուրեք, չըսելու համար երբեք, ի դորձ կը
դնէ իր արուեստը. փր ուսումը վայելող մը ու վայելցնող
մը չէ. ագահ ու կծծի մարդու մը պէս որ իր հարստու-
թեանը տէրը չէ: Այս էապէս վէճի, պայքարի, կրքի,
երբեմն նախատինքի կեանքը չի պատշաճիր իր հեղա-

համբոյր սովորութեանցը. ծանր բռներ ըսելու ու լսելու
վարժութիւնը չունի:

Հրապարակագրութեան մէջ՝ իր եղանակն է ընտրել
այնպիսի նիւթեր որոնք իրեն դէմ ընդդիմախօսներ յա-
րուցանելու բնութիւնը չունենան: Այս մտահողութեամբ,
ատեն մը վարանելէ ետքը, Պատանկլան Ներշնչումներու
հեղինակը վերջ ի վերջոյ կանգ առած է տեղ մը, իր ընտ-
րած առանձին մէկ անկիւնը որ իր սեպհականութիւնն է
ալ. աշխարհաբար լեզուի Գերականութիւնը և վերջացող
տարուան մէջ Պոլսոյ Հայոց վիճակին վրայ ուսումնասի-
րութիւններ՝ իր ճիւղը կը կազմեն:

Այս ըստ երեւոյթին անփառունակ ու անվարձա-
տոյց վաստակին մէջ՝ Հրանդ Ասատուր խղճամիտ և ու-
շիմ տողունութիւն մը ի հանդէս կը բերէ, ինքնիրեն և,
քիչ մը ինքն իր գլխուն, պրպտելով, քակելով, քակուտե-
լով հանդոյցները, լուծելով առեղծուածները, փնտռելով
և երբեմն գտնելով, ո՛վ երջանկութիւն, կանոններ, իր
սիրական կանոնները մեր լեզուին քերականութեան, հա-
ւաքելով ժողովելով ասոնք ամէնքը, ամէն մէկին étiquette-
ները դնելով, թանգարանի մը մէջ գետեղելու պէս:

Պատմական նիւթերու վրայ իր պատրաստած նմոյշ-
ներէն դատելով, իր աշխատութիւնը՝ անուններու ու
թուականներու ժողովածու մըն է զոր կարգացողը հին
գերեզմաննոցէ մը դուրս ելլողի տպաւորութիւնը կ'ունե-
նայ: Իր մեթոտը, որ ամէն հաւաքածուի սիրահարի
մեթոտն է, համբերութեամբ ու մանրամասնութեամբ
ձեւացած է:

Կարծեմ թէ բանասիրութիւնը ասիկա չէ բոլորովին:
Ապա թէ ոչ, շատ դիւրին պիտի ըլլար բանասէր կոչուիլը.
ըստ իս, ոչ այնքան հաւաքելու որքան դատելու մէջն է

անիկա. ոչ այնչափ կարգալու որքան իմաստը հանելու մէջ. ոչ այնչափ կանթեղները քովէ քով շարելու բազմապատկելու՝ որքան դանոնք վառելու մէջ:

Այս վերապահումներով հանդերձ, իր աշխատութիւնները Աբրահամ Այվաղեանի մը մասնաւորապէս չեն նմանիր, ո՛չ հեռուէն ո՛չ մօտէն. ամէնէն մաքուր ու ազնիւ նիւթը, ապիկար ու անվարժ մարդու մը ձեռքն ինկած, ծիծաղելի շինուածք մը կ'արտադրէ. միեւնոյն նիւթը ձեռնհաս մէկու մը շնորհիւ թանկագին բան մը կ'ըլլայ:

Այս պարսպմունքին մէջ Հրանդ Ասատուր՝ ա՛լ մարդու սիրտ կոտրելու վախը չունի. իր գրելիք ու պատմելիք դէմքերը շատոնց մեռած դացած մարդոց դէմքերն են. այսու հանդերձ իր գրելը, նոյն խոսք այս մեռնողներուն համար, միշտ զգոյշ ու մեղմ է, առօրեայ կեանքէն առնուած ծաւրով մը, ստացուած վարժութեամբ մը. երկաթ չէ անիկա, այլ հնօրեայ փետուրը որ կը փայփայէ այն միջոցին անգամ ուր խայթելու կը ջանայ:

Հրանդ Ասատուր իր այս սահմանին, ու այս պղտիկ բայց իրօք լայն անկիւնին մէջ տեղաւորուած, կը պահանջէ որ իր հեղինակութիւնը ճանչցուի:

Կռնակը տուած գրադարանին, որ կարծեմ ամէնէն ճոխն է իր տեսակին մէջ, լեզուական ու բանասիրական նիւթերու մագիստրոսն ըլլալու ճամբան բռնածի պէս է, ինչպէս Մկրեան Հայրն ալ քահանայութեան դասինն է ատենէ մը ի վեր: Իր միամիտ ու անխախտ համոզումն է որ մենք Հայերս իրեն կը պարտինք քիչ մը մեր լեզուական կանոնները: Սահակ Մեսրոպի նման գիւտ մը ըրած ըլլալու չափ սնապարծ չէ. բայց թանկագին ու ծածկուած հնութիւն մը երեւան հանող գիտնականին արդար հպարտութիւնը ունի անիկա:

Մի՛ ըսէք ինծի որ մեր լեզուի կանոնները մամիկա անգամ գիտէ. մամիկիս գիտցած քերականութիւնը՝ հայերէնի դասատուներ չեն գիտեր շատ անգամ:

* * *

Քսան տարի առաջուան աղուոր տղայէն, որուն համար աղջիկները հողի կու տային, հիմակուան դեռ առոյգ, միշտ աղուոր, բայց քիչ մը դահացած մարդուն դայու համար, ի՛նչ փոփոխութիւններ: Այն ժամանակի ոսկեգօծ շրջանակէն, որ իր պատանի ու խարտեաչ բանաստեղծի դէմքը կը պարուրէր, մինչեւ մատենագրութեան ուսուցչի պատկերը, որ այսօրուան իր պատկերն է, ի՛նչ ուղեւորութիւն. և մինչեւ Հիւանդանոցին օրացոյցին հեղինակը՝ ի՛նչ խոտորում:

Կինները մանաւանդ, անոնք որ աղուորը աղէկէն կը նախընտրեն, հարկաւ պիտի չհասկնան և պիտի չներեն երբեք ասիկա երբ ես, որ էրիկ մարդ եմ, ես անգամ չեմ ներեր իրեն:

Իրեն վախճանը շատ դիւրին է ճշդել. հիմակուց կը տեսնեմ գինքը ահագին ձեռագիր մը թեւին տակ, որ իզմիրեանց Մրցանակի Յանձնաժողովին կը մօտենայ: Վերջին դարու մէջ Պոլսահայոց մտաւորական զարգացման Պատմութիւնն է այս երկը, որուն կմախքը մասամբ մը հրատարակուած է արդէն:

Ասկէ օգտակարագոյն գործի մը չէր կրնար սահմանուիլ այս մրցանակը որ արդար վարձատրութիւն մը պիտի ըլլայ հեղինակին և պսակումը իր գրական փառասիրութեան: Ատկէ անդին, ապագան ոչինչ կը վերապահէ Հրանդին համար: Մոռցայ ըսելու որ Պարսնեանի կենսագրութիւնը պիտի աւարտէ օրին մէկը. բայց այս գործը

լուրջ մարդոց շրջանակին մէջ, անոնց՝ որոնց կարծիքին մեծ կշիռ կ'ընծայէ ինքը, միեւնոյն ընդունելութիւնը պիտի չգտնէ. յետոյ ուրիշ դառնութիւններ պիտի յաջորդեն ասոր. Զօրայեանի կեանագրութիւնը զոր Հրանդ իր ծերութեան օրերուն մէջ պիտի աւարտէ, թշնամիներ պիտի յարուցանէ իրեն դէմ, բան մը զոր Հրանդ մինչեւ այդ ժամը ճանչցած պիտի չըլլայ: Հոն՝ ուր վերջին անխառն ու մնայուն սիրտանքը վերապահած պիտի մնայ իրեն, նորէն՝ Հիւանդանոցի Օրացոյցը պիտի ըլլայ՝ ուր այս գրադէտը ճարտարութեամբ պիտի սպրդեցնէ իր բանասիրական յօդուածները, գետնախնձորի տապկածի մը և շագանակի անոյշի մը մէջտեղ:

Ապագային Տէր Երեմիան պիտի ըլլայ անիկա, անոր պէս կառչած իր ժամանակագրական հմտութեանը և անոր պէս՝ սպիտակ բայց միշտ գեղեցիկ մօրուքը ձեռքը բռնած:

Մասիս 1901. ք. 6.

ՌԵԹԷՈՍ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Ճառագայթող երես մը՝ պայծառ խղճմտանքի ցոլացումով. գեղեցիկ խարտեաչ գլուխ մը, երիտասարդի գլուխ, միշտ վեր բռնուած, հակառակ մտաւորական անընդհատ ու ծանր վաստակի մը ու, կարծես, ճիշդ այդ վաստակովը առուդացած. հասակը ոչ մեծ և ոչ փոքր. իր պարտականութեանը, իր բովանդակ պարտականութեանը մէջ ամփոփուած մարդու հասակ:

Այս ամէնը սակայն խրոխտ բան մը ունի որ անմասն չէ արդար հպարտութենէ մը և որուն համար անձանօթ մը՝ իրեն մօտը երթալու պիտի վարանէր իրաւամբ: Ապաքէն իր մտերմութեան շրջանակը անձուկ եղած է միշտ, և չափազանցութիւն մը չէ պնդելը որ ոչ ոք մուտք ունեցած է հոն:

Այս առանձնութիւնը հաճելի է իրեն. անկէ, այդ բարձունքէն կը դիտէ, տարիներու հոլովումին հետ, անցքը, անդուլ անցքը իրերուն ու մարդերուն, յարափոփոխ, շահեկան, ու մշտնջենական տեսարանը՝ անակնկալով, ահաւորով, ծիծաղելիով, զմայլելիով լեցուն որուն թերեւս ատեն ատեն սրտնեղութեամբ կը հետեւի, բայց զոր չի դադրիր ուշադրութեամբ ուսումնասիրելէ:

* * *

Մեր ազգին կրթութեան հոյակապ վաստակաւորն է ան. իր դաստիարակութեան գործը պարզապէս հիանալի է. կոչումի ու անձնութեան գործ, որ քահանայութենէ աւելի սուրբ է և վարդապետութենէ աւելի հմտութեան կը կարօտի. ինքն իր գլխուն հիմնելով, պահելով, զարգացնելով կրթական հաստատութիւն մը զոր ազգին բոլոր հարուստները ու աղաները մէկտեղ հաւաքուած՝ անկարող էին կանգուն պահել. ինքը մէկ հոգի՝ աւելի շատ աղքատ ու կարօտ տղոց նիւթական ու մտաւորական սնունդ տուած, մեծցուցած է գանոնք քան թէ ուրիշ հարուստը մեր ազգին, և այս ամէնը լուրթեան ու համեստութեան քօղին տակ՝ հռչակուած ողորմութեանց ճիշդ դէմը. ի՞նչ մեծ դաս:

Արդար է ուրեմն որ իր հիմնած վարժարանը իր անունովը և ինքն ալ իր վարժարանովը պարծենայ:

Իր տուած կրթութիւնը նիւթապաշտ ձգտումը չէ, զոր ամէն բարձրագոյն խոնարհ վտարումէն կը ձեւացնեն ոմանք, այնքան ջատագովուած, պրեթէ դրուատուած այսօր. այլ նկարագիրը կազմող դաստիարակութիւնը, որ Օգտակարին ետեւէն վազելու ատեն գիտէ ճշմարտին քով ալ կանգ առնել ու Գեղեցիկին առջեւ կորսնցուցած վայրկեաններուն համար չ'ափսոսար:

Այս կրթութիւնը ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ արդէն, քանի որ ջերմ հաւատացեալ մըն է ինքը, որ մարգարէի մը վայելուչ մթասքօղ լեզուով մը գրի առած է Լամբնէի մռայլ ու մուրթ պատգամները, որոնք կարծես ստորերկրեայ եկեղեցիէ մը կու գան, անոր հաստ ու խուլ պատերը ճեղքելով կը հասնին մինչեւ մեզի: Ի՞նչ բանի հաւատացող սակայն. ասիկա պիտի չի կրնար որոշ կերպով

ըսել մեզի. հաւատացող մը՝ որ մարդս վայելելու համար չի գար աշխարհ, այլ պարտք մը կատարելու, քաղելէ աւելի հերկելու համար. անձնուրացութեան հաւատացող մը ուրեմն, հաւատքներուն գերագոյնը:

* * *

Որոհող մը, իմաստասէր մըն է ինքը. ոչ անոնցմէ որոնք վայրասպար դեզերանքներու մէջ մոլորած՝ ամէն օրուան ճամբան կը կորսնցնեն. իր իմաստասիրութիւնը գիտէ սակաւատեւ կեանքէն մարդուս՝ շատ բան չպահանջել ու քիչով գոհանալ, որովհետեւ գիտէ որ աչքը բացած դոցած պահուղ ահա օրը իրիկուն կ'ըլլայ. իրաւունք ունի ուրեմն չարհամարհելու ամենաչնչին բարեւաւութիւնը զոր կեանքը կրնայ պարգեւել:

Կեանքի պատահարներու դաժան հպումէն, անոնց ատեն ատեն մարդուս ուսին վրայ նետած ցուրտ վերաբերուէն սարսուռ գրացած է հարկաւ երբեմն բանաստեղծի հոգին որ իր ներսը կը բնակի. բայց լքումի ու վհատութեան անմատչելի է իր սիրտը. յետոյ օրն ի բուն մանկութեան, պատանեկութեան հետ ապրող այս մարդը, ատով իսկ, ապագային կը նայի ամէն ատեն. անոր հետ մտերիմ ու ծանօթ է ալ: Գառորդ դարի մը տեւողութեամբ հաստատուած անխափան մտերմութիւն, ամէնէն պատուարներն այս առանձնասէրին համար:

* * *

Գրադէ՞տ. է արդարեւ. հրապարակագի՞ր. ամէն ատեն. իր տարազը պարզութեան, վայելչութեան, ճկունութեան տարազն է. շրջանէլէ աւելի համոզելու կը միտի ան. իր ակնկալութիւնը դրուատիք ունենալէ աւելի

իրաւունք ունենալու մէջ կը կայանայ. դոյներու, երանդներու շլացումովը չի յոգնիր իր վրձինը. բայց մատիտը իր գիծերուն ճշդութեամբը անհաւասարելի է, ինչ որ որքան նկարչին նոյնքան գրագէտին խղճմտութեանը և պարկեշտութեանը ապացոյցն է:

Իր սեռը, տարիքի բերմունքով թէ ուրիշ պատճառով մը չեմ գիտեր, fantaisie էն կը խորշի միշտ. իր գրուածքը լուրջ ու հիւթեղ է: Յետոյ, իր դաւանանքը գրականութեան մէջ նոյնն է ինչ որ էր կեանքի ըմբռնումին համար. արշաւի մարդը չէ ինքը, ոչ իսկ աճապարանքի. ասոր համար է որ իր գրած լեզուն, տարիներու ընթացքին մէջ՝ ոտքէն մինչեւ գլուխը մերկացած ըլլալով հանդերձ գրաբարի շքեղ գլխակեր, դեռ բոլորովին մեր աշխարհաբարը չէ եղած. բաճկոնը պակաս չէ, ոչ ալ շապիկը, բայց բան մը, զոր ստուգիլ չեմ կրնար ճշդել՝ սրակաս է վերջապէս անոր վրայ: Ասիկա սակայն իմ փոյթս չէ բնաւ և չի նուազեցնէր իր գրագէտի արժանիքը: Իմ մասին չեմ ներեր որ մէկը դէմս ելլէ ու գրած լեզուիս չհաւնի. գրականութեան մէջ լեզուի թոյլտուութիւնը՝ անոնց համար որոնց ուզած ձեւով այդ լեզուն գրելու կարողութիւնը վէճի տակ չէ, այն թոյլտուութիւններէն մէկն է, զոր ժիւլ Բիմօնի մէկ խօսքը փոխ առնելով հոս, «անհրաժեշտ» պիտի կոչեմ. ուստի արդար է որ ես ալ չմիջամտեմ ուրիշի մը գրելու եղանակին, գրելակերպին, քանի որ յետագէմ մը չսեպուելու համար անպատճառ հարկ է որ ես ալ քայլ մը առնեմ դէպ ի յառաջ:

Գաղափարներու աշխարհին մէջ շատ հեղ տարակարծիք գտնուած ենք իրարու քսան տարիներէ ի վեր, յորմէհետէ հոս հոն կը հանդիպինք իրարու մամուլի միջո-

ցով: Féministe մըն էր ան արդէն Մայտան պաշտպանելով իմ յարձակումներուս դէմ երբոր ես իմ արեւելքցիի յամառութեամբս այդ դատին դէմ կը մաքառէի և դեռ կը մաքառիմ, համոզուած՝ որ ատով կիներ կը կորսնցնէ քան թէ կը շահի իր շնորհին մէջ որ իր կոչումն է. եսասէրի, կնասէրի համոզում պիտի ըսէք ինծի և իրաւունք պիտի ունենաք:

* * *

Քիչեր մեր մէջ կը հաւասարին իրեն հմտութիւնով, որ շարունակ կարդալով, վերծանելով ձեռք բերուած է: Զարմանք որ այս ընթերցումի մոլութիւնը չէ վնասած իրեն: Ես կը կարծեմ որ կարդացուած գիրք մը մոռցուելու է. կը վախնամ որ դարձեալ ծանր ճշմարտագանցութիւն մը ըսած չըլլամ առաջ նետելով այս դադափարը որ, ամջնալով կը խոստովանիմ թէ, իմ էն սիրած գաղափարներէս մէկն է. ասոր համար է արդեօք որ այն սուղ վայրկեաններուս մէջ զոր ընթերցանութեան կը յատկացնեմ, ակնարկ մը կը նետեմ ու կ'անցնիմ գրքի էջերուն վրայէն, զանոնք աւելի աչքէ անցուցած ըլլալու քան թէ անոնցմէ բան մը յիշելու նպատակով:

Զօրաւոր իմացականութիւնները, որպէս է այս գրագէտինը, կ'օգտուին դուցէ ուշադրութեամբ հետեւելով հեղինակին, բայց չի՞ դար ատեն մը որ միտքը աւելի յիշելու քան թէ խորհելու ծալքը առնէ. կամ միտք պահուած ամէն նիւթի համար դնելու տեղ չմնայ յիշողութեան մէջ և կամ այդ բոլորը խնամով կարգով հոն գետեղելը դժուարանայ, անթիւ հատորներով առլցուած մատենադարանի մը պէս:

Կրթութեան, դաստիարակութեան կենսական հար-

ցերը իր ամէն ժամու որոճումներուն նիւթերը և իր մեծ հեղինակութեան ենթականերն են, որուն իր շատ մը առիթներով արտասանած բանասիրութիւնները կը վկայեն. ու հոս է որ ահա դաստիարակը, խորհողը, գրագէտը ձեռք ձեռքի կու տան կը մխանան, կազմելու համար մեր ժամանակին ամէնէն նշանաւոր դէմքերէն մին որ Պէրպէրեանն է:

* * *

Ապագան .բայց ապագան հիմակուրնէ շնորհուած է այս բախտաւոր ու միանգամայն արժանաւորին. անմահութեան մէջ մտնել կենդանութեան ատենէն. այս առասպելային ու շքեղ ճակատագիրը այսօրուրնէ իրենն է:

Մասիս 1901. Բ. 43.

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Դիւահար ոգի մը. արծուի մը եթերային ճախրանքը սարէ ի սար, երբեմն աւելի անդին ուր պարապութիւնը կը տիրէ ա՛լ. կամ հաւասարակշռութիւնը կորսնցուցած օդապարիկի մը ոստոստուկ ելեւէջները, ընդքարչ ածելով ընթերցողը իր ետեւէն՝ խօլ, անբեւեռ ուղեւորութեան մը մէջ. ամէնէն առաջ ինքը չափելով իր գրական գեղծմանց մտքերու վրայ ձգելիք տարապայման խոնջանքը, գեղծմունք որոնց տէրը չէ, զորս անգիտակցաբար ի գործ կը դնէ և որոնց պատասխանատուութիւնը կը ծանրանայ սակայն իր վրայ ուղիղ բանի վերադարձի պահուն, ջղային տագնապներու պէս որոնք արթնութեան ատեն հիւանդը կ'ամչցնեն:

Այսպէս կը դատեն Եղիան նոյն իսկ անոնք որ իր համակրողներն են մեծ մասամբ. ինքնատիպ տաղանդի մը գարտուղութիւնները կը վրդովեն գիրենք. այս տարօրինակ փայլը, գեղնորակ լոյս մը՝ կայծակի գիկզակին պէս, աչքերը կը շլացնէ:

Կը պնդեն թէ ներելի, ընթեռնելի համար որոշ, անանցանելի սահման մը կայ ուրկէ դուրս ելլող ամէն թուիչ կը վերաւորէ իրենց ընկալեալ գաղափարներուն պարկեշտութիւնը:

Յետոյ կարծեմ քիչ մը իրաւամբ կը դայրանան եսա-
սէր, եսամոլ զրականութեան մը դէմ որ Եղիայինն է :
Յօժարակամ կը խոստովանին անոր քաջ հայազէտի ար-
ժանիքը, — հաղուազիւտ արժանիք մը մեր օրերուն մէջ
— բայց աւելցնելու համար անմիջապէս որ այս գրազէ-
տին շատ մը դարձուածքները, նորակերտ բառերը, դա-
ղափարներու արտայայտութեանց ձեւերը՝ իրենց յանդգ-
նութեան մէջ յաճախ այլանդակութեան կը յանգին :

* * *

Ու թէ որ ճիշդ ըլլար այս ամէնը, պիտի պակսէ՞ր
միթէ զրազէտին արժանիքը. աշխարհարարի այս Նարե-
կացին պիտի մոռցուէ՞ր, ուրացուէ՞ր մեզմէ :

Ամէնուս համար՝ Տէմիրճիպաշեան, իբրեւ արձակա-
գիր, մէկ հատիկ է հիմակուան հայ դպրութեան մէջ. իր
հատուածներու ձեւը՝ շատ անգամ երկարաձիգ, բառերու
ընտրութիւնը՝ շատ անգամ ծայրայեղ խնամքով ու հո-
գածութեամբ ի յայտ եկած, գոյներու խայտաճամուկ
երանգները, իր եղական տաղանդին յատկանիշները պիտի
մնան :

Իր գրուածոց ճոխութիւնը՝ դեռաբուսիկ հարուստի
մը աղմկալից ճոխութիւնը չէ, այլ վաղնջական ազնուա-
կանի մը գեղեցկազիտական ոճն ու տարազը :

Կարմիրը, կանանչը, դեղինը չեն տիրապետեր իր
պատկերներուն մէջ. վրձինը՝ միշտ գուլիզի գգուչութեամբ
մը՝ կը խուսափի այդ պոռացող գոյներու սաստկութենէն.
Գրազէտին բոլոր նկարագիրը ճերմակին ու սեւին մէջ կը
տարուբերի, մէկէն միւսը կը շրջի շարունակ. այս նկարի-
չը՝ սքոմբ մը ունի իր մատիտին քով և այսչափ միայն :

Եւ ի՞նչ պահեմ. այս կէս-ստուերը կը պատշաճի իր

դունաթափ ճակտին ու վայելչապէս կ'ընդգրկէ անոր
մոռյալած սիրահարի դէմքը :

Սիրահարի՞ :

Տէմիրճիպաշեան ալ սիրոյ արկածեալ մըն է ար-
դեօք. ո՞վ գիտէ : Ոչ ոք կեանքի ունայնութիւնը, պատ-
րանքին թողած դառնութիւնը իրեն չափ հզօր կերպով
զգացած է, և կը սպասեմ որ վաղը ելլէ այն անկեղծու-
թեամբ, որ իր գրական նշանաբանն է, խոստովանի իր
յոռետես վարդապետութեանց՝ ռամիկ, սովորական և
արդէն կէս մը դուշակուած սկզբնապատճառը :

* * *

Բայց հոն՝ ուր յուսախարը կը սպառնայ երազատես
մը դառնալ, հոն, պէտք է որ զրազէտը կանգ
առնու, բաժնուի անկէ. դժնդակ բայց անհրաժեշտ պար-
տաւորութիւն ամէն անոնց որք հրապարակագիր են,
խոստացած են, Ֆաուսթին պէս, իրենց միտքն ու հողին
նուիրել, լափել տալ ճիւղի մը որ այստեղ հասարա-
կութիւն կը կոչուի. ճիշդ այն փոքրիկ նապաստակներուն
նման, որոնք կը պահուին, կը սնուցուին, կը մեծցուին՝
գառազեղի մը մէջ սպասող առիւծի մը ճարակ դառնալու
համար :

Այս չէ՞ միթէ զրազէտին յանձնառութիւնը :

Եւ այն ատեն, սրտերնիս պիտի չսեղմուէր տեսնելով
այն յոռետես վարդապետութեանց ներգործութիւնները,
որոնք Եղիային հասցուցած երիտասարդ գրողներու վրայ
առջի օրէն կը նշմարուին : Տղաքնե՞ր, որ գերեզմաններու
չուրջը կը դեղերին, փոխանակ կանանց շուրջը պտտելու,
որ չարագուշակ բուերու պէս կու լան, կը կոծեն, երբ
պարտէին զուարթութեան ու ժպիտի կենդանութիւնը բե-

րել մեզի. որոնք առջի քայլէն դասալիք՝ կեանքի պայ-
քարին մէջ, ո՛չ իրենց և ոչ մարդկութեան օգուտ ունին,
և որոնք վերջապէս քաղաքակրթութեան հաշիւներուն մէջ
ո և է թուանշան կամ քանակութիւն չեն ներկայացներ:

Ո՛չ, չեմ ախորժիր այդ ոռնացող եղանակներէն.
Գերեզմանի, օսկորի, դանկի, մարմնոյ տարբադադրու-
թեան վրայ կապուած գրադիտութիւն մը՝ որ իր ուրոյն
արժանիքին չի կռթնիր, այլ սարսափով ու արհաւիրքով
կը ջանայ կանգուն մնալ, ուշադրութիւն հրաւիրել, և
Խալիկի, ուրուականի ձեւեր կ'առնէ, թերեւս մանուկնե-
րը զգաստութեան բերելու համար:

Ո՛չ, չեմ սիրեր այս ամէնը. մանաւանդ երբ Եղիա-
յէն գատ, անոր բարձր կարողութենէն, կամ անոր անձին
յատուկ մեղմացուցիչ պարագաներէն գուրկ պատանիներ՝
ձեռնամուխ կ'ըլլան այս բացասական ու աղջամղջային
գրականութեան:

* * *

Այն բարձանց վրայ կամ այն անդունդներուն մէջ
ուր ներեալ է Եղիային խոյանալ կամ դահաւլիթիւ, վհուկ
մը կամ վարդապետ ըլլալ պէտք է, և Եղիան երկուքն ալ
է միանգամայն:

Իր հմտութիւնը՝ վանականի ընդարձակ ազօթատեղ-
ւոյն պէս վեհ ու շքեղ խստութեամբ մը կահաւորած է,
ուրկէ մարդ երկիւղած կը մտնէ ներս, դուրսը թողով
ամէն աշխարհիկ կապերը. ո՛չ հիմակուան գրողներէն
չատերուն գիտութեանց պէս որոնք ցոյցի համար գար-
դարուած պէտքսէր տղոց սրահիկներն են ուր խաղալիկ-
ներէ է գատ ոչինչ կայ, ցուցամոլ և հարեանցի կահա-
ւորում:

Այդ խստակեաց միայնութեան ու վեհութեան մէջ ուր
մեծ իմաստասէրներու ոգիները կը շրջին, ուր Աստուա-
ծաշունչ մատեանն ու հնդիկ Ս. Գիրքը կը վերծանուի,
այս լուծութիւնը, այս խորհելու, իր անձին վերադառնա-
լու, անոր վրայ ամփոփուելու աշխատութիւնը կը վնասեն
Տէմիրճիպաշեանին: Ներքնահայեցութիւնը բառ մըն է գոր
ինք ստեղծեց իրեն համար և որ պարզ մահկանացուներու
աչքին ետութենէ տարբեր բան մը չի նշանակեր բնաւ:

Եւ հաւ խղճմտանքի այդ խուլ վերծանումներուն մէջ
է որ ամբողջ — ռամիկը թէ որ կ'ուզէք — կը դադրի
հետաքրքրուելէ ու իրեն հետեւելէ: Մարդ չի մնար շուր-
ջը, բայց եթէ սակաւաթիւ բարեկամներու խումբ մը որ
դեռ հրապուրուած կնոջ մը պէս գրագէտէն չի բաժնուիր
ուր որ ալ երթայ, աշխարհիս ծայրը և անկէ ալ անդին,
որ կը փնտռէ, կը հալածէ զինքը ամէն տեղ, փողոցին և
դպրոցին մէջ, և որ պատուհանէն գէթ կը նետէ իր այ-
ցետոմար երբ Եղիային դուռը փակ կը գտնէ իր առջեւ:

Բայց ետութեան վրայ կեդրոնացած իր իմաստասէրի
խոկումները եթէ շահագրգիռ չերեւին նիւթական ու
գրական մեր ժամանակի մարդոց, դոնէ մեզմէ վերջը
եկողները պիտի փնտռեն իր գործերը. իր վարանումները,
որոնք ծաղրելի հակասութիւններ կը թուին մեզի, պիտի
արդարանան իբրեւ ճշմարիտ իմաստունի մը խարխա-
փումները:

* * *

Ի՞նչ պիտի ըլլայ Եղիային վախճանը:

Կը կարծեմ որ իր այլակերպութեանց անակնկալնե-
րուն ծայրը հասած չենք դեռ:

Պիտի չգարմանանք բնաւ եթէ օր մը յիսունոց աղ-
ջկան մը հետ ելլէ ամուսնանայ, վերջին օրերու խնամող

ընկերուհի մը ունենալու համար ձեռքին տակ. կամ մսեղ, պարարտ այրիի մը հետ որուն պիտի ցանկայ յանկարծ:

Իր հարսանեաց հրաւիրագիրը՝ այն սովորական դռնհիկ արձակը պիտի չըլլայ զոր տպագրիչներն ու վիմագիրները դոց գիտեն, այլ ոտանաւոր քերթուած մը որուն մէջ, զմեզ ամէնքս հրաւիրելով հանդերձ, ներողութիւն պիտի հայցէ այս վերջին յիմարութեան համար:

Կամ փողոցը պիտի պատահինք իրեն. մագերը՝ զոր ժամանակը փութացեր է արծաթել, երկա՛յն, հողմածածա՛ն, ուսերուն վրայ. ոտքերը բոպիկ, ցեխին մէջ անփութօրէն կոխելով, սպիտակ քիւլախ մը գլուխը ու ձորձէ վերարկու մը կոնակը, կուրծքը բաց, անպաշտպան՝ ձիւնին, անձրեւին դէմ և ձեռքը երկայթէ դաւազանիկ մը մուխը, որուն ծայրը օձերու գլուխներ իրարու կը փաթթուին. քսաներորդ դարու փափիրը որ անշուշտ եղիա Տէմիրճիպաշեանէն դատ ոչ ոք կրնայ ըլլալ:

Հայրենիք 1892. ք. 124.

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՆԱՐԿԻԼԷՆ

Սրահ ընդարձակ, սլատուհաններ փակ ու դոց ·
Գետինը գորգ ու բազմոց մը ցած ու լայն,
Մերկ պատին վրայ շրջանակով ոսկեգօծ՝
Արաբերէն խօսքերու շարք մը միայն :

Անկիւնը՝ մարդ մը, աշխարհին պահող քէն,
Վայելելով իր Նարկիլէն, և ախորժ
Զգալով այս հեծկլտուքի նուագէն,
Եւ օղին մէջ ցընցող մուխէն թոյլ ու գորշ :

Եւ իսկոյն քե՛զ կը յիշեմ, երբ անխռով
Կ'ունկընդրես միշտ հառաչանքիս և կարծես
Հաճոյք կը դգաս, այդ մարդուն պէս, դիտելով
Մուխը սըրտիս կրակին գոր դուն կ'արծարծես :

25 Մայիս 1899

***

Լուսնալու գէմ գիշեր մըն է լուռ ու տխուր .
Մութ մը վճիտ, լեցուն լոյսէ բիծերով,
Գիշեր յստակ, համեստ իղձի մը պէս, ուր
Կը դժաբորուի աշխարհ՝ տարտամ գիծերով :

Այս մութը չէ այրիին քօղն, այլ աղուոր
Երեւնալու համար հնարուած թելը նուրբ .
Ընդնշմարել միայն տըւող շղարշը՝ որ
Կը ցուցընէ գէմքերն ամէն գողտր ու սուրբ :

Ես աւելի կը սիրեմ մութն այս պայծառ
Անգաղտնապահ ցորեկներու լոյսերէն .
Ինչպէս կընով համակրութիւնն անբարբառ
Բացէ ի բաց խոստովանած իր սէրէն :

10 Մայիս 1899

ԱՆՄԱՆՕԹԸ

Փողոցին մէջ կ'երթար, կարծես կը սահէր,
Յուշիկ քայլով, դանդաղ, գրեթէ շփացող,
Դէմքը կապէ լաշակի մէջ կը պահէր,
Պատմուճան մը ունէր հովէն ծըփացող :

Աղուո՞ր, տգե՞ղ, ի՞նչ փոյթ բաւեց որ մտքէս
Մարմին մը տամ ես ուղածիս պէս իրեն,
Վրդովիչ հով, պչրանք մը լուռ, վերջապէ՛ս
Սմէն բաներն որոնց համար կը սիրեն :

Ու տարինե՛ր սրտիս խորը ջանացի
Պահել զինքը մասունքի պէս, և մէ՛կուն
Չըսի անոր հրապոյրները կանացի
Որ գիշերներս ըրին խոռված և անքուն :

Ի՞նչպէս եղաւ, ո՛վ երազի ծնունդ կին,
Որ ըստուգիւ մարմին առած, խրոխտ ու վէս,
Դեռ անցեալ օր թատրոնի մը հոծ մուտքին՝
Չը ճանչցողի մը պէս անցար իմ քովէս :

18 փետր. 1909

ՁԻԻՆԸ

Ահնախըտիդ անբըծութիւն մը վերէն
Երկնից վըճիտ բարձրութենէն կ'իջնար վար,
Վարանելով, օրօրուելով, ծուլօրէն,
Քալուածքին պէս կնոջ մը մարմնեղ և ըստուար:

Ու փողոցին մայթին վրայ կը փըռէր
ձերմակութիւնն իրեն զընքուշ՝ ցեխին քով.
Ոտքերու տակ կը կոխկըտուէր, կը լռէր,
Անտրտունջ միշտ ու քիչ մըն ալ հաճոյքով:

Վերէն հիմա ձիւնը առատ կը մաղուէր,
Յօժարակամ թողլով եթերը կապոյտ.
Անձնամատոյց կինն էր ան ուր կը թաղուէր
Փոսի մը մէջ ցեխի, անհող ու անփոյթ:

18 փետր. 1900

ՎԱՌԱՐԱՆԸ

Կը վառէր ան գիշեր ցորեկ, ամէն օր
Սենեակիդ մէջ: Գետնին գորգին վըրայ դուն
Ընկողմանած էիր կէս քուն, կէս արթուն,
Սըփռած շուրջը մարմնիդ հրապոյրը բոլոր:

Ու դըռնակէն՝ լոյսը կրակին կը փայլէր
Տաքցընելով մորթըդ կատուի պէս մըսկոտ
Եւ մութին հետ շինելով ըստուերն այն աղօտ
Որ քու մըռայլ գեղեցկութեանդ կը վայլէր:

Եւ տեսնելով մարմինդ լեցուն խոստումով,
Քեզի նայող բոցը այդ լուռ կըրակին
Խեղքը գլխէն գացածփ պէս, աղուոր կին,
Կը ցատկըտէր հոս հոն յիմար ոստումով:

13 Յունուար 1901

ՀԱՐՅՈՒՄ

Ոստոտվանէ՛, Տիկին, հիմա որ անցան
Մեր մրրըկոտ սիրուն վըրդով օրերը,
Հիմա որ ա՛լ անոնց յուշքը ցիրուցան
Անհետացան տարիներուն խորերը:

Հիմա որ քեզ փոխանակ «կեա՛նքս» ըսելու
«Տիկի՛ն», կ'ըսեմ, կը խօսիմ հետդ ու ատանց
Դողի կարող եմ ձայնդ անոյշ լըսելու,
Հիմա որ վրադ ոչ կերբ կը գգամ ո՛չ նախանձ:

Հիմա որ ճիշդ երեսունդ անցուկ՝ կը կենաս,
Շըքեղ ա՛րձան, միշտ ըզմայլիչ զիծերով,
Պաշտողներու խումբ մը շուրջըդ կ'ունենաս,
Ամբարտաւան կո՛ւռք, մարմարէ ծիծերով:

Ըսէ՛ ինձի, կարօտը հին սէրերնու
Կ'անցնի՞ր երբեմն ներսէդ, արագ ու թեթեւ,
Գինովցընող պաշտումներէդ կը զարթնո՞ւ
Անցեալին մէջ զարթումով մը կարճատեւ:

Անցեալն անոնք են որ մենէ կը փախչին,
Էջեր գրքին որ ինքնիրեն կը գոցուին,
Էջեր միշտ դողալը, բաներ անոյշ ու չնչին,
Ուրկէ սիրտն ալ չարիւնիր, բայց... կը խոցուի:

1 Մարտ 1901

ՀԱՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Դուն լայն ճամբէդ գընա, ա՛ղուոր,
Ես կ'երթամ մութ արահետէս,
Երջանիկ՝ այն համոզմամբ որ
Սրտով գոնէ ինձի հետ ես:

Ու անխոով կայքէս նըսեմ
Աչքըս յառած շաղիդ, ո՛վ իմ
Դալուկ լոյսըս, պիտի սպասեմ
Քեզի որչափ որ ես ապրիմ:

Մէկ խնդիրք մը միայն. վերջին
Ժամուս կ'ուզեմ որ մօտս ըլլաս,
Եւ երբ ամէնքն ինէ փախչին,
Դու գէթ անոյշ գէմքըդ ցոյց տաս:

Եւ ամէն փառքի փոխարէն,
Միայն պատկերդ յստակ ու ջինջ
Հետըս տանիմ այս աշխարհէն
Չը յիշելով ուրիշ ոչինչ:

1 Յուլիս 1901

Դաշնակ մըն է հոգիս լեցուն
Նուազներով՝ շատոնց լուած՝
Որ մատիդ ծայրը դպչելուն
Կը սարսըռայ, կ'երգէ յանկարծ:

Երգեր մոռցուկ, երգերս իմ հին,
Խոր քուներնին թողածի պէս,
Որ շքիելով գոց աչուրնին
Կ'անցնին կարգով ահա դէմէս:

Նախ երգերը օրօրոցիս
Որոնցմով մայրըս զիս մեծցուց,
Ու խօլ երգերն իմ փողոցիս
Ձոր տակաւին գիտեմ բերնուց:

Վերջը, սիրոյ երգերը որ
Կէս մը իրաւ, կէս մը կատակ,
Նետեցի չորս դին ամէն օր,
Ծաղկանց նըման ոտքերու տակ:

Վերջը... վերջը՞ բոլոր գուարթ
Այդ երգերուն, — դադարը մեծ.
Լըռութիւնը, զոր մինչեւ ցարդ
Քենէ զատ ո՛չ ոք չէ վըրդովեր:

Անկիւն մ'ունիմ սրտիս մէջ ուր՝
Կ'առանձնանամ ատեն ատեն,
Վերյիշումներ երբոր տըխուր
Երկրէն զիս պահ մը կ'անջատեն:

Հոն՝ կը կենամ ես ծերադիր
Ինչպէս առաջը խորանին,
Եւ ուր միայն կը ծաղկի իր
Կէս սուգին մէջ՝ եղբեւանին:

Հող շարուած են իրարու մօտ
Մութ փոսերը իմ իղձերուս,
Յիշատակներ՝ հիմա աղօտ,
Անուններ՝ զոր չ'ըսեր լեզուս:

Խօլ տենչանքներ, թուիչք անհուն
Ձոր ձեռքովըս տուի հողին,
Մեռելներ՝ որ ուրիշներուն
Պէս յարութեան յոյսը չունին:

ՀՄԿՈՒՄ

Քակէ՛ մաղիդ խուրճը ոսկի օձերու
Որ պլլուին պարանոցիդ ձիւնեղէն,
Ուսիդ, մէջքիդ փաթթուելով քեզ նեղեն
Միսիդ վրայ երբեւ քողք մը բոցերու:

Մերկ, խրոխտ, չքե՛ղ օթոցիդ վրայ պառկէ՛ դուն
Սեւ մետաքո՛չ գուլպաներըդ պահելով,
Երագներ հիւսէ՛, քնացիր գէմս անվրդով
Ես ըսպասեմ այսահարի պէս արթուն:

Կեցի՛ր այդպէս որ իմ հոգւոյս մէջ տըպեմ
Ցայտքը, էջքը, թաւալումը գիծերուդ,
Յիշեմ տեղուանքն հոս հոն ցրուած բիծերուդ,
Ինքզինքըս անով խաբեմ խաբխըբեմ:

1908

ՀՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Ժամանակը թեւէս բըռնած կը տանի.
Եւ կուրօրէն կը հետեւիմ ես անոր,
Փըճացող հէք իղձերուս տեղ մէկ քանի,
Մէկ քանի յոյս լոյս դընելով ամէն օր:

Մերթ կը քալեմ գնացքով յամր ու տարտամ.
Յորձանքին հետ մերթ կը վազեմ շուտափոյթ,
Կ'ընկղղմիմ և իսկոյն նորէն կը ծրփամ,
Կը ծրփամ, վերն է միշտ երկինքը կապոյտ:

Փախչի՞ լը ինէ, երաւունքդ է, ո՛վ սէրդ իմ,
Ինչպէս բոլոր երագներուս ծերունի,
Թռչուններու խուճապ՝ որուն կը ժպտիմ,
Ժպտով մը որ լացի շատ կը նմանի:

Եւ կամքով մը հըզօր սիրուս հաւասար,
Ես անտրտունջ կ'երթամ ճամբէս դարտուղի,
Հիմա գոցուած գիշերով թանճս ու ըստուար,
Թանճր ու ըստուար՝ վազորդայնով մը յըղի:

15 Մարտ 1908

ՏԱՐԱԿՈՅՍ

Տանք-եղներուդ փրփուրովը կը մըտնես
Երերալով՝ նաևու մը պէս ալեհերձ,
Աչքերու մէջ ցանկութիւններ կը գըտնես,
Ու կը հրճուիս կնկան մը պէս այլամերձ:

Մատուցումի մը պէս կարծես կը ծըփան
Կոհակաւէտ մարմնիդ բոլոր դիծերը,
Ծըփանքով մը օձադալար խօլական,
Եւ կը գմայլին ապշած տղան ու ծերը:

Ամէն այրերն յորձանքիդ մէջ կը դառնան,
Ու կը փոխուին խելօքներն ալ խենթերու,
Սուրբերն անգամ իսկոյն վրադ աչք կը բառնան,
Հոսանքն ես դուն սարսուռներու, տենդերու:

Ըսէ՛ շխտակ, թէ որ սիրեցիր քիչ մը զիս,
Ո՛վ հասուն կին, որ խոնջէնքը մարմնիդ մէջ
Տարիներուն դէմը կ'ելլես, կ'ընդլըզիս,
Զիւնածաղի՞կ արդեօք կամ հո՞ւրն ես անչէջ:

26 մայիս 1908

ԵԿՈՒՐ

Երբոր օր մը ըզգաս պէտքը,
Զըզուած՝ շուրջիդ կեանքէն շինծու,
Երջանկութեան փախչող հետքը
Անցեալին մէջ փընտըռելու:

Որովհետեւ ո՛վ դառնութիւն,
Ասկից վերջը աչքիդ՝ ծարիր
Պէտք է դընես և անարիւն
Շըրթունքներուդ՝ քիչ մը կարմիր:

Քալած ատենդ երբոր ճամբան,
Նայուածքդ ամէնքը չը թովէ,
Եւ գարմացած՝ չը փըսփըսան.
« Այս աղուոր կինն արդեօք ո՞վ է »:

||
Երբոր ներկան՝ ցուրտ ու ցամաք
Դառնայ քեզի կամաց կամաց,
Կսկիծներով լեցուի համակ
Ապագադ ալ՝ մըռայլամած,

Եւ ուրանայ իսկ քեզ, ո՛վ իմ
Կեանքըս, աշխարհը համօրէն,
Ես անցեալն եմ հաւատարիմ,
Իմ զիրկիս մէջ եկո՛ւր նորէն:

27 մայիս 1908

ՆԱԽԱՆՁ

Ողբ՞ մ'ես դու, պատրանք, ցընորք կամ երազ,
Որ վրդովես հողւոյս հանգիստն հանապազ,
Որպէս շիրմացն ի ծառաստան մի թռչուն,
Ննջեցելոց ընդմիջէ միշտ Մահու քուն:—

Թէ չեմ խնդրեր զրկանքներու հատուցում,
Ակնարկս ալ զուր տեղը խնդրէ մոռացում,
Ամէն եղերք՝ ինչպէս նաւուն թափառիկ,
Յիշեցընէ միշտ կորուսեալն հայրենիք:

Որպէս ողբ մ'նաւորդին աչք կը փակէ,
Չամէն տեսած ափունս կարծէ ի թակէ,
Նոյնպէս և ես աչացս փայլող յամէն լոյս,
Յանկարծ կարծեմ տեսնել պատկեր սիրուհւոյս:—

Իրիկուան դէմ, ես ինքնիրմէս խոյս տալով
Վազեմ երբեմն հոն ուր իւր վերջն առնու ծով,
Անդ զարեւմուտ դիտեմ հնոցի մը հանդոյն.
Որպէս յարզանք թռչնոց դառնան յիւրեանց բոյն,

Այնպէս և շողք վերջալուսին անդ դառնան,
Երբ ըզմայլիմ անձայն ես յայս տեսարան,

Դու երեւիս, և ես յարվւոյն յետին լոյս
Յանկարծ կարծեմ տեսնել պատկեր սիրուհւոյս:—

Ի զիշերին երբ մութն յաշխարհ թեւածէ,
Երբ շունչ հովին, երբ երգ հովուին լըռած է,
Ու երբ կուսին աղօթքներուն հեշտալուր
Ունկըն կախեն զմայլած ողբը ծովուն լուռ,
Աչքըս արտում արկեալ երկնից յանչէջ ջահ՝
Դիտեմ զընթաց նորին յեթեր հեզասահ.
Դու դաս, ու ես ի լուսնեկին թալուկ լոյս
Յանկարծ կարծեմ տեսնել պատկեր սիրուհւոյս:—

Կամեմ երբեմն սենեկիս մէջ միայնակ
Մոռնալ ջանալ սեւ օրերու յիշատակ,
Ու զսպելով յիմար սրտիս բարախիւն,
Աչքերըս գոց, թաղուած ի խոր լըռութիւն,
Լըսեմ, հողւոյս որպէս ողբոյն արձագանդ
Վառարանին խոնաւ փայտից հեծեծանք.
Դու դաս կրկին, ու ի կարմիր բոցոյն լոյս՝
Յանկարծ կարծեմ տեսնել պատկեր սիրուհւոյս:—

Արշալուսին երբ փարատին թանձր ըստուերք,
Յառաւօտեան զեփիւռ ցրուեն կուսին հերք,
Ու միւլեզգիւնն ի սրտառուչ երգին ձայն
Յաղօթս կոչէ հաւատացեալս ամենայն.
Ես ի տաղնալ ցաւոց զիշերը ողջոյն
Այնքան հսկած, կանգնիմ յոտունս զողդոջուն՝
Դու դաս նորէն և ես յայգուն առջի լոյս,
Յանկարծ կարծեմ տեսնել պատկեր սիրուհւոյս:—

Այսպէս սահին պատանութեան խենդ աւուրք
Ու ցուրտ քարին ներքեւ մարին սիրոյ հուրք,
Իսկ դու ո՛հ չե՞ս դար հոն ուր մարդը անյադ
Կը տանի հետն հաւատ յոյս սէր և փափաղ.
Ու երեք ոտք հող կը բաւէ այն փառաց
Ոյց տիեզերքն անգամ երբեք չէ բաւած.
Եկուր, եկուր ու այս աչացս յետին լոյս,
Վերջին անգամ ցոյց տուր պատկեր սիրուհւոյս:

Երկրագունտ 1883, էջ 26-28.

Ի ՍՐՏԱԿՏՈՒՐ ՄԱՀ
ՄՏՆԵՐՄԻՍ ՄԻՍԱԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ

Ընկերացանք իրեն ողբով, արցունքով,
Անոր ալ մինչ ընկերացանք շերմին քով,
Ու մենք դարձանք միայնակ:
Ի դուր կարծեմք ալ գէթ իւր սուգ պահել սեւ
Ոչ արտասուք ոչ ժըպիտ կայ մշտատեւ,
Շա՛տ, թէ պահեմք յիշատակ:

Մատեա՛ն սըգոյ, գոր մարդ կոչէ Ասրադայ,
Որուն ամէն էջերն կարդալ կը բաղձայ,
Ես քեզ վախեմ թղթատել.
Ինձ արուած չէր բարեգուշակ լինել բնաւ
Եւ ոչ իսկ այժմ, Վ սրտակցիս մահուն ցաւ
Ուղղել գըլուխս անընտել:

«Ո՛վ կը կարծէր, ո՛վ Տէր»․ հարցո՛ւմ մը ահեղ,
Զոր շարունակ կարծեմք կրկնել վերջին հեղ,
Բայց ափսոս այս է բախտ մեր.
Որ Վաղն՝ անդէն աղէտներով բեղմնաւոր
Դարձեալ գոչել տայ մեր սրտին սըգաւոր,
«Ո՛վ Տէր, և գայս ո՛վ կարծէր»:

Ո՛հ, ո՛վ կարծէր, երբ մեք ըզչուրջ նոյն հասակ,
Նոյն խանդն աւիւն ունէինք, նոյն ըզփափաղ
Ու նոյն իղձեր սրտաբուղիս,
Թ՛էր Միսաքին արեւ այսքան կարճատեւ,
Թ՛է հողն հանգչէր պիտի հասակ բարեձեւ,
Ու զիս թողուր չոր գըլուխ:

Ձըմեռն ամբողջ մահճին մէջն էր անցուցեր,
Բայց դարնան հետ դարձան կենաց նոր յոյսեր,
Իւր խուլ ցաւին դէմ անբոյժ,
Եւ երբ խարուած մեք սրտաթունդ ամէնքնիս
Իրժըկութեան հարցընէինք աւետիս,
Մեզ իւր մահուան տըւին դոյժ:

Է՛հ, թող ծաղկունք ամէն դարնան դեռաիթիթ
Որք զարդ դարձան դեռ նոր գոցուած դամբանիդ
Թոռմին վաղիւ, ո՛ր Միսաք,
Ու ետ դառնայ, դառնայ անդարձ ու անհետ
Այդ կարօտեալ դարունն քեզի մահաւէտ,
Որ դադարիդ ետ պըսակ:

Ո՞վ չէր լըսած լեզուն ազատ ու արի
Եւ ո՞վ ճանչցած չէր սիրտն աղնիւ ու բարի
Հայրենասէր Միսաքին,
Նա կը մեռնի ու բարեկամք կ'արտասուեն,
Ու մտերմաց արտօսը, գիտէք թէ իրեն
Մարգարիտներ են անդին:

Դու դացեր ես արդէն ցրտին հողուն տակ.
Ես հոս ջանամ առնուլ քեզմէ օրինակ
Քեզմէ, ո՛ր իմս հարազատ.
Եւ այն աղօթն գոր շիրմիդ վրայ կ'ընեմ ես,
Խնդրէ յերկնից որ Հայ մայրերն, Գո մօր պէս
Շատ Միսաքներ ծընին, շատ:

ՀՐԱԺԵՇՏ

Ողջամբ երթ նա՛ւ որ ճեղքելով բուռն ալիս,
Սիրտըս կուրծքէս յափշտակած կը տանիս,
Ու ծովուն վրայ իբրեւ շարժուն մի հրարուխ
Լանջէդ՝ փրփուր, կուրծքէդ ժայթքած հուր ու մուխ
Ահա ետին կոհակներուն լեռնադէզ
Շատոնց ի վեր անհետացար աչքերէս,
Մինչդեռ ակնարկս յամառ կապոյտն յայդ հեղուկ
Դեռ կ'ուղեկցի քեզ ի ճամբադ յեղյեղուկ:

Ի դուր կանգնած ժայռին վըրայ բարձրադէտ
Աղաչաւոր կ'երկարեմ ձեռք ետեւէդ,
Եւ կամ ի դուր դեռ կ'որոնեմ ուշադիր
Գէթ այն ահօսն գոր ծովուն վրայ ձըգեցիր.
Կամ թէ ըստուերն հըսարտ կայմիդ երկնասլաց
Ուր արծուոյ պէս պարզես թեւեր մեծարաց,
Ու ես շունչըս զսպած ի դուր ականջ տամ
Անուոյդ լըսել ձայնը վերջին մի անգամ:

Դո՛ւն ալ ողջամբ դընա՛, անսիրտ մըտերիմ,
Մոռցի՛ր երդումդ, մոռցիր յաւէտ ըզսէն վմ,
Մէր... դի՞նչ քան դայս պարմանուհւոյն է ոճիր,
Մոռցի՛ր, դուչեն, այս սէրն յիմար շուտ մոռցիր,
Մոռնայ ուրեմն թող սիրտդ անգօր ու փափուկ,
Մինչդեռ՝ սիրոյդ յիշատակ սիրտն յիմ ծածուկ,
Սըբանըէր է միշտ, իբրեւ խաղաղիկ
Դամբանի մ'վրայ ծըլած դժբախտ մի ծաղիկ:

Ե՛րթ, ու անջինջ պահէ ճակատդ, սիրտըդ սառ,
Այն սիրոյ թոյնն պահէ շրթանցդ անըսպառ,
Եւ անըսպառ հուրն աչերուդ խաբերայ
Յորում մոգիչ աստուած մ'անշուշտ թաքուն կայ,
Բայց... է՞ր տրտմիս... երբոր ցնծաս մեկնելուդ,
Իբր անձրեւոտ եթերն ամրան այն կապոյտ,
Երբ ծիրանի դօտին կապես մէկ կողմէն,
Չըլլայ միւսէն նենդոտ աչերդ արտասուեն:

Գընա՛, զի դու գետակն ես միշտ խուսափող,
Ես ամայի ափունք, անշարժ քար ու հող,
Քեզ սըլանալ պարտ է ու ինձ մընալ հոս,
Երթ գեղուհիդ վմ, երթ ուրեմն ի Կիպրոս.
Այլ սիրուհւոյս կարե՛մ մաղթել ես ինչ չար —
է՛հ, թող յաւէտ շողայ քու ասողըդ պայծառ,
Իմըս խաւար պատեն ամպեր թող նըսեմ,
Դու երջանիկ լեր, թող որ ես արտասուեմ:

Երկրագունտ 1884. էջ 187-8

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԱՐՁԱԿ ԷՋԵՐ

ԹԻԹԵՌՆԻԿՆԵՐ

Նահանջ ուղեւորութիւն մըն էր մեր ըրածը ձմեռ ատեն, այս անձուկ կիրճերուն և այս տղմուտ դաշտերուն մէջէն, զոր ձմեռնամուտի անձրեւները ճախճախուտներու կը վերածէին շարունակ: Եւ, զգուշեալ, կը ճամբորդէինք ողողուած, թրջած մինչեւ ոսկորնիս, շարունակ մեր ձիերուն քայլափոխները ճշգեղու ու հաւանական անկումները արդիւլելու ջանադրութեամբ:

Այսպէս անընդհատ ջուրի հեղեղներու մէջէն կ'երթայինք, լացող և խոնաւ երկինքի մը տակ, և կը մտածէինք ճամբուն երկայնքին, մեր ուղեւորութեանց մնացած մասին, որ ճշմարիտ տաժանքի կերպարանքը կ'առնէր:

Իրիկուան դէմ գիշերեցինք մօտի գիւղին մէջ խոնջարեկ ու ցրտահար ամէնքնիս ալ: Հիմա ցուրտը կ'աւելնար ու ձիւնի հատիկները կը սկսէին դալ վաղահաս ու փութկոտ ձմեռին հետ:

Արշալոյսին երբոր ճամբայ ինկանք, նորէն առատ կու դար ձիւնը:

Սպիտակ, անհամար թիթեռնիկներ էին ասոնք որ ժանտ ու չոր երկինքի մը կապարէ ցանցէն կը մաղուէին. լուռ ու մունջ տեղացում մըն էր ասիկա. անթիւ առա-

քելութիւն մը կարծես որ երկիրը գրաւել ուզէր իր դիւրահալ ու անբիծ խուժիկներովը:

Ու մենք դո՛ւ, ազատելու համար վերջապէս անձրեւի մտրակումներէն, մեր շուրջը կը դիտէինք անմեղ զմայլումով մը:

Ոմանք դանդաղ կ'իջնէին վար. հազար նազանքով, կարծես թախանձանքներու սպասումով. ոմանք խուճապի մէջ, ոլորապտոյտ ծայրաններ գծելով օդին մէջ. ուրիշներ արծիւի մը շքեղ ճախրանքովը. և այս խօլ արշաւին մէջ ամէնքը անվնաս կը հասնէին վար, իրենց դողած բուրդէ հոլանի թեւերը անկապահ գործիքի մը պէս ծառայեցնելով վայրէջքին:

Ժամերով եկան այսպէս, մեր քովը, մեր շուրջը, մեր վրան տեղալով անընդհատ, ու հեռուն, դաշտը, ճամբան և հորիզոնը բոլոր:

Խորհրդաւոր ուղեւորներու կը նմանէին ասոնք, որոնք պաշտօն ունէին կարծես շտկելու, կոկելու, հարթելու աշխարհին վրայ մակերեւոյթը ամէն բաներուն, և յատկապէս, դիւրացնելու մեր ուղին. և իրօք, սարերն ու հովիտները կը հաշտուէին իրարու հետ և այս միօրինակ ճերմակ փայլալայնքներուն տակ քարերն ու լեռները կը կակուղնային: Եւ սակայն, ցորեկին երբոր արեւը ծագեցաւ յանկարծ սնդիկէ երկինքի մը շղարշին տակէն, մեր շուրջը տարածուող այս մաքուր հարթութեան ու շքեղութեան վրայ ուղեւորութիւնը վտանգաւոր և անստոյգ կը դառնար: Անդունդներն ու դահալէժները պահուած էին մենէ ու հողին հերկտիքը ծածկուած բոլոր, ճամբուն մատուցելները իր անբժութեամբը վարագուրուած էին:

Ո՛րքան նախընտրելի էին պարզ հողն ու քարը իրենց

աղտոտ տիղմերովը, իրենց մերկապարանոց ելեւէջներովը ու ակէրեւ խորտուրտութեամբը, քան թէ սա պայծառ ու ցոլացիկ մակերեւոյթը որ կը պարզուէր աչքերնուս առջեւ իր անսահման տափարակի խաբէութեամբը:

* * *

Վարանոտ ու յամր գնացքով մը շարունակեցինք ճամբանիս, ու իրիկնամուտին դեռ ու է օթեւանի նշանը չէինք տեսած:

Ձիւնը դադրեք էր ա՛լ. բայց դէմը, հեռուն, մարը մտնող արեւին քով ճերմակ ոսկի թիթեռնիկներու տեղատարափ մը կար, ատրաշէկ հալոցէ մը թափուած հիւլէներ, որոնք բաց դեղինէն մինչեւ մութ կարմիր գացող ծիրանի գօտիի մը հազար երանգներով բոլոր եզերքը կը կխտուածէին: Եռուզեռում մըն էր գոյնգոյն թիթեռնիկներու որոնց փոքրիկ թեւերը կը տփռուէին, կը շփկնէին, կը վառէին, կը մարէին շարունակ հսկայ քարայրի մը մէջէն: Ո՛րքան մօտը գացինք իրենց, նոյնքան հեռացան անոնք մենէ, միշտ միեւնոյն անջրպետը պահելով մէջերնիս:

Այս թիթեռնիկները այլափոխիկ խոստումներն էին կեանքին. անոնք գորս ձեռք երկնցնելուդ՝ ափիդ մէջ կը թուփս բռնել շարունակ. անոնք որ մոռցնել կու տան խոնջէնքը ճամբուն, միշտ մերձակայ և միշտ խաբուսիկ հանգրուանը, երազուած ըղձացուած բեւեռը, որուն, ահա՛ քայլ մը եւս, և պիտի եզերիս:

Եւ այսպէս, երբ ճերմակ թիթեռնիկները կը հարթէին ճամբանիս, ու պատիր ապահովութիւն մը կը ներշնչէին մեզի, այս միւս կարմիր թիթեռնիկներն ալ մօտաւոր հանգրուանի մը խոստումովն ու ձգողութեամբը

կը պատրէին զմեզ, որպէսզի մեր վերջին ոյժերը դէպ ի
իրենց հասնելու ջանքերովը սպառենք:

* * *

Ու յանկարծ, գիշերը իջաւ վրանիս, երթեամած
մթութեամբ մը որ կարծես անհամար սեւ թիթեռնիկներու
խուժումովը ձեւացած էր:

Մանր ու բլւրաւոր չղջիկներ ամէնքն ալ, իրենց սեւ
կազէ թեւերը սարդի ոտայնի մը նման տարածելով մեր
չուրջը և մեր վրան: Ելեւէջ չունէին ասոնք, ո՛չ ճախ-
րանք, ո՛չ անկանոն պարոյթներ օդին մէջ. այլ լուռ ու
խոժոռ էջք մը, դանդաղ բայց միօրինակ, անխափան ու
անմաքառելի բան մը. հետզհետէ աւելի հոծ և աւելի
խիտ կը դառնար բանակը սեւ թիթեռնիկներուն որոնք,
աննշմարելի ու տխրանեան ձուէ մը վիժածի նման՝ ան-
ընդհատ կը լեցուէին ու կը դիզուէին, արհաւիրքի թանձր
սրսկապան մը յօրինելով մեզի:

Այս սեւ թիթեռնիկները կարգապահ շարքով կու
գային կը կենային քով քովի, ետեւէ ետեւ, անխախտ ու
անկորուստ ամէնքն ալ. իրենց գրաւած տեղը ձեռքէ
չհանելու հաստատ մտադրութեամբ: Հոգերն ու մտմտուք-
ները, ցաւերն ու կսկիծներն էին ասոնք, որոնք կը
չըջապատէին զմեզ ամէն կողմէ զարհուրելի հաւատարմու-
թեամբ մը: Եւ ի դուր թօթափել ուղեցինք զանոնք
վրանուս. սեւ թիթեռնիկները ա՛լ աւելի ճնշեցին զմեզ,
աւելի շատցան և ստուար քողը ձեւացուցին հիմա, ահաւոր
վերարկուն, որուն մէջ օթեւանեցանք:

* * *

ձերմակ թիթեռնիկները կեանքի առաւօտն էին հար-
կաւ, պահելով մենէ, ցոյց չտալով մեզի անոր թաքուն
վտանգները: Ոսկի թիթեռնիկները ցորեկն էին կեանքին՝
յոյսով ու առաջադրութեամբ լեցնելով զմեզ: Սեւ թիթեռ-
նիկները գիշերն էին կեանքին, աղջամուղջի բովը որուն
մէջ ամէն բան կ'աներեւութանայ:

Մասիս 1898. մարտ 29/10 ապրիլ.

ՎԵՐՁԻՆ ԱՐԵՒԱԳԱԼԸ

Այս ժամուն ընդարձակ տաճարը դրեթէ պարապ է լայնապարուր դմբէթին տակը. հոս ու հոն անկիւններու մէջ ապաւինած սքլած քանի մը մարդիկ, մուրացկաններ, որոնք եկեղեցիին սովորական բարեպաշտներէն, սա միւս մուրացկաններէն առաջ ներս սպրդած են. հեռուն, սեղանին մօտերը, ազնիւ փայտէ քանդակներով շինուած բաժանումին ետին ստուերներու մէջ սեւ վեղարներ, և աջ ու ձախ կողմը երկուքի բաժնուած դպիրներ դասին մէջ:

Եկեղեցին սուգի մէջ պլլուած է. այս համատարած մթութեան մէջ՝ խորանին փակչող մեծ ու ճերմակ խաչը իր քառաթեւ ու կեղակարծ սպիտակութեան ցոլքովը զինքը շրջապատող արհաւիրքը կ'աւելցնէ: Հաւատացեալները կու գան մէկ, երկու հատ, վայրահակ գլուխներ բոլոր:

Այս անբարբառ տրամութիւնը անխօս ցաւերու պատկառանքը ու մեծութիւնը ունի ու ես, լաւ մը դիտելէս վերջը որ զիս տեսնող մը չկայ ու ապաժաման բարեպաշտութիւնս ծաղրանքի նիւթ պիտի չդառնայ, կամացուկ մը կը ծնրադրեմ ահա քարին վրայ:

Յանկարծ ձայն մը կը բարձրանայ դասէն. Արեւազալը կը սկսի.

— Յարեւելից...

Վտիտ ու մանկական ձայն մըն է անոյշ, բեկբեկուած քիչ մը, որ իր ընդհատումներուն մէջ կերկերանքի մը ձեւը կ'առնէ, ու կը սրատշածի այս սուգի տաճարին. սարսուռ մը կը վազէ վրաս դէմէն թաւ ու խժուկ ձայն մը կ'ելլէ վեր տրտում ու վարանոտ ու ողբը կը սաւառնի ամբողջ տաճարին մէջ վիբրաւոր ու փախստական թռչունի մը պէս.

— Նահառակք նշմարիտք...

Աղօթքին ելեւէջներուն հետ՝ հոգիները հաւատացեալներուն, որոնց թիւը աւելցած է հիմա, կը տատանին, կը շուարին:

Ո՞վ հնարեր է աղօթքը. ո՞վ մտածեր է առաջին անգամ արցունքէ ու հառաչանքէ զօրութիւն մը ձեւացնել. ի՞նչպէս այս բոլոր բարեպաշտները իրենց ամէն կսկիծներուն համար աներեւոյթ ապաւէնի մը փարելու հաստատ ապահովութիւնը ունին: Եւ մինչդեռ դպիրներու դասերը իրենց երգեցողութեամբ եկեղեցին կը թնդացնեն, ես մտքովս կը փոխադրուիմ մեր եկեղեցիներուն մէջ, ուր ամէնքը այս վայրկանիս միւլենոյն հաւատքով վերջին արեւազալը կ'երգեն:

Մասիս 1898. ք. 47.

ՇԻՇԼԻԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆԸ ՄԵՌԵԼՈՑԻ ԿԻՐԱԿԻՆ

Վերէն վար խաչածեւուած է մաքուր ու աղուոր ճամբաներով: Տեղ տեղ մարմարէ կառուցումներ աչքի կը զարնեն ձիւնէ դէզերու նման գորս գարունը անտեսած է դուցէ:

Պատիկ քառակուսիներուն մէջ գետինը դահանակի շլացուցիչ փողփողումովը կը խայտայ, այնքան տարօրինակ կերպով հզօր է դալար բողբոջումը, որուն մէջ երբեմն ծաղիկ մըն ալ, երիցուկը ընդհանրապէս, իր խայտուցը կը դնէ:

Դրախտի մը մէջ եմ որ, Վիթթօր-Հիւկոյի ըսածին պէս, դժոխք մը կը ծածկէ:

Մինակս կը յառաջանամ ուղիներուն մէջ, տեղ տեղ ուռեցւորած հողերը, այս յետադարձ ծոցւորումները դիտելով. ամէն քայլափոխի տեսարանն ալ կը փոխուի. փողոցները կը տարբերին, մարդիկն ալ հարկաւ:

Կեանքի պայքարը, անիրաւ կարգն ու սարքը, կացն ու նիստը, ընկերային ամէն վէճերը մէկ բառով, զարմա՛նք, հոս են ամբողջ, կատարեալ այս մահուան մի-այնութեան մէջ:

Յարգի թաղերը գատ են և պուլվառներու հողերը

թանկազին. անդին նեղ ճամբան կամ վարուն արահետը և աւելի անդին՝ այն տեղը որ ամէնունն է և ոչ ոքինը: Վերինը, Միջակը և Ստորինը ուրեմն, զարհուրելի երրորդութիւնը հոս է նորէն, իր պառակտումներով ու չսպիացող վէրքերովը:

Հարուստին և աղքատին մշտնջենական կռիւը այս լուութեան մէջ ալ կը լսուի, մունջ բայց որոշ ու յստակ բողբոջով մը:

Կալուածական դրութիւնը, «իմս»ի, «քուկը»ի տարբերութիւնը հոս է. անջատումները աւելի կտրուկ, վիհերը՝ աւելի լայն բացուած, միութիւնները՝ անկարելի:

Տեղ մը միայն, ուր ես իմ մասիս պիտի ուզէի հանդիլ, եղբայրակցութիւնը կատարեալ է և գերկընդ-խառնումը ճշմարիտ. հոն ուր բացերը ու սուգերը շեղջա-կոյսերով կը լեցուին, հասարակաց փոսին մէջ:

* * *

Հոս, հոն տէրտէրներու կը հանդիպիմ, քանի մը այցելուներու հետ, որոնք կ'երթան այս կամ այն գերեզմանին վրայ աղօթք մը ըսելու... դրամի փոխարէն. շահաւէտ օրն է այս կսկիծի օրը:

Եւ անոնք որ իրենց սիրելիներուն վրայ աղօթք մը ըսել տալու դրամ չունին...

Փարիզի մէջ, ամենէն ցնծայոյց և խնդամոլ ոստանը աշխարհիս, բոլոր քաղաքն է որ, Մեռելոցի կիւրակին, գերեզմանատունները կը լեցնէ, ծաղիկ դէզերու տակ ծածկելով շիրիմները. այդ օրը Ֆրանսա իր մեռելները միայն մեծարելու նուիրած է:

Մեր պարապ ու ամայի գերեզմաննոցին ցանցառ այցելուներուն կը հետեւիմ: Յաւերու վերջիչումներով

սփոփանք փնտուղ այս մարդիկը կը նմանցնեմ անոնց որոնք խարանի մը կիզումէն վէրքի մը դարմանումը կ'ակնկալեն:

Յանկարծ, ավիս մարմարէ կիսարձան մը, իր թմթուկած ու անհաճոյ ծերունիի երեսովը, մանր ու խոնջ աչքերուն մէջ սառած նայուածքովը որ իմինիս վրայ կը սեւեռի, կը պահանջէ որ իրեն նայիմ: Կը մօտենամ. ազգային վաստակաւորի մը, ու և է բարերարի մը անունը կը փնտուեմ և ծռած, ոսկի վերտառութիւնը կարդալու համար, կը շտկուիմ սրտմտած ու կռնակս կը դարձնեմ իրեն: Շուրջիս բոլոր ձիւնասպիտակ մարմարներուն ու նրբակերտ շիրիմներուն վրայ՝ մոռացութեան միայն արժանի կեանքեր, որոնք, տարօրինակ բան, անունին անկորուստ պահելու, հոս, վերջին վայրկեանին, ջանք չեն խնայած:

Ձախիս՝ մատուռի ձեւով շիրիմ մը, որ այր ու կնոջ մը դէմ դէմէն դրուած պատկերները կը պահպանէ. իբրեւ թէ չբաւէր այս հէք ամուլին անունը իմանալ, պէտք էր երեսնին ալ տեսնել, էրկանը պատուանշանի խաչը ու կնոջ բեհեգէ շրջագետտը զանազանել. միամիտ ու ծիծաղելի համոզում աս էրիկ կնկան համոզումը, զոր սա քարէ սրսկապանը կը մարմնացնէ:

Եւ այս լիրբ ու անպատկառ անձնագովութիւնները ու անձնապահպանումները այնքան կը յաճախեն չորս դիւս ահա, որ սիրտս լեցնող զգուանքը շրթունքս կ'ելլէ մինչեւ, և ճշմարիտ ամօթ մը կը համարեմ, կատարեալ անուանարկութիւն մը, դասակցութիւն մը հոս՝ այս փառապանծ կոթողներուն քով:

* * *

Եկեղեցին, որ կը պնդէ թէ գերեզմանատունը իր մասը կը կազմէ, պէտք չէր թող տալ այս անպատկառ ցուցահանդէսը և զլանալու էր, հանրային սրբավայրի մը մէջ ամենէն անարժանին ըստ կամս յաւերժանալու արտօնութիւնը: Մենք որ ոչինչ ունինք մեր հանրային մարդոց նուիրելիք, շա՞տ է արդեօք եթէ գերեզմանի մը պատիւը վերապահէինք իրենց:

Ու բնութիւնը, մեծադոյն եկեղեցին, ինքը կու գայ վրէժը լուծել այս վրդովիչ խնդիրներուն ու լրբենի շքեղութեան, որ վարձով կնկան մը փերեւետումին պէս կը պարզուի այս գերեզմանատան մէջ:

Հոն, ուր քարէ ու մարմարէ մահարձանները կը խորխտան, դարունը բոյս մը կը շինէ այն ոսկերոտիքին վրայ որ անոնց տակ կը ծածկուին, մինչդեռ հասարակաց փոսին ու հողին վրայ լիարուսն կը սփռէ կը շաւիւն իր ցնծալից ու երփներանդ երիտասարդութիւնը:

Մէկդէին՝ յաւերժացումն է կ'ըսեն ոմանք, անէացումն է կ'ըսեմ ես, քարի մը անշարժութեանը մէջ:

Միւս դին՝ կեանքը իր յարափոփոխ դրուագներովը. ձմեռուան ձիւնին ու բուքին տակ փոս մը, այո՛, որ հիմա դարունին հետ կը ծաղկի, կը գարթնու, աչքիս ու սրտիս կը խօսի:

Մասիս 1898. Բ. 55.

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐՈՒՄ Մ Է Զ

Ֆալաֆան.— Տիրացու Արքիմ ու ձայնաւոր Գասպար.—
Պէշիֆթաշի Մաֆրուհեան վարժարանը.— Դերասաններ.

Ֆալաֆան իմ էն հին դարոցական յիշատակս է:

Հիմա մշուշի մէջ կ'երեւայ ինծի այս փայտէ ու
չուանէ կազմուած դործիքը, որ տանգլուխ ու վիթխարի
D մը կը յիշեցնէ Ֆրանսական այրուբենէն:

Այս D-ին սիւնակը փայտէ է, տոկուն ու դիմացկուն
փայտ. և սլարոյթը ռուսական կուպրով ծեփուած բարակ
չուանէ մը կը բաղկանայ: Կ'ուզէք տեսնել հիմա այդ
անվնաս դարձած դործիքը:

Գաւազանը՝ հունի ծառէ ոստ մը դիւրաթեք ու
անրեկանելի, Ֆալաֆային հետ contre-basse ջութակի մը
սոյաւորութիւնը թողած է յիս: Առաջ այդ երաժշտու-
թիւնը չէի սիրեր:

Ջութակահարին դէմքը միտքս է, բռնաւորի դալուկ
ու մեղկացած դէմք մը, կարճ հասակի մը ծայրը անցած
խոշոր դանկ մը, Փէսը ետին ծռած ու ցոյց տալով ճեր-
մակ դտակը իր քրտնածոր ու լայնածաւալ ճակատէն.

ձիւնապատ դադաթ մը ջեռուցեալ պահարանի մը ծայրը:

Ի՞նչպէս կ'ըլլար որ այս նիհար մարդը շարունակ կը
քրտնէր. ամառ ձմեռ կը դանդատէր եղանակէն, հեղձեալ,
հազիւ կարենալով շունչ առնել, հետզհետէ մերկանալով
վերարկուն, սէքրին ու բաճկոնն ու երեւան հանելով շա-
պիկին վրայէն տաքատը բռնելու համար կուրծքին վրայ
խաչածեւ բերուած ասկըն, որ իր ուտերը կը կքէր ու
խաչուած մարդու մը կերպարանքը կուտար իրեն:

Այսպէս կը շրջէր տիրացու Արթին ծաղկոցին մէջ,
հոտաւէտ ծաղկոց մը, ուր հարիւր տղոց քաղուածքի
մուտուքը՝ մեղուաց երամի մը բզզիւնին պէս երթալով կը
բարձրանար ու խլացուցիչ կը դառնար. մերթ ընդ մերթ
կանդ առնելով, դաւազանը ձեռքն ու պոռալով իր ճշող
և սուր ձայնովը.

— Լուսթիւն...

Միւսիւ կ'ուզէր որ կոչէինք զինքը. վարժապետ և
պատուելի բաւերը յետադէմ ու նախատական կը թուէին
իրեն: Ուսումնարանը ուր կառավարելու համար ունեցած
բաղձանքը երբեք իրականացած չէր, Ձայնաւոր Գասպար
կառավարչի ու ձայնաւոր դասատուի կրկին պաշտօննե-
րուն մէջ ամբացած կը մնար և այս փառասիրական պա-
հանջումը դառնութեամբ կը լեցնէր իր փոքրիկ սիրտը:

Անվերջ բաղդատութիւն մ'էր իր նախակրթարանին
և ուսումնասրահին մէջ որ միշտ մեղի նպաստաւոր եզրա-
կացութեամբ մը կը վերջանար:

— Վերի աղմո՛ւկը նայեցէք, թող չեն տար որ աշ-
խատիք, կ'ըսէր մեզի:

Կամ թէ,

— Թող մէյ մը իմ սրահս նային, մէյ մըն ալ սա
վերի խօվուշը:

Եւ մենք կեղծաւոր ու շողոքորթ, կը բոլորուէինք իր շուրջը, կարեկից իր ցաւին ու անաչառ վկայ իր գանգատին արդարացի ըլլալուն:

— Այո՛, միւսիւ:

Եւ սակայն վերի սրահը կ'որոտար, կը թնդար իր ցնծալից ու աղմկալից կեանքովը, կռիւներով, ծեծկոտուքներով զորս կը գգայինք մեր գլխուն վրայ ու ներքնապէս կ'ողբայինք մեզ ծաղկոցին գրասեղաններուն կապող տարիքներնուս վրայ:

Կարծեմ թէ կաթուածէ մեռաւ վերջ ի վերջոյ. իր մշտածոր քրտինքին գաղտնիքը՝ սրտին մէջն էր. խեղճ ջութակահարը երբեք զով եղանակ մը չգտաւ իր կագմուածքին յարմար, ու մեռաւ:

Ուսումնասրահի կառավարիչը Զայնաւոր Գասպար կուստ ու կլոր, ծիրանի ալտերով, ձայնը մարած, պոռակէ ու օղիէն, գուարթ ու կատակախօս մարդ մ'էր:

Հոչակաւոր Արիստակէսի աշակերտներէն էր. աստիճան առած էր. քահանայ պիտի ձեռնադրուէր եթէ իր ամուրի ըլլալը արդեւ չըլլար:

Կը յիշեմ որ այս սուրբ ակնկալութեամբ զինուած՝ տարիներով թափառեցաւ աղջիկ փնտռելու համար:

Կիները կը հաւնէին զինքը երբ դասին մէջ կայնած, Ծնունդի ու Զատիկի առաւօտները ոսկեվառ շապիկովը կը դառնար ետին վերնատունին, իբրեւ թէ յիշեցնելու որ ինքն էր օրուան անհրաժեշտ մարդը:

Գասպար աղան քահանայութեան ու ամուսնութեան թեկնածու մնաց մինչեւ վերջը. վասն զի ոչ ոք երէցիկին ըլլալ յանձն կ'առնէր:

Երբ Խորէն Սրբազան Մաքրուհեան վարժարանի

տնօրէնութիւնը թողուց, Գասպար աղան այլ եւս չատ չկրցաւ կենալ:

Նորեկ հոգաբարձուները իր խեղդուկ ձայնին չէին հաւնիր. մին հովարտա ոսկերիչ մը, որ ինքն ալ ձայնաւորութիւն ընելու տկարութիւնն ունէր, կիրակի առաւօտ մը եկաւ տնկուեցաւ դասին մէջ, Գասպար աղային քովիկը, եթէ ոչ բոլորովին կապուելու՝ գէթ մաս մը առնելու անոր իշխանութենէն:

Գասպար աղան չէր կրնար առանց ձայնաւոր դասատուի մը աւանդական իրաւունքները զոհելու՝ այս կարգութիւնն ընդունիլ. հրաժարեցաւ. բարով եկար ըսին իրեն ու կիսաւարտ քահանան բոլորովին բացը մնաց:

Հետզհետէ ուրիշ վարժարաններ մտաւ եկեղեցական երաժշտութեան դասատուի պաշտօնով. բայց առջի գուարթ մարդը չէր ալ. չքաւորութիւնը, իր ի դերեւ ելած կոչումը, Մաքրուհեան վարժարանի յիշատակը, ուր տարիներով սովորած ու արմատացած էր, վարժարան մը որ իր տունն էր գրեթէ, մանաւանդ այն ոսկերչին ստուերը, այս ամէնը միացան հէք ձայնաւորին կեանքը դառնացնելու համար: Ամէն կողմ ոսկերիչ մը կ'երագէր. իր քիւն տակ, իր քովը, ստուերի մը պէս անբաժան ուր որ ալ երթար, ազատ ու հօր ձայնով ոսկերիչ մը՝ որուն քով իր մաշած ու հատած շունչն անխելի կը մնար:

Անկից վերջը շրջուն տիրացու մը եղաւ. տօն օրերը, դիւղի աղքատ եկեղեցիները կ'երթար, փոքրիկ վարձքի մը, մէծիտիյէի մը փոխարէն, անեղծ պահելով իր ձայնաւորի արժանապատուութիւնը: Քալելով կ'երթար ամէն տեղ, լեռնէ լեռ, շարժելով գունտ գլուխը, կարծես թօթափելու համար գայն պաշարող մտմտուքները:

Վերջին անգամ մը Ալէմտաղի պատահեցայ իրեն.

հետիոտն եկած էր Իւսկիւտարէն չորս ժամ շարունակ քալելով: Հեռուէն՝ միշտ կարմիր մնացող այտերէն ճանցացայ այդ ոգելից ըմպելիքներով ուռած ու թմթմկած դէմքը. ինքը չճանչցաւ զիս. յետոյ իմ բարեւելուս վրայ, խորհեցաւ, յիշեց. Մաքրուհեան վարժարանի աշակերտ մ'էի ու սիրելի մնացած յիշատակներ կ'արթնցնէի մտքին մէջ. իր փայլուն, վր յաջող ատենները գիտէի:

— Ո՞ւր է հիմա այն օրերդ, Գասպար աղա, ըսի իրեն:

Երաժիշտը սթափում ունեցաւ իր հոգւոյն մէջ:

Ի՞նչ, միթէ ինքը չէ՞ր առջի ձայնաւոր Գասպարը:

— «Արի» մը ըսեմ տէ մտիկ ըրէ:

Ասիտո՞ս, իցիւ թէ չըսէր. դասէն՝ ուր դացեր էինք ունկնդրելու իրեն, ձայն մը չէր որոշ ու հասկնալի, այլ հեղձամղձուկ հառաչանք մը, որ կ'ելլէր աւերեալ խոռոչէ մը ու փոքրիկ եկեղեցւոյն բարեպաշտները կը դարմացնէր:

— Ա՞յս է Պոլսէն եկող ձայնաւորը:

Խեղճ մարդն ինքն ալ դգաց որ իր անկումն անյոյս ու վերջնական էր:

Գոնէ այն եկեղեցիներէն միոյն մէջ տեղի ունենար այս պարտութիւնը, ուր այնքան ատեն լսուած էր իր երգերուն ներդաշնակութիւնը. այն կամարներուն ներքեւ, զորս իր որոտացող ձայնովը թնդացուցած էր ատեն մը. ո՛չ, այլ այս լերան դուլիսը, այս փոքրիկ ու մթին մատուին մէջ, բանէ չհասկցող այս գիւղացիներուն առջեւ, որոնք կը ծիծաղէին իր վրայ. ի՞նչ վերջաւորութիւն:

Այս մեծ գորապետը, հռչակաւոր ճակատամարտի մը մէջ զարնուելու տեղ անձանօթ աւանի մը, աննշան կոռոյ մը մէջ կ'անհետանար:

Նւ ես որ զինքն ամէնուն գոված էի, իրմէ առաջ

խոյս կու տայի իր պարտութեան մասնակից չըլլալու զգուշութեամբ: Հուսկ ուրեմն փոքրիկ օգնութիւնով մը ջանացի սփոփել զինքը, յիշեցնելով այն մանկութեան օրերս, յորում ամէն տարի գիրք կարդալու, Գանիէլի կամ Եգեկիէլի մէկ գիրքը, իր շնորհիւ եկեղեցւոյն մէջ ձեռք բերած համբաւէս երախտապարտ, յաջորդ օրը կանուխ կը փութայի հօրմէս սլահանջած նուէրս գաղտնի իր ձեռքը դնելու:

Մէկ մ'ալ չտեսայ զինքը. բայց իմացայ որ Աղբը իր Հիւանդանոցին մէջ կը պատասպարէ հիմա այս դժբախտը:

* * *

Վերջին յիշատակ մը ունիմ Պէշիքթաշի վարժարանէն. թատերական ներկայացմանց ի պատուի եղած միջոցն էր. Պոլիս՝ իր Կէտիկ Փաշան ունէր, Օրթագիւղ՝ Բարեսիրաց թատրոնը. ուրիշ գիւղեր՝ մասնաւոր սրահներու մէջ կու տային թատերական ներկայացումներ: Պէշիքթաշ՝ Մաքրուհեան վարժարանի սրահին մէջ առաջին ներկայացումը տուաւ:

Ի՞նչ ուրախութիւն մեղի համար. ութ օր առաջ դասերը ստիպեալ դադրեցան. մեր նախակրթարանը՝ ուր թատերարեմը պիտի շինուէր, հարկ եղաւ թողուլ, լուծութիւն պատուիրող չմնաց. ամէնքը՝ տնօրէնէն սկսեալ մինչեւ դասատուները, ամէնքը ճարտարապետ ու բանուոր դարձած էին. տնտեսը կը մնար միայն ուսուցչական մարմնոյն իբրեւ վերջին յիշատակ մը. մենք՝ դամբրը, զօրծիքները ու տախտակները կը փոխադրէինք, եռանդուն ու աշխատասէր, գրքերը մէկդի նետած ու ագատ շունչ առնելով:

Տասնըհինգ օր առաջ սկսած էին փորձերը չորբորդ

կարգի դասարանին մէջ ուր արգիլեալ էր մեզ մտնել և որուն դրան քովէն ամէն անցնիլ դառնալնուս, կը լսէինք բարձրագոյն կարգի աշակերտաց ձայները իրենց դերը արտասանելով:

Օր մը Արշակ Բ.ն էր որ կը գոչէր բանտին մէջ խեղճայեղ ու սարսափած ուրուականներու տեսքէն.

— Ահա... Պապ, բայց այս Պապ չէ...

— Կարտինալ է, կը պատասխանէր անդիէն պատրաստախօս տղայ մը ու խնդալով կը մարէին:

Երբեմն Դրաստամատն էր յաղթական զօրավարի ցնծութեամբ լցուած, երբեմն Ալանոզան՝ նոյնպէս բարձրագոյն կարգի աշակերտներէն մին սեւ ու կանանչ դէմքով տղայ մը, որուն համար այս հակառակորդի մասը յանձնուած էր իրեն, գոչելով շղթայակապ Արշակի երեսին ու դասարանին խարխուլ պատերը ցոյց տալով անոր.

— Է՛հ, քոյ առիւծն Արշակ կոտրէ գիւր շղթայս, Զորսդդ նայէ, այդ քանձր պատերը կը տեսնե՞ս:

Ներկայացումը տեղի ունեցաւ շքեղ ու հանդիսաւոր աշակերտաց ծնողք, ազգականք թատերասրահի փոխուած նախակրթարանը լեցուցին. մեր նորատունկ ծաղկոցին մէջ հինաւորց բոյսերէն ու ծառերէն կոխելու տեղ չմնաց: Թաղական Խորհրդոյ ատենապետը, հոգաբարձուները, մէկ կարգի վրայ շարուած, ճիշդ իմ զբասեղանիս տեղը, ու անոնց կռնակը չարշի Էսնաֆները ու աւելի բարձր, ու անոնց կռնակը չարշի Էսնաֆները ու աւելի բարձր, օթեակի ձեւով չամի տախտակէ շինուած փոքրիկ տուփերու մէջ, Պէշիքթաշի գեղուհիները. այս բոլորը մեր նախակրթարանին մէջ դետեղուած, սեղմուած, լուռ ու խելօք, տարիքին առած աշակերտներու կը նմանէին, և

որոնց վրայ կարծես մեր միւսիւնն ոգին՝ իր ճերմակ ու մաքուր քէֆէն դրած՝ աներեւոյթ կը շրջէր:

Մեր մանկական սրահը մէկ գիշերուան մէջ քառասուն տարի ծերացած էր:

Մեծ յաջողութիւն մը եղաւ այս ներկայացումը. կանայք լացին ու էրիկ մարդիկ ապշեցան: Երբոր Արշակ Բ. գետին փոռուեցաւ իր ցնորքին մէջ, հանդիսականներէն շատեր կարծեցին որ օգնութեան փութալու էր. այնքան պարզամիտ էին այն ատենուան պէշիքթաշիները: Օրթագիւղէն եկած հանդիսական մը միայն անոնց բէշէն քաշեց ու արգիլեց:

Դերասանները այդ գիշերէն վերջը մէյ մըն ալ իրենց իշխանական կեանքին երեսը չտեսան: Շապուհ՝ ոսկերչի մը քով մտաւ ուր այդ ներկայացման յիշատակներովը վարպետը կը նեղացնէր մինչեւ իրիկուն, քուրային քով քթին տակէն մուտալով.

— Գոհուրիւն տամք աստուածոց, իշխանք իմ քաջ, Մեծ է օրուանս այս յաղթուրիւն և առաւ Հունձք գոր այսօր մեր սուսերներ հնձեցին:

Ու հալոցը խառնելու համար բռնած ունեւին մէջը կը տանէր իրբեւ թէ սուր մ'ըլլար այդ երկաթի կտորը. վարպետը մենախօսութիւնը կ'ընդմեջէր.

— Ծօ՛, գործդ նայէ, էջէ՛կ, կրակը մարեր է:

Արեաց արքայն հիմա պարկէշտ ֆուլաւնի մ'է չարշիին կամարներուն տակ բացուած ծակերէն միոյն մէջ պաղտաշ նստած, խեցիի մը մէջ պահուող թուրմորթի մը նման, ազամանդեայ զարդերը ցոյց տալով, խառնութիւն առջեւի ապակեայ տուփէն, ու հին դերասանի ձայնովն ու շարժուածքովն անցորդները կանչելով:

Եւ երբ լեցուն շահով, աղէկ հունձքով մը կ'անցնի օրը, այս դրամական յաղթութիւնը՝ իրական պատերազմէ մը ոչ նուազ դժնդակ և արդիւնաւոր, կ'ուրախացնէ զինքը, միտքը կը բերէ իր դպրոցական յիշատակները. անզգալապէս փր անդէն մէջքին կ'երթայ ձեռքն անդոյ սուրի մը դաստակը փնտռելու համար ու ցած ձայնով, կամացուկ մը, հին դպրոցականի մը ու խուշումնի մը խառնուրդով շինուած փոխարեւոյթիւն մը ընելով կը կրկնէ դեռ.

— Եւ առատ հունձք գոր այսօր մեր սուսերներ հնձեցին:

Միւսները Շապուհէն աւելի բախտաւոր չեղան. Ալանոզան ու Դրաստամատ՝ այս երկու անհաշտ թշնամիներն իրենց գրկած ասպարէզովը միացան. պաւամայի վաճառականներու քով մտան երկուքն ալ: Առաջինը իր տոճոյն կանաչ դէմքովը կրկնատոմարի հաստ ու ահագին տետրակներու վրայ հակեալ մնաց ու ալ աւելի կանաչեցաւ: Միւսը հրասուրբիչ երիտասարդ, Քալփաֆնիներու դուռը խանութպան դարձաւ. դեռ անցեալ օր այդտեղ պատահեցայ իրեն: Այո՛, նոյն Դրաստամատն էր գոր տղայ հասակէս անջինջ կերպով պատկերացուցած էի մտքիս մէջ Արշակ Բ-ի ներկայացումէն ի վեր:

Այս անգամ, խանութին լայնքին դրուած նեղ ու երկայն սեղանին վրայ կերպասներու ծրարները բանալով մէկիկ մէկիկ շուկային կէս ստուերին մէջ ցոյց տալով անոնց դեղեցիկ ու փայլուն դոյները, Դրաստամատ կը պոռար.

— Նէ գարիֆ պաւամալարըմըզ վար...

Մասիս 1880. ք. 3925.

**

Օրթագիւղի վարժարանը. — Թարգմանիչներ. — Սեքեան. — Պէրպլերեան Աւետիս Պատուելի. — Իմ դասընկերներս. — Գարբիէլ Ներշապուհ:

Այս վարժարանը կը կաղար, իր հին ու երերուն շէնքովը, դրամական կացութեամբն և ընդհանուր կառավարչին ձախ ոտքովը:

Հէք մարդուն այս ձախորդութիւնը պատերազմի մէջ ստացուած չէր, թէեւ այն անվերջանալի կռուոյն մէջ, գոր քառորդ դարէ վի վեր կը մղէր ազգին անդուսպ ու անուղղայ տղոց դէմ յաղթեալը միշտ ինքն ըլլար: Մնտի պարծենկոտութեամբ չէր ուղեր իր պարտութիւնը ծածկել. գիտէր որ անկարող էր յաջողութեամբ մաքառելու իր հսկողութեան յանձնուած մանուկներուն դէմ և բացէ ի բաց կը խոստովանէր զայն, հետզհետէ զինադադար և հաշտութիւն առաջարկելով:

Իր պայմանները՝ ամէն յաղթեալ մարդու պայմաններու պէս մեղմ ու չափաւոր էին:

Ընդարձակ սրահին երկու եզերքին երկայնութեամբ շարուած գրասեղաններուն մէջ պաշարուած, կեդրոնացած, անհաւասար կարկինի մը պէս դառնալով իր ուղիղ ոտքին վրայ, այս յաւիտենական զինուորը իրաւախոհութիւն կ'առաջարկէր ողորմ ձայնով մը որ ամէնուս սիրտը կը շարժէր:

— Հատէ՛ սուս...

Հատէ՞ սուս. կ'ընդունինք քառորդ ժամուան մը համար լուռ կենալու պայմանաւ ամէն ինչ ընելու այս արտօնութիւնը. բայց քիչ քիչ մեր անհանգիստ շարժում-

ներն այս դաշինքը կը խզեն. առանց շարժման կեանք չ'ըլլար վարժարանի մէջ, և մենք այս Ֆիզիքական օրէնքներուն ենթարկուած, մեր անկենդան չ'ըլլալը հաստատելու ստիպեալ, համբերութիւննիս սպառած ու մոռնալով ամէն ուխտ և դաշինք, ձայներնիս կը հանէինք անտանելի ժխտով մը լեցնելու համար Թարգմանչաց վարժարանը:

Դպրոցին քով Բարեսիրաց թատրոնը կը սպասէր հանդարտ ու կեղծաւոր երեւոյթով ու այս մերձաւորութենէն դրդուեալ ամէն ոք թատերգութիւն կը պատրաստէր հոս. Հայր Արսէն՝ Ռասինի ողբերգութիւնը կը թարգմանէր, Թէրզեան՝ Հայր Արսէնի Իփիգենիան, Թղլեան՝ Թէրզեանի Սանդուխտը, ու մենք ամէնքս Միշէլ Լուիի հռչակաւոր Théâtres Contemporainsի հաւաքածոները: Ճշմարիտ թարգմանչաց վարժարան:

Թատրոն ու թարգմանիչ գիրար գտած էին:

Այս վարժարանին մէջ ճանչցայ սեւ ու մութ երիտասարդ մը, Յովհաննէս Սեթեան, որ վերջէն բանաստեղծ մը պիտի ըլլար, բոլորովին անակնկալ բանաստեղծ մը, որ այս ընդհանուր արշաւին մէջ իր երկրորդական դասատուի դիրքը պահելու պարտաւոր, հաստ ու ծանրաշարժ հատորներով բեռնաւորուած, որոնց բառարաններ ըլլալը դիտէինք, կը վազէր ծակէ ծակ մտնել, մեզմէ դաղտնի, բոլորովին դաղտնի, բառ դոց ընելու համար մինչեւ վերջը, և իր նպատակը ծածուկ պահելու ջանքին մէջ չփոթած, չկարենալով պարտկել բէշին տակ ահագին ու մեծածաւալ գիրքերը, հապճեպ ու փութական՝ կ'անցնէր մեր առջեւէն, ու մենք այս խոյս տուող դասատուին սեւ գրեատներուն, նիհար սրունքներուն ու դորջ գոյնին նայելով ետեւէն, երկու ոտքերուն վրայ կանգնած վիթխարի ու փախտական մուկի մը կը նմանցնէինք զինքը:

* * *

Այն ատեն կրօնադիտութեան դասը կը սիրէինք. դալուկ ու դողդոջուն ծերունի մը, դիտուն ու հոյակապ մարդ մը կ'աւանդէր մեր կրօնքի դասերը:

Իր նիհար ու ծառի կեղեւի մը նման ճմրթկած դէմքը՝ դեղին ու ճերմակ էր գրեթէ երակաց անարիւնութենէն, ու քիթը խոշոր, յամառ ու հաստատամիտ մարդու քիթ մը, մշտնջենական հարբուխի մը դատապարտուած ըլլալու էր զոր մեծածալ կարմիր թաշկինակով մինչեւ վերջը կը սրբէր:

Այս ալեւոր կրօնադէտը, Պէրպէրեան Աւետիս պատուելին, կը սիրէինք. կը սիրէինք իր տարիքին հակառակ անհոգ եռանդին ու վր ճշմարիտ կրօնասիրութեանը համար, որ ամէն բանէ առաջ ազգասիրութեան վրայ կը յենուր միշտ:

Կենդանի, աշխոյժ ու պատերազմիկ դասախօսութիւն մըն էր, ուր մեր կրօնքին նրբութիւններէն առաջ, հոովմէականաց ու բողոքականաց դէմ յաջողութեամբ վիճաբանելու եղանակները կ'ուսանէինք:

Ու ամէն անգամ սորված դասերնուս, մեր վարժապետին դիտութեանը կրթնած, վիճաբանելու անհամբեր, փողոցէ փողոց, լեռնէ լեռ կը շրջէինք բողոքական մը դտնելու և Տիրոջ խօսքին մեր դաւանութեանը համաձայն ըլլալը հաստատելու համար. ոչ մէկ ճշմարիտ բողոքական կ'եւէր մեր դէմ. ի դուր աջ ու ձախ հանդիպած բոլոր կեղծաւոր բարեպաշտները, «սիրելիս, բարեկամ» բառերով սկսող շրջուն գրավաճառները վար կը դնէինք ճամբուն վրայ՝ բռնի Աստուածաշունչ գնելու պատրուակաւ, կեցնելով զինքը, ու սրբոց բարեխօսութեան վրայ իր կարծիքը հարցնելով, մեր պատրաստ ապացոյցներն ու փաստերը

զլխուն նետելու և զինքն ամօթահար ընելու համար: Սովորաբար կա՛մ անանկացած վաճառական մը կ'ըլլար կա՛մ անգործ դասատու մը որ յօժարութեամբ կ'ընդունէր մեր տեսութիւնը և մեր սիրեցեալ եկեղեցւոյն ուղղութիւնը, զոր չքաւորութեանն համար միայն մոռցած էր:

Այսպէս լուրջ հակառակորդ մը պակասեցաւ մեզի ամէն տեսն, ու այն բազմաթիւ վկայութիւնները որով մեր բոլոր արարողութիւնները, ծէսերը կը հաստատէինք, հետզհետէ մոռցանք: Բայց չեմ մոռնար երբեք իմ ծերունի դասատուիս պատկառելի դէմքը. իր մահուընէն դեռ շաբաթ մը առաջ եկաւ ժամանակին, ճշդապահ վր դասախօսութեանը մէջ, սովորականէն քիչ մը աւելի տկար, պարզելով ահագին կարմիր թաշկինակն ու վերջին օժման մասին մեր եկեղեցւոյ սկզբունքները. զինքն անբաժան կը տեսնեմ միշտ այդ թաշկինակէն. վառ ու հաւատարիմ գոյնովը իր դրօշակն էր գրեթէ ու կրնանք ըսել որ այդ դրօշակին մէջ փաթթուած մեռաւ Աւետիս Պէրպէրեան:

* * *

Թարգմանչաց վարժարանի դասընկերներս ծանօթ անձեր են բոլորը. Տիգրան Արփիարեան հրապարակագիր մըն է. Շիրանեան, Բապուճեան՝ ուսուցիչ են. Ատրունի իր դպրոցին հաւատարիմ թարգմանիչ մըն է միշտ, բայց ոչ սուրբ գրոց. Սալովմիթ փաստաբան մ'է:

Սալովմիթ փաստաբան:

Ինչո՞ւ Սալովմիթ կը կոչէինք զինքը. ի՞նչ ըրած էր այս անունին արժանանալու համար. շատ կը սիրէ՞ր արդեօք Ռասինի Գոթոլիան. չեմ գիտեր, անտարբեր, լուրջ, պարզ, ուսեալ երիտասարդ մը որուն երկար և

ուղիղ մատները բոլորն ալ բացուած տարօրինակ հողմահարի մը պէս խօսակցութեան ջերմութեանը մէջ հետզհետէ շիմացնին աչքը կը մտնէին. ի դուր ետ կեցնել ուղած էին զինքը այս վատ սովորութենէն. վերջապէս որոշեց ինք գրպաններուն մէջ պահել այդ անգուսպ թեւերը:

Սալովմիթ իր դասը կ'արտասանէր ուղիղ և անշարժ կանգնած ուսուցչին դէմը, ոտքը ոտքին քով, թեւերը թաղուած անյատակ գրպաններու մէջ, անհանգիստ, քրտնելով, տասնապետին դէմ կանգնած կարգապահ զինուորի մը ձեւով, ու քիչ մը ետքը դասին ոգեւորութեան մէջ մոռնալով բոլորովին իր կողիկ ու քաղաքավար կեցուածքը, քայլ մը կ'առնէր յտասջ ու ձեռքերն արձակած ակամայ յանդիմանութեամբ մը կ'երկնցնէր դասատուին երեսն ի վեր:

Սալովմիթ զեղեցիկ սեռը կը սիրէր. տարիներով դարձաւ, շրջեցաւ հատներով մաշելով զեղեցիկ ուսերու և սպիտակ մարմիններու շուրջը, փզական ընկերութիւններու, կանացի ժողովներու ծառայելով, հոտուրտալով փոքրիկ կօշիկներ, հեշտարօյր ձեռնոցներ ու զեղեցիկ հովանոցներ. բայց անհամաձայնութիւն մը կար իր անձնուէր ու համոզելու հետամուտ ոգւոյն ու անհանդարտ ձեռքերուն մէջ, և այս ապարդիւն սպառումներով՝ որ իր նախարաշարունները փարատեց, այս ամուլ մնացող համոզման ջանքերով, Սալովմիթէն փաստաբան մը միայն մնաց:

Նդեռնադատ Ատենին առջեւ, խոժոռագէմ դատաւորներուն հանդէպ կեցած, մարդ մը՝ անչափահատի մը առեւանգութեան առթիւ կը պատասխանէ նախադահին,

կը խօսի անշարժ ու անտարբեր, կրաւորական ու անզգայ դործիքի դիրքով, անսեթեւեթ արամաբանութեամբ:

Իր մեղմ ձայնը լսողները, իր ամփոփ կեցուածքը դիտողները ամբաստանեալը կը կարծեն զինքը. ես հեռուէն, ճարտար յանցաւոր մը կ'ենթադրեմ իր տուած պատասխաններէն. հետաքրքրութիւնս կը շարժի:

— Աղջիկը չափահաս էր ու վր կամքովը եկաւ, կ'ըսէր մարդը նախագահին:

— Տեսնեմ սա առեւանդիչին դէմքը, կ'ըսէի մտքովս:

Վայրկեան մը մարդը ընդհանուր դատախազին ընդմիջումէն զայրացաւ, թեւերը գոր մինչեւ այն ատեն թոյլ կերպով քովերէն թողած էր, երկու թիբու պէս վեր բարձրացուց իր բողոքը շեշտելու համար, և իր այդ բացուած ու սպառնացող մատներէն անմիջապէս Սալովմիթը ճանչցայ:

Սալովմիթ առեւանդիչ. ի՞նչ պիտի ըսէր արդեօք Գարոցասէր Տիկնանց Ընկերութիւնը: Բարեբախտաբար իմ ապշութիւնս երկար չտեւեց:

Սալովմիթ ձեռքերը վեր առած էր ու կ'երերցնէր ազատ, համարձակ, ուղածին պէս, իր ճառին բոլոր պահանջումներուն համեմատ. այս անգամ վր ահագին թաթը մօտեցնելով քովիկը նստած գեղանի ու մսոտ կնկան մը գոր ոչ ոք տեսած էր մինչեւ այն ատեն, ցոյց տալով զայն դատաւորներուն, սեւ մանթիլի մը ու կարմիր զարդերով շտկուած քարոզիչի մը տակ, յուզուած ու կարմրած, դրեթէ պարծենալով այսքան բազմութեան ի տես ելլելուն, փաստաբանն այս հանգոյցը կը լուծէր մէկ բառով.

— Ահաւասիկ Բերուզ հանրմին անմեղութիւնը հաստատեցի:

Էօ՛Փ...

* * *

Գարբիէլ Ներչապուհ միջին եզրը կը ներկայացնէր ազդին երեք չափադէտներուն մէջ:

Թուաբանութիւնը՝ վտիտ ու թափանցիկ Միւսիւ Բասքալով մարմնացած, հետզհետէ կը ստուարանար, վայելուչ ձեւ մը կ'առնէր Ներչապուհի մօտեցած ատեն, բոլորովին դունտ ու կլոր բան մը դառնալով Սիմոն Միքայէլեանի քով ուր կը վերջանար:

Բասքալ վր նիհար մարդու զուարճախօսութիւններն ունէր, Սիմոն Միքայէլեան ծանրաշարժ ու գիրուկ լրջութիւն մը և Ներչապուհ չէզոք երկիր մը կ'ըլլար երկու հակառակորդներուն մէջտեղ, նրբամիտ ու պատկառելի դասախօս մը ըլլալով:

Թուխ ու գեղեցիկ դէմքէն, ձախ յօնքին վրայ ցցուած ուռ մը աչքի կը զարնէր, աշակերտներուն դիտողութիւնը կը հրաւիրէր, առանց նուազեցնելու վր ազդած համակրելի տպաւորութիւնը. ընդհակառակն ուսուցիչի յատուկ դրոշմը կու տար այս ցից ու կլոր մսակոյտը, որ դասախօսին ճակտէն կը մեկնէր իբրեւ անոր խելքին մէկ մասն անհամբեր դուրս նետուելու, դիմացինին հասնելու և հաղորդուելու համար:

Յօնքին այս առանցութեան (relief) տակ աչքը կը թաղուէր, կը խորասուզուէր, բայց ցոյց տալով այդ մութէն վր զօրեղ շառաւիղները:

Ես իր պեխերը կը սիրէի ու իր պապա ձեւերը. պեխերը թաւ, լայն, ոլորուն, զօրապետի մը վայելուչ, որ իր դէմքին դասախօսներու սովորական կեղծաւոր դէմքէն բոլորովին տարբեր, համարձակ երեւոյթ մը կ'ընծայէին:

Թուաբանական անվերջանալի խնդրոց մէջէն որով

կողովներ զմեզ, դեռ կը դիտեմ իր հեղ ու համբերող
դէմքը, մարտիրոսի դէմք մը:

Հռովմէականաց վարժարանին մէջ ուր կը դասախոս-
սէր առաջին լուսաւորչականն ըլլալով, տնօրէնին՝ տօք-
թէօն Շիշմանեանի ազատասէր ոգւոյն ու Անդիներուն
ակամայ հայասիրութեանը կը պարտէր այս պաշտօնը:

Իր աշակերտները որոնք կը սիրէին իր շուրջը բո-
լորուիլ, ցիրուցան են հիմա. ոմանք, թերեւս լաւագոյն-
ները, մեկնեցան ժամանակէն առաջ. ու մենք անոնց
թողած պարապը չկրնալով ընուլ, ի դուր ջանալով սեղմել
մեր բաց մնացող դիժերը, մենք ալ կը յառաջանանք մեր
կարգին սպասելով:

Մասիս 1889. ք. 3926.

Է Տ Լ Վ Ա Յ Ս

Սեղանիս վրայ է, մոխրասպիտակ թերթերով
ծաղիկը: Գոց սնտուկներու մէջ՝ ծովով, երկաթուղիով
ճամբորդած է և ամիսներով աշխարհ սլտած է իմ
ձեռքս հասնելէ առաջ:

Սոնջ ու վաստակարեկ բան մը չկայ վրան. իր ձիւ-
նադալար անկողնին մէջ ծլածի պէս՝ գողտր ու դողդոջուն
կեցեր է դէմս, երկու ձեռքով փարած իր դեռաբողբոջ
ծաղիկի փափկութեանը:

Յօղուն չունի, հիւթ ու կեանք չ'առներ տեղէ մը այս
եղական ծաղիկը՝ ուրկէ Ուիկիի կամ Եոնկֆրոյի վերելքը
փորձող ամէն արլասէր՝ հատ մը չքաղած վար չ'իջներ:

Ուշադրութեամբ կը դիտեմ այս անբացատրելի
հմայքը, այս անթառամ երիտասարդութիւնը, և մատիս
դպչելուն՝ կը գգամ որ իր տերեւներուն նուրբ թաւիչը՝
փայփայանքը սիրող պղտիկ կատուի մը ուսին պէս կակուղ
է դեռ:

Իր ստուերոտ ճերմակութիւնը ատեն անցնելով չէ
եղծուած, ու անայլայլ կեցած է որբեւայրիի մը կէս
սուգին պէս, որ վայելուն համար՝ բնաւ չի հաներ
վրայէն:

Իր դալուստէն ի վեր իմ քովս, ո՛րքան ծաղիկներ

ծնան, բողոքեցան ու մեռան պարտէզիս մէջ. ամէնքը, անկէ վր դատ, անցան դացին, իրենց վաղամեռիկ հրապոյրներուն սուգը ձգելով սրտիս մէջ. էտլվայսը միայն իր անանց մանկութեան մէջ է ու պիտի մնայ այսպէս:

Ու բաղբատութիւնը ինքնին կու գայ մտքիս առջեւ. որոշում մը տալու, երկուքին մէջ ընտրութիւն մը ընելու պէտքը կը զգամ. չէ՛, չեմ սիրեր այս լերան ծաղիկը, չեմ սիրեր որ ինքը մնայ յաւիտենակսն երիտասարդութիւն, երբ իր նմանները այնքան շուտ կ'անցնին կ'երթան. անիրաւ, կոշտ ու յետագէ՛մ կը տեսնեմ անվերջ տեսողութիւնը բանի մը որ իր շուտանցիկ ու խուսափուկ հանգամանքին համար գողտր ու քնքուչ է աչքերնուս:

* * *

Եւ կը գայրանամ, մանաւանդ անոր համար որ վերջապէս պէտք է ամէն բան ժամանակի մը ենթակայ ըլլայ, իր վերջին օրը, ժամն ու վայրկեանը ունենայ, և անոր սպասկոտ անձկութեամբը տառապի, վախնայ, կամ ուրախանայ. վերջին էակը չըլլայ ինք, և մէկը գտնուի որ իրմէ ետքը գայ և կարենայ վճիռ մը տալ անոր դէմ: Իմ կարծիքովս անմահութիւնը մահացումներուն էն ահաւորն է:

Չափազանց տեսողութիւնն իսկ բանի մը, անտանելի է սրտիս: Կիներ կը ճանչնամ որ իմ տղայութեանս միջոցին մանկատի աղջիկներ էին, ու հիմա ալ դեռ առջի աղջիկները մնալու կը ջանան, հին ատենի ծեփծեփումները կը պահեն: Կանանց էտլվայսներն են անոնք:

Դպրոցական տարիքէս կը յիշեմ կարգ մը մարդիկ որ հայ հասարակութեան մէջ երեւցեր էին, հանրային կեանքի մէջ, աղէկ կամ գէշ, դործ մը ընելու երեւոյթով,

և ահա քառորդ դար մը վերջը, միեւնոյն մարդիկը կը տեսնեմ շուրջս, կանգուն ու երիտասարդ, միշտ գործի վրայ: Աղբին էտլվայսներն են անոնք:

Ու իմ ծաղիկներուս դառնալով ես անոնք միայն կ'ուզեմ, որոնց Սիւլլի Բրիւտոմ վաղաթառամ կեանքը երեսնուն կը գարնէր: Ես իմ մեռնող ծաղիկներս կը սիրեմ, և էտլվայսիս պէս տարիներով սեղանիս վրայ կեցող բոյսէ մը՝ հազար անգամ կը նախընտրեմ այդ նուրբ ու թարմ բաները որոնք գոյնի մը ու բոյրի մը յիշատակը ձգելով կ'անցնին:

* * *

Փողոցին վրայ նայող տան մը պատշգամին մէջ, լայն ապակիին ետեւ տեղաւորուած, աղուոր կնիկներ կը տեսնես երբեմն. հոն են միշտ անոնք միեւնոյն ժամուն: Ձեռքովդ դրածի պէս, ապահով ես հոն գտնելուդ այնքան՝ որ անշարժ կարծելու իրաւունքը կու տան քեզի: Ուզածիդ չափ կրնաս դիտել զանոնք ու զմայլիլ վրանին:

Անդին, փողոցին թոհ ու բոհին մէջ, անուշաղբի ու մտադրաղ մէկ վայրկեանիդ՝ ժպտուն, արագաքայլ, մանրիկ ոտքերով մէկը կը սահի կ'անցնի քովէդ յանկարծ, իր անցքը աւելի կը զգաս քան թէ ատեն կ'ունենաս տեսնելու: Ու աճապարանքով կը դառնաս, կը վազես ետեւէն ու հագիւ կը յաջողիս հեռուն, շատ հեռուն, բազմութեան մէջ բոլորովին անհետանալէն առաջ, ծոծրակին վրայ ոսկեճոյլ թումբի մը պէս բարձրացող մագերուն ցուրը նշմարելու:

Ո՞վ է, ո՞ւր է, ի՞նչ է, չես գիտեր. գեղեցի՞կ է դոնէ, չես կրնար տեսնել:

ծնան, բողոքեցան ու մեռան պարտեղիս մէջ. ամէնքը, անկէ վր գատ, անցան գացին, իրենց վաղամեռիկ հրապոյրներուն սուգը ձգելով սրտիս մէջ. էտլվայսը միայն իր անանց մանկութեան մէջ է ու պիտի մնայ այսպէս:

Ու բաղդատութիւնը ինքնին կու գայ մտքիս առջեւ. որոշում մը տալու, երկուքին մէջ ընտրութիւն մը ընելու պէտքը կը զգամ. չէ՛, չեմ սիրեր այս լերան ծաղիկը, չեմ սիրեր որ ինքը մնայ յաւիտենական երիտասարդուհին, երբ իր նմանները այնքան շուտ կ'անցնին կ'երթան. անիրաւ, կոշտ ու յետադէմ կը տեսնեմ անվերջ տեւողութիւնը բանի մը որ իր շուտանցիկ ու խուսափուկ հանգամանքին համար գողտր ու քնքուշ է աչքերնուս:

* * *

Եւ կը գայրանամ, մանաւանդ անոր համար որ վերջապէս պէտք է ամէն բան ժամանակի մը ենթակայ ըլլայ, իր վերջին օրը, ժամն ու վայրկեանը ունենայ, և անոր սպասկոտ անձկութեամբը տառապի, վախնայ, կամ ուրախանայ. վերջին էակը չըլլայ ինք, և մէկը գտնուի որ իրմէ ետքը գայ և կարենայ վճիռ մը տալ անոր դէմ: Իմ կարծիքովս անմահութիւնը մահացումներուն էն ահաւորն է:

Չափազանց տեւողութիւնն իսկ բանի մը, անտանելի է սրտիս: Կիներ կը ճանչնամ որ իմ տղայութեանս միջոցին մանկատի աղջիկներ էին, ու հիմա ալ դեռ առջի աղջիկները մնալու կը ջանան, հին ատենի ծեփծեփումները կը պահեն: Կանանց էտլվայսներն են անոնք:

Դպրոցական տարիքէս կը յիշեմ կարգ մը մարդիկ որ հայ հասարակութեան մէջ երեւցեր էին, հանրային կեանքի մէջ, աղէկ կամ գէշ, դործ մը ընելու երեւոյթով,

և ահա քառորդ դար մը վերջը, միեւնոյն մարդիկը կը տեսնեմ շուրջս, կանգուն ու երիտասարդ, միշտ գործի վրայ: Ազգին էտլվայսներն են անոնք:

Ու իմ ծաղիկներուս դառնալով ես անոնք միայն կ'ուզեմ, որոնց Սիւլի Բրիւտոմ վաղաթառամ կեանքը երեսնուն կը գարնէր: Ես իմ մեռնող ծաղիկներս կը սիրեմ, և էտլվայսիս պէս տարիներով սեղանիս վրայ կեցող բոյսէ մը՝ հազար անգամ կը նախընտրեմ այդ նուրբ ու թարմ բաները որոնք գոյնի մը ու բոյրի մը յիշատակը ձգելով կ'անցնին:

* * *

Փողոցին վրայ նայող տան մը պատշգամին մէջ, լայն ապակիին ետեւ տեղաւորուած, աղուոր կնիկներ կը տեսնես երբեմն. հոն են միշտ անոնք միեւնոյն ժամուն: Ձեռքովդ դրածի պէս, ապահով ես հոն գտնելուդ այնքան՝ որ անշարժ կարծելու իրաւունքը կու տան քեզի: Ուղածիդ չափ կրնաս դիտել զանոնք ու զմայլիլ վրանին:

Անդին, փողոցին թոհ ու բոհին մէջ, անուշադիր ու մտադրաղ մէկ վայրկեանիդ՝ ժպտուն, արագաքայլ, մանրիկ ոտքերով մէկը կը սահի կ'անցնի քովէդ յանկարծ, իր անցքը աւելի կը զգաս քան թէ ատեն կ'ունենաս տեսնելու: Ու ածապարանքով կը դառնաս, կը վազես ետեւէն ու հազիւ կը յաջողիս հեռուն, շատ հեռուն, բազմութեան մէջ բոլորովին անհետանալէն առաջ, ծոծրակին վրայ ոսկեձոյլ թումբի մը պէս բարձրացող մագերուն ցուքը նշմարելու:

Ո՞վ է, ո՞ւր է, ի՞նչ է, չես գիտեր. գեղեցիկ է դոնէ, չես կրնար տեսնել:

Ընդունմարուող, խուսափող բանն է ան, Երջանկութիւնն է: Անդին՝ անբաժան, մշտակայ, շարունակ քովդ է վեր է միւսը, Վիշտը՝ սա դէմի ծաղկիս պէս:

Մասիս 1898. Բ. 3.

ԿՈՐՍՈՒԱԾ ԽՕՍՔԵՐ

Աշտարակիկներով, սարիսպներով շրջապատուած անհեթեթ ու ամայի ժայռի մը կողին վրայ խիզախող եւրոպական դղեակ մը չէ, որուն լուսթիւնը ու միայնութիւնը արհաւիրքով լեցուն կ'ըլլայ շարունակ, և որուն շուրջը բնութիւնն ալ ըմբոստ և անհրապոյր բան մը կ'ունենայ, պառուած կոյսի մը դաժանութիւնը:

Ո՛չ, անանկ չէ շէնքը. լայն ու լուսաւոր պատուհաններով վիլլա մը հինկեկ քիչ մը՝ բայց հանգստաւէտ կառուցումի մը բոլոր պայմաններուն մէջ. իր շուրջի ընդարձակ պարտէզը՝ դարաւոր ծառերուն ստուերովը, մամուռներուն կանանչ թաւիչովը, որ կարծես փայփայանքի կոչում կ'ընէ, տունտեղ եղած թռչուններուն երամովը՝ տարիներ տեւող լքումի մը շնորհն ու ազնուականութիւնը ստացած է:

Նորութիւն ու պաճուճանք չկայ հոն. ամէն բան տարեք առած, վրդովումէ հեռացածի հով մը ունի:

Իրիկնամուտի ատեն է. հոյակապ անդորրութիւն մը որուն մէջ կը թաղուի տունը. վերջալոյսը չի թափանցեր հոն. այլ գեղեցիկ մագերու վրայ ցոլացածի պէս, տեղ տեղ, մարող արեւին ճառագայթները կու դան լուսէ աղամանդներ դնել հինաւուրց ծառերու սաղարթներուն վրայ:

Դրան առջեւ, ուրկէ լայնանկիստ մարմարէ քիչ մը ներկոտած աստիճաններ պարտէզ կը տանին, փայտէ քանաքէի մը վրայ՝ գեղջկական արդուզարդով, պաթիսթէ չփակով ու պատմուճանով, երիտասարդուհի մը, որուն ժպտուն դէմքին վրայ երես առած, չարածճի, գրեթէ անառակ աղջկան մը երեւոյթը կայ:

Նայուածքը ուշացրիւ և աննպատակ կը սեւեռի իր շուրջի ստուերներուն մէջ, աննշմարելի իտէալի մը հետապնդումովը:

Եւ ճիշդ այդ վայրկեանին կոնակը կեցող այր մը, որ տարիքոտ նշանածի մը կը նմանի ինծի, անոր ականջն քի վար բաներ մը կը փափսայ. սիրոյ, անձնուիրութեան խօսքեր թերեւս:

Աղջիկը գլուխը չի դարձներ ետին նայելու համար թէ ո՞վ է այս վրդովիչ բառերը նետողը. սկեպտիկ, դարավերջիկ գեղուհին է ինքը և ոչ այն անփորձ կոյսը, որուն հոգին մէկ նայուածքով կը խոռովի. ու բոլոր այնքան խնամով մտածուած, քաղցր ձայնով մը արտասանուած խօսքերը կ'երթան կը կորսուին, անդարձ ու անօգուտ, իրիկուան մթնշաղին մէջ:

Այս է պատկերը, անգլիացի վարպետէ մը առնուած գեղեցիկ վիմագրութիւն, որ իր ոսկեգօծ շրջանակին մէջ սենեակիս պատին վրայ կը տեսնեմ ամէն օր:

Եւ ամէն օր, գրեթէ ամէն անգամ, նոր տեսածի պէս կը կենամ անոր առջեւ, կը մտածեմ. այս վերջալուսին շքեղութեանը, ու այս երանութեան միջավայրին վրայ կը հիանամ, այս ոչ երիտասարդ սիրահարին թափած լեզուին վրայ կը ցաւիմ, և աղջկան անփոյթ ու անզգայ կեցուածքին ծափահարելս կու գայ:

Կը լսեմ, ականջովս կը լսեմ գրեթէ, սա անխօս

պատկերին վրայէն, անոյշ խօսքերը որ այս մարմարի պէս անխոռով աղջկան կ'ուղղուին առանց յաջողելու հասնիլ մինչեւ անոր միտքը ու հոգին:

Եւ կը հասկնամ վերնագիրը. այս աղուոր ու խորհրդածութիւններով լեցուն պատկերին վերնագիրը, զոր նկարիչը, իմաստասէր մը կեանքի, այնքան խորին գիտակցութեամբ մը գրած է

Կորսուած խօսքեր

Կորսուած խօսքեր. և ատկէ դատ բա՞ն մըն է կեանքը միթէ. կորսուած բոլորն ալ, աղէկն ու դէշը, անոյշն ու դառնը, օգտակարը և անօգուտը. միշտ դէմդ՝ սա պատկերին մէջլի գեղեցիկ կ'ինը՝ գլուխը քեզի դարձնելու չյօժարող իր վէս ամբարտաւանութեանը մէջ:

Ակամայ կը նմանցնեմ ինքզինքս, հրապարակագիրը, սա տարիքոտ նշանածին որ իր միտքը ու սիրտը ճնշելով, լուծելով՝ է՛ն գեղեցիկ խօսքը, է՛ն աղուոր խորհուրդը, է՛ն շնորհալի ձեւը կը մատուցանէ ան երես առած աղջկան որ հասարակութիւն կը կոչուի. մտազբաղ ու անտարբեր հասարակութիւն որուն ուշադրութիւնը չեմ գիտեր ո՛ւր կը մոլորի ու կը սեւեռի միշտ:

Բայց այս անփոյթ կեցուածքը, այդ ուսերը թօթուելն երբոր ամենէն լուրջ ու կարեւոր խնդրով կ'ուղես դինքը դարդեցնել, իր շահուն, իր բարօրութեան վրայ խօսիլ հետը, չ'արգիլեր զքեզ՝ իր օգուտին յաւիտենական մտածողը, չ'արգիլեր որ գիշերն ի բուն տքնիս հետեւեալ օրը նոր բառ մը բերելու իրեն, ականջն ի վար քաղցրութեամբ, նոր խօսք մը, կորսուած առջիններուն պէս:

Իրօք կորսուած՝ այն ըսուած բոլոր խօսքերը որոնք, եթէ շուտով ու դիւրութեամբ կ'արտասանուին, գիտցած

ըլլաք որ նոյնքան ղիւրութեամբ չեն պատրաստուիր և
ամենէն զժնդակ աշխատութիւնն են հրապարակագրին
համար:

Կորսուած, այս ժամուն համար թերեւս, բայց ո՛չ
բոլորովին:

Երբեմն, անոնք որ ինծի պէս երաժշտութեան համար
օտարականներ են, օր մը անհաճ ու անդէպ վայրկեանի
մը մէջ, առտուն անկողնէն ելած պահերնուն, օրինակի
համար, երգի սրտիկ հատկաւ եղանակ մը կը յիշեն.
տղայ հասակի մէջ զպրոցը լսուած, կամ մեծնալէ վերջը,
փողոցէ մը անցուած ատեն, ականջի դարձ երգի մը
վերյիշումն է. երգ որուն կարծեր էինք չունկնդրել: Եւ
այս վայրկեանիս, յիշողութեան զարմանալի կարողու-
թեամբ մը, ո՛վ գիտէ որքան տարի վերջը, առտուանց
կանուխ այդ կտոր բրդուն եղանակը կը տիրէ մտքիդ. ի
զուր կը փորձես փախչիլ անկէ. իր անցեալ բոլոր մո-
ռացումին, լքումին, ատենով իրեն համար ցոյց տրուած
արհամարհանքին վրէժը կը լուծէ և կը պարտաւորէ գեղ-
քիդ տակէն ճշմարիտ հաճոյքով մը մրմնջել զինքը:

Հանրութեան համար հրապարակագրին խօսքերը այս
երգի փշրանքին կը նմանին: Մոռցուած խօսքեր, թերեւս.
Կորսուած խօսքեր, երբե՛ք:

Արեւիկ 1898. ք. 3831.

ՄԱՍՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

Փ Ո Յ Ո Ր Ի Կ Ը

Ա.

Ահ ու դողի մէջ, պատուհանը, դուռը, քարափին վրայ ցրուած, շուարած կը սպասէին, մինչդեռ փոթորիկը կ'ալեկոծէր Վոսիորն իր բոլոր ուժգնութեամբ:

Գիշերուան մէկուկէսն ըլլալու էր, ամառ գիշերուան մը, յանկարծահաս մրրիկի մը սեւութեան մէջ կորսուած, զոր անընդհատ իրարու յաջորդող կայծակին գիծերն ի զուր կը փեռեկտէին. երկնքին մէջ ինչպէս ամենուրեք պայքար մը կար լուսին ու մթութեան մէջ, ոխերիմ ու մահացու կռիւ մը. և խաւարը կը յաղթէր հոս ալ, գրաւելով ամէն կողմ՝ բարդելով իր խաւերը մին միւսին վրայ և տարօրինակ գիշերուան մը պէս, սեւ վարագոյրով մը ծածկելով բոլոր հորիզոնն ու ծովուն մրրկայոյզ ջուրերը:

Խաւարին մէջ որոշ ու յայտնի, փոթորիկին անհղապէս մոնչիւնը միայն կուգար, վայրենի ճիչի, աղաղակի մը պէս, վայրկեան մը դադրելով, իբրև թէ զայն արձակող մեծածաւալ թոքերը շունչ առնել ուզէին, և յետոյ աւելի եւս սաստիկ գոռալով:

Եւ այս աղմուկին ու չփոթութեան մէջ տնեցիք

ահաբեկ վեր վար կը վաղէին, չգլխտնալով ըրածնին ու թողածնին, ի գուր ջանալով որոշել ծովուն վրայ «Անվեհերը», փոքրիկ մակոյկն որուն մէջ իրենցմէ մին այս պահուս կը դտնուէր, ահարկու դարձած այդ կոհակներուն խաղալիկ, դուցէ անհետ կորսուած անոնց մէջ: Կուլային, կ'աղօթէին ու կը յուսային.

— Սահակը հետն է, կ'ըսէր հայրն, յիսունի մօտ ծերացած մարդ մը, ջանալով տիրտ տալ իր կնոջը:

— Վախու բան չկայ, կ'աւելցնէր դրացի մը, անոնք մօտերն եզերք մը ելած են. «Անվեհեր»ը վախնալու մակոյկ չէ:

Ու փոթորիկը կը մոնչէր՝ ի դերեւ հանելով այս յուսադրական խօսքերը, ծովուն վրայ ձեւացող ալեաց կատարները կը թոցնէր՝ դաշոյնի հարուածով կտրելով զանոնք ու ծովեզերքին վրայ կեցող մարդիկն ետ կը հրէր խստութեամբ, իբրեւ թէ անոնց միջամտութիւնը մերժելու համար:

— Տէր Աստուած, դուն ողորմէ՛:

Տղաքը կը պոռային անդէին.

— Տիւրի՛կ, Տիւրի՛կ, ձայն մը հասցնել ուզելով ու պարասխան մը ակնկալելով ծովուն վրայէն:

Բ.

Իր սովորութիւնն էր իրիկուան ճաշէն վերջը չըջագայութիւն մը ընել ծովուն վրայ, կը սիրէր ծովն. անոր հետ, անոր քովը մեծցեր էր Տիւրիկ փրենց տանը մէջ: Հարս երթալէն վերջն երկու տարի միայն հեռու ապրեր էր անկէ. Բերայի աղմուկին ու փոշիին մէջ բանտար-

կուած, զգուած անոր աղտոտ մթնոլորտէն, իր ծովեզերեայ տանը կարօտը քաշելով, և միշտ փնտռելով անոր ազատ ու լայնատարած հորիզոնն և կապուտակ ալիքները:

Երկու տարուան հարս էր երբ որ, այրի մնացած, սլարտաւորեցաւ հօրը տունը դառնալ, չկրնալով համաձայնիլ կեսրոջը հետ, որ չէր ներեր իրեն ողջ մնալը դալին մեռնելէն վերջը:

Այս վերադարձէն շատեր նոր ամուսնութիւն մը դուշակեր էին:

— Կէնն է, կըսէին կիներ:

— Աղուոր է, կըսէին էրիկ մարդիկ:

Գեղեցիկ ու երիտասարդ էր. բայց վէս ու առնական գեղեցիկութիւն մը, որ դիմացինը կը շփոթէր ու յառաջանալը կ'արգելէր:

Իր սեւ աչքերը թաղուն կայծակներով լեցուն կը թուէին, և ոչ ոք կը համարձակէր անոնց խորը նայիլ:

Հպարտ ու առանձին կը մնար իր երիտասարդ այրիի սուղին մէջ քաշուած, գլուխ չդարձնելով երբեք երիտասարդաց շաղակրատ ու սեթեւեթեալ խօսքերուն:

Չորս տարի է ի վեր որ հօրը տունն էր, սուգէ չէր ելած դեռ ու բամբասող կիները՝ նախանձաբեկ անոր աղբած բացառիկ հրապոյրէն՝ կ'ըսէին իրարու.

— Սեւերը կը վայելէ, անոր համար չի հաներ:

Արդարեւ կը վայելէր իրեն սեւը: Ծերմակ մորթին փափկութիւնը կը շեշտէր. իր առատ մագերուն սեւաթոյր փայլին կը յարմարէր. բարձր ու վայելուչ հասակին բոլոր առաւելութիւնը կը ճշդէր:

Աղջիկները չէին քաշեր դինքն. անոր շուրջը դարձող արանց բաղմութիւնը կը յուսահատեցնէր գիրենք: Այս

Երևտասարդ կինն իրենց իրաւունքներն ու յոյսերը կ'ոչնչացնէր. կը բողոքէին.

— Թո՛ղ կարգուի ու ասանկ բոլոր էրեկմարդիկը գլուխը չժողվէ:

Եւ սակայն Տիւրիկ ձեռքէն եկածը կ'ընէր գանոնք հեռացնելու համար: Բարձր ու դոռոզ սարի մը պէս անմատչելի կը կենար իր դեղւոյն ու սուզին մէջ:

Գ.

Ժամ մը առաջ իր սովորական պտոյտին ելած էր ծովուն վրայ: Սահակը մակոյկը բերած էր ու իր հանձմը կը պտտցնէր ծովուն կապոյտ ու անջինջ երեսին վրայ: Պէօյիւքտէրէցի տղայ մը որուն յաղթ կազմուածքը կատարեալ երևտասարդի մը երեւոյթը կուտար իրեն: Իւր հայրն այս տանը մէջ զտան տարի իբր նաւավար աշխատած էր, ու ինքն ալ տարի ու կէսէ ի վեր, հօրը տեղ կ'աշխատէր հիմա: Զաւկի մը պէս կը սիրէին զինքը: Պգտիկուց փ վեր կէս մը այս տան մէջ մեծցած էր: Կը յիշէր, հիմա թիավարելով իր հանձմին դէմը, կը յիշէր իրենց աղայութիւնը: Հանձմին հետ միասին վարպետ սուտուի գացած ըլլալնին, շատ աղէկ միտքն էր մտավաճառին քովի տունը, ուրկէ ինքը ցորեկէն վերջ կը փախէր միշտ ծովեզերքը, յոյն ընկերներու հետ գուգուռն և խայտառախ խաղալու համար:

Դառնութեամբ, ցաւելով, փնքդինքը յանդիմանելով կ'ըսէր թէ մարդ եղած չէր ինք, ու այսպէս նաւավար մնացած էր հօրը պէս:

Կը խօսէր, մինչդեռ ալիքները մեղմիկ կը փայփայէին

նաւակին կողերը, ու կը հեռանային եզերքէն հոսանքին մէջ. օդը իրիկուսան զովութեան տեղ ընդհակառակը տաք ու հեղձուցիչ կը դառնար:

Տիւրիկ չէր պատասխաներ նաւավարին պտոյտած մանկութեան յիշատակներուն, բայց ինքն ալ կը յիշէր այդ օրերը, ու կ'ունկնդրէր առանց ընդմիջելու. ինքն ուրիշ խորհուրդներու մէջ մտաշրջիկ, ակնարկն երկնքի եզերտից մէջ թափառիկ, չէր տեսներ իր դէմը թիավարող տղան որ իրենց մանկութեան մօտութիւնը յիշեցնելով կարծես հիմակուան հեռաւորութեան դէմ լռելեայն դանդատ մը կ'ուղղէր:

Դ.

Ծովը կապոյտ սաւանի մը պէս առանց ծալքի կը տարածուէր կը մնար ու տաք գեփիւռ մը՝ անտեսանելի հրդեհի մը ջեռուցած մթնոլորտին պէս երեսի կը դարնէր: Հեռուէն Պէօյիւքտէրէի ծովեզերքը մթնշաղին մէջ նոր վառուող ճրագներն ու լապտերները լուսաւոր բիծերու կը նմանէին:

Սուլթանիէի բացերն էին հիմա. ոչ նաւավարը և ոչ տերուհին ուշադրութիւն կ'ընէին թիւ թիւ երկինքը ծածկող մթին ամպերուն որոնց խայտաբղէտ փայլը ծովուն անշարժութեան մէջ կը ցոլանար: Սովորականէն շատ հեռու գացած էին արդէն ու կը հեռանային դեռ ալեաց կամաց ընթացքին հետ:

Հաւասարապէս բացն էին երկու եզերքէն և ծովուն վրայ մտայլ քող մը կ'իջնէր, հետզհետէ մշուշ վարագոյրի մը մէջ ամփոփելով զիրենք: Երևտասարդ կինն փր նաւավարէն գատ մէկը չէր տեսներ ալ ու ստիպեալ կը

դիտէր հիմա անոր առոյգ և հուժկու իրանն, որ ամէն կունակի վրայ ծռելուն, թափանցիկ պիւրիւննիւկ շապիկէն ցոյց կուտար թաւ կուրծքի մը ելեւէջն և շապիկին լայն թեղանեաց մէջէն մկանուտ թեւերը:

Տիւրիկ իր նաւավարը կը դիտէր այս ծովին ու օդին ջերմութեանը մէջ. այս կէս լոյս ու կէս խաւարին մէջ. այս եզական միայնութեան ու առանձնութեան մէջ: Դեռ պատանի մ'էր, վերին շրթունքը հաղիւ թէ մրոտած, նուրբ աղուամազ մը դեռ նոր կը սկսէր անոր արեւակէզ այտերուն վրայ. մերկ ոտքերն յենարանին դրած էր անծածկոյթ աղբերքը ցոյց տալով: Թարմ, կորովի ու անծանակ բան մը կար այս տղուն վրայ որ երիտասարդ կինը կը խռովէր:

— Քանի՞ տարու ես, Սահակ:

— Ի՞նչ գիտնամ, հանրմ, տասնըեօթը, պէլքի տասնըութը կամ:

Ու մանկամարդ կինը ակամայ կը բաղդատէր այս տղուն տարիքն իր քսաներկու տարիներուն հետ և բոլորովին յարմար կը գտնէր իրարու:

— Նայինք քեզ ե՞րբ պիտի նշանենք:

Մօր մը ձեւերը կ'առնէր՝ աւելի ազատութեամբ խօսելու համար, և վերջապէս ծովուն այս առանձնութեանը մէջ իր համարձակութիւնը կ'աւելնար: Հաճոյք, դադտնի ու անբացատրելի բան մը կը զգար խօսելով այս նշանտուքին վրայ, անոր նշանածին, գրեթէ կնոջը վրայ: Սահակին կինը Պէօյիւքտէրէցի աղջիկ մը պիտի ըլլար, երջանիկ կին մը այս հուժկու թեւերուն մէջ որոնց վրայ կը գմայլէր:

Ու այս խօսքերով, պատանիին շփոթութիւնն ու կարմրութիւնը կը վայելէր: Թերասքօղ հարցումներով կը

ջանար անոր անխորձ պարզամտութիւնը չափել, ու որքան աւելի շփոթ ու խռովեալ տեսնէր նաւավարն, իր բացատրութիւններն աւելի դիւրահասկնալի, բառերն աւելի բացայայտ կը դառնային՝ տեսնելով որ վախ չկար այս տղուն հասկացողութենէն, որուն զգայնութիւնը ժայռի մը պէս ամուր ու հանդարտ կ'երեւէր:

Եւ նորատի կինն աւելի կը յառաջանար պրպտելով այս պատանի սիրտն, ու հետաքրքիր բժիշկի մը պէս փնտռելով դայն թունդ հանելիք ջիղը:

Նաւավարը չէր պատասխաներ, ձիւնաթոյր ու մեծածաւալ վարտիքին անհամար ծալքերովն ու փոթերովը լեցնելով իր նստարանը, հեռուն՝ եզերքներուն նայելով միշտ դոր չէր տեսներ մշուշին մէջ ու ակնարկը փախցնելով իր տիրուհւոյն հետախոյզ ու խրոխտ աչքերէն:

Կը հասկնա՞ր թէ չէր հասկնար այս լեզուն:

Ե.

Յանկարծ ծառոց խարշափիւնի պէս խշրտուք մը ելաւ: Ծովուն վրայ տեղ տեղ փոքրիկ պղպջակներ կադմուեցան, ծովուն երեսը մուխ երանգներով գատուեցաւ. հեռուէն մղուած գորաւոր շունչ մը փարատեց այս մշուշ սրկապանն որ տիրուհին ու ծառան կը շրջապատէր: Ուշատէտի բարձունքին վրայ երկինքը փայլատակեց, դեղին ու շրացուցիչ լոյսով մը ողողելով ծովն ու ցամաքը և ամպրոպայոյզ որոտում մը սաստկութեամբ ճայթեցաւ:

— Հանրմ, պօռա կայ, փախի՛նք, փախի՛նք:

Ծովուն մակարդակը դող կ'առնէր, կ'ուռէր՝ երկար ու անծայր կոհակ մը ձեւացնելով:

Ետ դարձան: Նաւալարը փութացնելով իր թիւովարութիւնը երկնից մթութեան ու ծովուն սպառնալեաց առջեւ գորս քաջ կը ճանչնար:

Հիմա կը շարժէին, կը տատանէին դեռ չփեռեկտուող այն կոհակին վրայ, բարձրանալով ու խոնարհելով անոր կամքին հետ:

Հարաւի հողմը կուգար կը հասնէր ուժգին — հալածական ու հալածող հով մը իր բոլոր սաստկութեան մէջ:

Նաւակը Պէյքօղի բացերուն կը մօտենար, ու ծովն իր կոհակաձեւ երեքման մէջ չկրնալով դիմադրել փոթորիկին շունչին, հաղարաւոր ալիքներով կը պատուէր, կը ճեղքուէր, սպիտակ փրփուրներու մէջ:

Սահակ քր բոլոր ոյժը կուտար՝ ջիղերուն բոլոր տոկունութեամբը, մարմնոյն բոլոր առուզութեամբը կռուելով:

Դիւրբեկ մակոյկը ալեաց վրայ կ'ոստոստէր և փոթորիկը կոնակէն կը մղէր գայն անընդհատ շունչով մը որ երիտասարդ կնոջ ուսը ու մէջքը կ'ընդգրկէր, և մագերն՝ իրենց գեղեցիկ ու ամփոփ շտկուածքը կորսնցուցած՝ հողմածուփ կը շարժէին:

Հիմա գեղերը կը շրջապատէր գիրենք, ահարկու երաժշտութեամբ մը տօնելով իրենց միայնութիւնը, ու ծովուն մէջ խեղդամահ կորսուելու վտանգովը անոնց միութեան հարկը չեշտելով:

Փոքրիկ մակոյկը ջուր կ'առնէր ալ: Այրին թողած էր ղեկին մետաքսահիւս չուանները և փոթորիկը միայն կը վարէր ու կ'ուղղէր գիրենք: Հանրմը չէր խօսեր, բայց կը տեսնէր մահն. այս հեղուկ դաշտին մէջ խեղդուիլը՝ մօտ, շատ մօտ, իր քովիկը, և կը վախնար:

Իր տօգոյն դէմքն այտերուն կարմրութիւնը կորսնցուցած, աւելի հրապուրիչ էր, մինչդեռ հողմն իր անգաղտնապահ ու որոնող շունչովն անոր շրջագետտը կը խառնէր շարունակ՝ հեշտալի առագաստի մը պէս լեցնելով գայն:

Անկարող էր ուշադրութիւն ընելու հիմա իր գգեստից խառնակութեանն որ նաւալարին ցոյց կուտար իր սրունքն ամբողջ, մինչեւ ծունգերը, գորս սեւ Փիլտէքսէ գուլպան իր պարոյթովը կ'ընդգրկէր մինչեւ ծնրակապն ու անկէ անդին և որուն վրայ նուրբ ու ձիւնասպիտակ վուշ ճերմակեղէններուն դրատանգները կը խաղային իբրեւ տեսակ մը փրփուր գոր շրջագետտն իր գաղտնածածուկ ու երանաւէտ փոթերուն մէջ պահած ըլլար:

Զ.

Մըրիկն իր բոլոր դայրոյթին ու կատաղութեանը հասած էր ալ. ծովը հետզհետէ լեռնաձեւ ալիքներով չորս կողմէն կը պաշարէր փոքրիկ մակոյկը գոր իր աղի ջուրերովը լեցուցած էր:

Մութին մէջ աներեւոյթ դարձող ցամաքն՝ իրարու յաջորդող փայլակներուն ցոլացման մէջ կը տեսնուէր հանդարտ ու անքոյթ: Տուներն ու ապարանքներն փրենց կարմիր ու գուարթ լոյսերը վառած էին ու ալեաց մէջ կորսուող մակոյկն, անիրականելի երազի մը պէս հեռուէն կը դիտէր ցամաքին այս հաստատ ու ապահով երջանկութիւնը:

Սահակ կը շարունակէր իր գերմարդկային ճիգերը, վտանգը կը կրկնապատկէր անոր ճարտարութիւնը: Բոլոր

Ջանքը կը կայանար նաւակին կողը չընծայելու ալեաց
յարձակման, ու խաւարին մէջ ճերմակ փրփուրներէն կո-
հակաց դալուստը տեսնելով՝ ձախ թիակովն իր ուղղու-
թիւնը կը պահէր: Խոյս տալու մէջ չէր փրկութիւնն, այլ
անխոհեմ զիրքով մը չընդդիմանալու փոթորկին դայրոյ-
թին, և այսպէս հալածական ու հնազանդ կը մղուէին
ալեաց կատարներուն ու խորութեանց մէջ:

Երիտասարդ կինը նաւակին մէջ սարսափէն նուա-
ղած, ընկողմանեալ կը մնար, իր արդուգարդին գրգռիչ
ու չնորհալի անկարգութեանը մէջ:

Ունուր Երիի ծոցը կը մտնէր մակոյկը հիմա: Այս
սեղմուած եզերքներուն մէջ ծովն աւելի կը բարձրանար,
կ'ուռէր սպաննալից ու մահազոյժ կը դառնար: Նաւա-
վարն կը գգար կորուստն անխուսափելի: Ալիքները կիսո-
վին թրջած էին զինքն ու իր տիրուհին: Աղի համ մը, այդ
ջուրերէն ելլող դառնութիւն մը կը լեցնէր իր շնչասպառ
կուրծքը, խեղդամահ կորսուելուն սկզբնաւորութեանը
պէս այս ջուրէ դերեղմանին մէջ:

Իր ուղղութիւնը պահելու ստիպուած՝ ալեաց կը
նայէր դեռ ու միջոց մը փայլակին լուսովը տեսաւ նաւակը
մօտեցած եզերքին գոր փրփուրներու սպիտակութիւնը՝
ձիւնապատ դաշտի մը նման բոլոր երկայնութեամբը կը
գրաւէր:

Ալ անկարելի էր չփշրուիլ այդ ծովուն ու ցամաքին
մաքսումանը մէջ. անկարելի՛ էտ դառնալ բացը նետուե-
լու համար: Այն ատեն աղաղակ մը փրթաւ իր կուրծքէն,
օդնութիւն կոչելու ձայն մը, աղիողորմ և յուսահատ
գոչիւն մը գոր ծովն իբրեւ թէ անակնկալ աջակցութիւն
մը արգիլելու զիտամբ իր մոնչիւնովը ծածկեց:

Յամաքէն տասը գրկաչափ բացն էին, ծովն օրօրոցի

մը պէս առաջ ու ետ կը մղէր զիրենք և իր խուլ նուազ-
ներովը քնացնել կ'ուղէր այս դատապարտեալները:

Այս մահուան տարուբերին մէջ ալիք մը անհնարին
մոլեղնութեամբ գրկեց բարձրացուց մակոյկն իր լոյծ
կուրծքին վրայ. մանրերկրորդ մը վարանեցաւ կարծես
որոշում տալու համար, յետոյ անհաւատալի գորութեամբ
ցամաք նետեց գայն, հոն հաւաքուած աւազներուն վրայ,
ու ետ քաշուեցաւ:

Այս ալիքն որ իր անօրինակ ուժգնութեամբը ստոյգ
կորուստ մը պարտէր բերել, իրենց փրկութիւնն եղաւ.
չափազանց սաստկութիւնը խորտակելու տեղ ազատեց
զիրենք և իր նպատակին ներհակ արգիւնք մը արտադրեց:
Այս պարագային մէջ ծովու վարմունքը մարդոց վար-
մունքին համաձայն դտնուեցաւ:

Նաւավարը դուրս նետուեցաւ ու ամէն բանէ առաջ
իւր պրկուած ու ուժաթափ մասններովն ա'լ աւելի դէպի
ցամաք քաշեց թեթեւ մակոյկն ու յետոյ տիրուհին դուրս
հանել ջանաց:

Մթութեան մէջ կ'որոշէր անոր վախէն դալկացած
չէմքն ու մարմնոյն բոլոր գմայլելի գծազրութիւնը գոր
թրջուած շրջագրեստը բոլորովին յայտնի կ'ընէր:

Այն ատեն բռնեց այդ լեցուն ու հրաշագեղ մարմինն,
իւր գրկին մէջ, փր ուսերուն վրայ առաւ՝ առանց թեւերուն
մէջ կարենալ ամփոփելու այդ հարուստ իրանը, առոյգ
բարձունքը: Մանկամարդ կինն այս հպումով, այս ջեր-
մութեամբ սթափեցաւ: Չգարմացաւ սակայն ինքզինքն
այս բազկաց մէջ տեսնելով. կիսովին փարատուող նուազ-
մանը մէջ, երազի մը, երջանիկ ու փափաքուած երազի
մը տպաւորութիւնն ունեցաւ: Իբր թէ Պէօյիւքաէրէի
իրենց ապարանքին մէջ իր քացրարոյր ննջանեակին

դառնալով: Ձէր կրնար երբեք պատմել իր երջանկութիւնն ու բաղդը, չէր համարձակեր իր տիրուհւոյն խօսիլ անոր նուաղման միջոցին պատահածներուն վրայ. և իր սրտին ու մտքին մէջ ամփոփուած այդ երջանիկ նուաղումը՝ իրականութենէ աւելի երազի մը նման երեւակայական բան մը կ'ըլլար, բայց ոչ առանց խորապէս վրդովելու իր նոր արթնցող երիտասարդի հոգին:

Վայրկեաններ կուգար ուր ժամերով լռին նստելէ վերջն իր խոհանոցի քովի փոքրիկ խուցի մէջ, ու աչքերովը պատկերացնելէ վերջն իր անհաւատալի երազին բոլոր մանրամասնութիւններն, անդիմադրելի բան մը կը մղէր գինքն իր հանրմին երեսն ի վեր ըսելու իր սիրատոչոր իղձերն ու տառապանքը: Վերջապէս այդ ձիւնաթոյր ու ջերմիկ մարմինն ինքն էր փրկած ծովուն անդունդներէն և իրենը պէտք էր լիներ ամէն բանէ առաջ:

Լռին, առանձնակեաց ու վայրենի կը դառնար հետզհետէ: Գործ չի կար տանը մէջ իրեն համար. մակոյկը չէին նստեր, և աւելի իրեն վարձը մը տալու համար վար դրած էին գինքը, քան թէ իրական ծառայութեան մը ակնկալութեամբ: Կը զգար դայս ու կը տրտմէր. այս ողորմութիւնը ծանր կուգար իր սրտին: Շատոնց պիտի խոյս տար այս տունէն եթէ իր հանրմին տեսքէն կարօտ մնալը դժնդակ ու մահացու զրկում մը չթուէր իրեն: Իրաւ է որ անվտանգ ազատեր էին փոթորիկէն, բայց մահուան այսքան մօտ դեղերիլը պակասութեան մը արդիւնք համարուած էր տանը մէջ ու նաւավարն աչքէ ինկած կը զգար ինքզինքը: Յանցաւորի մը պէս դայն մեղքնալնուն համար միայն չէին պատժեր: Անշունչ ու անտեսանելի մնալու կը ջանար ալ, երբեք մտքէն չանցաւ որ ապերախտութիւն մ'էր տնեցոց գինքն այսպէս լքանելն:

հիմա անօդուտ, բայց ատենօք անձնուէր եղող շան մը պէս չէին վռնտեր գինքը, բայց չէին ալ ուզեր:

Այս ցաւը՝ փոթորկին սարսափին և անոր պարզեւած երանութեան ու անհամար իղձերուն յաջորդելով՝ խանդարեց իր տկար իմացականութիւնը:

— Վրան մէքաֆ եկաւ, կ'ըսէին գինքը մեղքնալով, մինչդեռ երիտասարդ այրին վր անտարբեր ու խուսափող վարմունքը կ'աւելցնէր: Խօսքը եղած ատեն, այդ վիճակին ծանրացումէն վախ կը յայտնէր միշտ: Միւսներուն՝ չափազանց կը թուէր այդ յոռետեսութիւնը. իր վախին վրայ կատակ կ'ընէին, կը զուարճանային.

— Ձեւայ յանկարծ ձիտդ փաթթուի:

— Մ'ըսէք, դող կ'ելլամ:

Կը խնդային:

Դէպքերն իր վախին արդարացի ըլլալը հաստատեցին: Նաւավարին մտային վիճակը հետզհետէ ծանրացաւ: Ինչպէս հիմունքը խախտած շէնքի մը մէջ դանազան մասերն իրարու վրայ կը գետեղուին խառն վր խուռն, միևնոյն բանը կը պատահէր դաղափարներուն ու դպացումներուն մէջ գորս ի հիմանց դղրդեր էին: Բժիշկը կանչեցին, քառորդի մը չափ խօսեցաւ հետը գանազան նիւթերու վրայ, բայց միշտ փոթորկին վրայ էին նաւավարին տուած պատասխանները: Բժիշկը խելագարութիւնը հաստատեց և առանց վարանելու պատճառը ցոյց տուաւ. փոթորկին դիչերն երկիւղէն խանդարում մը յառաջ եկած էր խեղճ տղուն մտքին մէջ:

— Բայց վախնալիք բան մը չկայ, կ'աւելցնէ բժիշկը, աւելի ապշութեան մէկ տեսակն է:

— Ձէ', չէ', տօքթոր, տան մէջ վտանգաւոր է, այնպէս չէ՞, կը պնդէր այրին:

Վերջապէս ճամբու դրին, մօրը տունը դրկեցին
ապուշը: Կեանքը ազատած էր, բայց իր հոգին արդէն
կորուսած էր փոթորկին մէջ:

Ա Ն Շ Ա Ի Ա Տ Ա Ր Ի Մ Ը

Կնոջական աշխարհը զոր էրիկ մարդիկ կազմակերպած
են ուղածնուն պէս, բռնադատիչ ու ճնշող կին արարածին
դէմ՝ հարկաւ ամենէն աներեւակայելի ընդվզումներու և
կեղծիքներու աշխարհն է:

Ահա հատ մը անոնցմէ՝ զոր ամուսնացած կին մը
պատմեց ինծի անցեալ օր, այցելութեան մը պահուն:
Հիմա որ տարիքը առած մէկը կը սեպուիմ՝ կիները ալ
չեն քաշուիր իրենց գլխէն անցած դարձածը ինծի խոս-
տովանելէ: Գիտեն որ կը սիրեմ իրենց հոգեկան հարցե-
րովը զբաղել, այդ խուլ պայքարներուն պատմադիրը
ըլլալ: Մանաւանդ որ փմ մեծ ներողամտութիւնս իրենց
մեղանշումներուն համար տեսակ մը հրաւէր է խօսելու:

Մեծ պատահարները զիս անտարբեր կը թողուն.
բայց մանր դէպքերը՝ չնչին ուրիշներու աչքին՝ լուրջ
խորհրդածութիւններու նիւթ են ինծի: Դասերը որ կը
քաղեմ անոնցմէ վրդովիչ՝ պայմանադրական կարգ ու
սարքի կուսակիցներուն՝ թանկագին են ինծի համար:
Անոնք կու գան հաստատել այն բարոյականը որ իմս է,
ճիշդ ներհակը և գլխավարը հանրութեան մէջ ընդունուա-
ծին. իմ բարոյականս որ կը կայանայ Իրականը՝ Սուտին,
Ճշմարիտը՝ Կեղծին վերադասելուն մէջ ամէն տեղ և
ամէն ժամանակ:

* * *

Այս սղտիկ դէպքը ինծի պատմողը չնորհալի կին մըն է, քիչ մը տփռոյն, քիչ մը նիհար, աչքին կոպերը քիչ մը կտրած, քիչ մը խուսափող նայուածքով, այն՝ որ վեհերոտներու յատուկ է, քիչ մը ծիծաղող վրաս, վասն զի կնոջական հողւոյն ամէն առեղծուածները լուծողի հովեր կ'առնեն:

— Պարոն, ըսաւ անիկա երբոր միւս հիւրերը մէկիկ մէկիկ ձգեցին դացին և մինակ մնացինք երկուքնիս սրահին մէջ, այս վայրկեանիս ծանրակշիռ խոստովանութիւն մը պիտի լսէք ինչ: Այո՛, պարոն, ես ամուսնացած կին՝ օր մը էրկանս դէմ անհաւատարմութիւն գործեցի:

Կը սպասէր որ աղաղակ մը արձակեմ կամ վրդովումի նշան մը տամ. ես, ընդհակառակը, ոտքս ոտքիս վրայ նետած կենցաղագէտ մարդու վարժութեամբ՝ պատասխանեցի.

— Տիկի՛ն, ձեզի պէս գեղեցիկ կնոջ մը համար այդ եղելութիւնը զիս չի դարմացներ բնաւ:

— Կ'ազաչեմ, կ'աղաչեմ, կրկնեց անիկա անհամբերութեամբ, թողուցէք ձեր կնամեծար մարդու փաղաքշանքը. այս վայրկեանիս մտածող մարդուն հետ խօսիլ կը փափաքիմ. կ'ըսէք որ անհաւատարիմ գտնուիլս, ես որ պատուաւոր կին մըն եմ, ձեզ չի դարմացներ, և ուրիշ իմ գործած անհաւատարմութիւնս ձեզ պիտի ապշեցնէ անպատճառ, վասն զի էրկանս ներկայութեանն էր...

Տարակոյսի նշաններ դէմքիս վրայ:

— Եւ նոյն իսկ օգնութեամբը, աւելցուց անիկա:

— Կատակ կ'ընէք, տիկի՛ն:

— Կը կրկնեմ, ի՛ր օգնութեամբը, բայց ո՛չ հարկաւ իր զիտութեամբը. փառք Աստուծոյ վերջապէս քիչ մը

զարմացած կը թուիք. կ'ուզէք խոստովանութիւնս լսել և ի հարկին թողութիւն տալ:

— Առա՞նց ապաշխարութեան, հարցուցի խնդալով:

* * *

Գիտէք որ էրիկս դրական մարդ է, պէ՞տք է արդեօք բացատրել թէ ի՛նչ է դրական մարդը. մեր վաճառատան տոմարակալը և բոլոր պաշտօնեաները անոր տաղանդին վրայ կը հիանան և չափազանցութիւն մը չէ աս: Ամուսնութեանս թուականին պարզ խանութպան մըն էր. հիմա արդէն առաջնակարգ հայ վաճառականներէն է: Կատարեալ ամուսին մըն է այնչափ որչափ որ դրական մարդու մը կը վայելէ ըլլալ. տարին չորս գլխարկ և վեց շրջագդեստ կը շինէ ինծի. մանր մուկն արդուգարդի ծախքերն ալ յօժարութեամբ կը վճարէ: Վերջապէս նիւթական բարեկեցութեան մը ամէն պէտքերուս գոհացում կու տայ և այսպիսով իր ամուսնի պարտականութիւնները լիովին կատարած ըլլալու համոզումը ունի: Պէտք է աւելցնել որ կը սիրէ զիս. վասն զի կը թուի թէ իր արուի իտէպլին պատշաճ մարմնական առաւելութիւնները ունիմ: Ասոր մէջն ալ դրական և հաշուի մարդն է նորէն. պարտի և պահանջի գլուխները հաւասարեցնելու ճարտար մարդը: Ամուսնական կեանքին համար անբաւական յատկութիւն մըն է աս՝ և չնչին անհամաձայնութիւններ որոնց պատճառը չ'ըմբռներ, անպակաս են մեր մէջը: Արտաքուստ բարեկիրթ ձեւեր ունի. իրօք բուռն և գայրացկոտ է. նախանձն ալ մեծ բաժին ունի իր ցատումներուն մէջ:

Ես երեւակայութեամբ ապրող կին մը չեմ. բայց կը կարծեմ որ մարդուս համար ուտելի խմելի, հագուելի շքուելի աւելի բան մը կայ միշտ. ամուսնութիւնը միայն

մարմնական մերձեցում մը չեմ նկատեր, այլ հողիներու
և զգացումներու միութիւն մը: Հոս է որ զիրար հասկնա-
լու կարող եղած չենք և ասկէ ծագում առած են այն
վէճերը, որ մեզ իրարմէ բաժնող անջրպետը խորունկցու-
ցած են հետզհետէ, առանց սակայն զիս շեղեցնելու էրկանս
հանդէպ ունեցած էական պարտաւորութենէս՝ որ մարմ-
նական յանձնառութենէ մը աւելի խղճմտանքի յանձնա-
ռութիւն մըն է:

* * *

Երկու տարի կայ, Պէօյիւքտէրէ եալը մը կը բնա-
կէինք. հեռաւոր ազգակականներէս երիտասարդ մը հոն
հաստատուած էր, մեր տունը յաճախել սկսաւ: Կանացի
բնագրովս իսկոյն գուշակեցի որ մեծ տպաւորութիւն մը
ըրեր էի իր վրայ: Ան ալ վաճառականութեամբ կը զբա-
ղէր. բայց բնաւորութեամբ ո՛րչափ հեռու ամուսինէս.
աւելի մոլորած մըն էր առեւտուրի ասպարէզին մէջ քան
թէ անյողբողը ուղեւոր մը էրկանս նման: Խորհող քան
թէ գործող, զգացող քան թէ արտայայտող մարդ մըն
էր անիկա: Իր անփութութեամբը տակաւ կը փճացնէր
հորմէն մնացած հարստութիւնը, երբոր ուրիշներ մեծա-
մեծ գումարներ կը զիզէին նոյն առուտուրին մէջ:

Եւ գոհ էր, կը վախնամ ըսելու երջանիկ, այսպէս
ըլլալուն համար: Խիստ լաւ կը խօսէր անգլիերէնը, քանի
մը տարի Մանչէսթր ասպրած ըլլալով, քիչ մը նկարել
գիտէր, ամենէն աւելի երաժշտութեան անձնատուր էր:
Պչրանք մը կար կարծես այս տղուն կեանքի ըմբռնումին
մէջ, պչրանք որ ազնուական արհամարհանքէ մը կը
ձեւանար այն բիրտ ուժերուն դէմ, որոնք մարդկութեան
ճակատագրին մէջ այնքան մեծ տեղ մը կը բռնեն:

Քիչերն իրեն չափ գլխեն աղուոր խօսիլ. անակնկալ-
ներով դրուագուած, ապրուած կեանքի հատուածներով
երբեմն խորունկ, երբեմն գուարթ դիտողութիւններով
պճնուած խօսակցութիւն՝ որուն համար հողի կու տամ
ես: Իմ առանձնութեանս համար բաղձացուած ընկերն
էր, զոր դիպուածը դէմս հանած էր: Ի՛նչ վտանգաւոր
դիպուած սակայն. լերան վերելքները հմայիչ տեսարան-
ներ կը պարզեն մարդուս, բայց այդ սարաւանդներուն
քովերը ո՛րքան անդունդներ կը պահուըտին. վա՛յ
հոնկէ սահողին:

Կը զգայի որ լիմ ոտքս ալ կը սահէր և դէմինս ատով
համարձակութիւն կ'առնէր: Անոր աղերսներուն մէջ,
նայուածքով պատմուած, կէս բառերով արտասանուած,
վեհերոտ ու քաղցր աղերսներ, իմ ընկճուելիս կը տեսնէի:
Իր լուռ պաղատումը զիս կը պաշարէր առտու իրիկուն,
տունը, փողոցը, ամէն ժամ և ամէն տեղ, չորս դիէս կը
մօտենար, մեղմիւ բայց անընդհատ, ջուրին պէս աճելով
չարունակ: Եւ ես կոչում կ'ընէի իմ պարտաւորութեանս,
լիմ պատուիս, բոլոր այն սկզբունքներուն որոնցմով մեծ-
ցեր էի, իբրեւ թէ այս բարձրացող ջուրին դէմ մինչեւ
ոտքիս մատուրներուն վրայ կենալով բարձրանայի ես
ալ, դիմադրելու և չընկղմելու համար:

Օր մը նամակ մը տուաւ ինձի այն անդիմադրելի ու
խանդոտ լեզուովը գրուած որ իրեն յատուկ էր: Երջան-
կութեան կոչո՛ւմս, որուն խորունկ արձագանգովը բոլոր
հողիս դըրդաց: Վճռական վայրկեանն էր աս կանացի
կեանքին մէջ:

* * *

Իրիկուան ճաշէն վերջը եկաւ պատասխան փնտռելու:
Ամուսինս պոխիմ խաղալու գացած էր դրացիի մը տունը:

Որոշումս տուեր էի արդէն: Ամառուան այն ոսկեհունու սարսուռացող գլխերներէն մէկն էր, որուն մէջ մարդերը և իրերը կը շփոթուին, կ'անօսրանան, կ'աննիւթանան, ցնորքի և երազի կը վերածուին: Այս գլխիչ աշխարհքը ինծի կրկնապէս զմայլելի կ'երեւար, վասն զի այդ պահուն հրաժեշտ պիտի տայի անոր, քարափի վրայ կեցող, շոգենաւ մտնելու պատրաստ ճամբորդին պէս, որ օտար երկրի մը հաճոյքներէն ձեռք քաշելով իր հայրենիքը կը վերադառնայ:

Երկու բառով, այն հատու ու վճռական բառերովը որոնցմով կիները՝ իրենց անդառնալի կամքը կը հասկցնեն երբոր ուզեն՝ ըսի բարեկամիս որ պէտք էր հրաժարիլ անօգուտ հետապնդումէն ա'յնչափ անպատշաճ իրեն, որ էրկանս մտերիմն էր, որքան անվայել ինծի որ պատուաւոր կին մըն էի: Չպահեցի իրմէն որ միակ անձն էր ինքը գոր հոգւոյս ամենէն մօտիկը նկատելուն տկարութիւնը ունեցեր էի պահ մը, և ճիշդ ասոր համար, պէտք էր որ այլեւս ոտք չկոխէր իմ տանս սեմէն ներս:

Մէկ վայրկեանի մէջ դահիճի պաշտօնս կատարեցի: Չգեց դնաց առանց բառ մը արտասանելու, զարմացնելով զիս իմ գլխին յաղթութեանս վրայ: Չղջումով խառնուած թախիժով մը աչքէ անցուցի այդ երկտասարդին հետ անցուցած աղուոր ժամերս. իրօք բաժնուեր էի իրմէ. ժամ մը վերջը նամակ մը անկէ: Դողալով բացի դայն:

Քանի՞ երորդ անգամն էր արդեօք որ կը կարդայի գայն երբ ամուսինս սենեակէս ներս մտաւ յանկարծ: Յանցաւորին անգիտակից շարժումովը նամակը իսկոյն պահեցի. քովս վազեց.

— Ի՞նչ է այդ պահածդ, ուսկի՞ց է:

— Ոչինչ:

— Ի՞նչպէս ոչինչ. տո՛ւր որ տեսնեմ:

— Ոչինչ ըսի քեզի:

Ես դնաց երկու քայլ, մէկ նայուածքով ոտքէս մինչեւ գլուխս չափեց զիս իրեւ թէ հասկնալ ուզէր թէ արդեօք միեւնոյն ա՞նձն էի ես, որուն այնքան վստահութիւն ցոյց տուեր էր: Տարտամ կերպով մը՝ բաներ մը կը դուշակէր առանց հաւատալ ուզելու: Դէմքին վրայ կը կարդայի նախ՝ ապշութիւն մը, յետոյ՝ պղտիկ վարանումի խառնուած մտքի աշխատութիւնը, որով հասկնալ կ'ուզէր անցած դարձածը, և աւելի ետքը՝ լուծումը՝ արդէն ձեռք բերուած իր դրական մարդու կտրուկ տրամաբանութեամբը: Ուրիշ ատեն պիտի դողայի իր առջեւը. չեմ գիտեր ինչո՛ւ այս անգամ, կարճ հասակովը վրաս խոյանալու պատրաստ, արիւն լեցուած ու կապիճէն դուրս ցատքելու մօտ աչքերովը՝ գարշելի և քիչ մըն ալ ծիծաղելի երեւցաւ աչքիս: Ես ալ ինքնիրենս հարցուցի որ այս ռամիկ էա՞րկին համար բոլոր երջանկութեանս զոհողութիւնը ըրեր էի: Հասկցաւ կարծես թէ իր վրայ ըրած դատաստանս և աւելի կատղեցաւ.

— Սիրող մը ունիս, ո՞վ է, պիտի ըսե՛ս:

— Սիրող չունիմ:

— Թուղթը, չո՞ւտ:

Իմ մէջս ալ հակառակութեան ոգին յանկարծ բռնկեցաւ. ոտքի ելայ:

— Պիտի չտամ:

Այն ատեն դէմքին այլակերպութիւնը դարհուրելի եղաւ. բերնէն թուրքեր սկսան ելլել հայհոյութիւններով խառնուած:

— Կը ճանչնամ սիրողդ. սա ազգականդ չէ՞ մի.
արդէն կասկածեր էի քելչ մը:

Լուս մնացի:

— Ան է սիրողդ. սիրո՛ղդ, հասկցա՞ր:

Դարձեալ լուսթիւն:

* * *

Մոլեղին վրաս վազեց, ոտքի ուժգին հարուածով մը
գետին գլորեց զիս. ցաւը սրտիս զարկաւ. նամակը կը
փնտոէր վրաս. բոլոր տկարութեանս մէջ դեռ կը դիմադ-
րէի, կարկամած մտաներուս մէջ յամառ յուսահատու-
թեամբ մը սեղմելով թուղթին կտորը: Յետոյ ծեծել
սկսաւ զիս: Իր արու անասունի նախանձը՝ թումբերը
խորտակած յորձանքի մը բոլոր գայրոյթովը կը պոթ-
կար:

— Սիրո՛ղդ, սիրո՛ղդ:

Գետինը երկնցած, մարմնակործան, այս բառը բոլոր
ցաւիս սաստկութեան մէջ անուշ մեղեդիի մը, սփոփանքի
մը պէս կու գար ինծի, այո՛, վերջը վերջը սիրող մը գտեր
էի, հոգիկս մէկ ընկերը և զոր ինչ վանելու, հեռացնելու
յիմարութիւնը գործեր էի: Մարմնիս էն տանջուած վայր-
կեանին այն սիրոյն բոլոր քաղցրութեամբը կը վրդովէի:
Ո՛րքան թուլսթոյ իրաւունք ունի «Բրէտոյցէրի Սօնաթ»ին
մէջ պնդելու որ հոգւոյն անձատուութիւնը մարմնոյն
անձնատուութենէն աւելի մեղաւոր է:

Կերած ծեծիս մէջ՝ անարդուած զգացումներու բոլոր
սաստկութեամբը՝ ինքզինքս սիրած երիտասարդիս գրկին
մէջ կը գգայի և պատրաստ անոր դոհուելու, թէեւ ցաւին
չգիմանալու համար ալ միեւնոյն վայրկեանին բարձրա-
ձայն կու լայի:

Որչտանգումը մարմնիս ահեղ ու խորհրդաւոր արա-
րողութեան մը պէս զիս սիրածիս կը զուգաւորէր. տեսակ
մը պսակ՝ զոր նախանձը կը դնէր մեր գլխուն վրայ և
մեզ իրարու կը կապէր անդարձ: Երջանիկ և նուազած
էի: Ան մարտիրոսներու զգացածին նման զգացում մըն էր
իմինս, տեսակ մը երանութիւն, որ դէմքիս վրայ՝ ար-
ցունքիս մէջէն՝ պայծառ կերպով կը ցորանար և ա՛լ աւելի
կը զայրացնէր էրիկս: Կը հասկնամ հիմա սուրբերը
տանջողներուն բարբարոսութիւնը:

Ապտակը կ'իջնէր երեսիս, յետոյ կուռիի հարուած-
ներ կռնակիս, մէջքիս. միտերուս կսկիծը հոգւոյս մէջ
հեշտութեան մը պէս կը ծաւալէր ու սիրած երիտասար-
դիս անձնատուը կ'ըլլայի բոլորանուէր: Տանջանքիս էն
սաստիկ ու կսկիծալի ըոպէին նահատակութեան, դերագոյն
վայելքի մը սարսուռովը կը դողայի և էրիկս եղաւ այս
երջանկութիւնը պարզեւորը ինծի:

Վերջապէս ձեռք անցուց թուղթը, ապշութեամբ ու
ամօթով լեցուեցաւ, գտնելով անոր մէջ ոչ թէ յանցան-
քիս, այլ անմեղութեանս ապացոյցը. զղջաց ըրածին,
ոտքս ինկաւ, ներում խնդրեց:

— Դուն իմ հաւատարիմ ու պատուաւոր կինս ես,
ըսաւ ինծի, ճիշդ այն վայրկեանին որ դուցէ պատուաւոր
բայց անհաւատարիմ եղած էի իրօք:

Ազատամարտ, 1912 թ. 786.

Ս Խ Ա Լ

Ա.

Կ'ատէի, բայց ինչո՞ւ կ'ատէի այս կինը. ամէն հեղոր փողոցին մէջ հանդիպէի վրեն, իր խոփոռ, թթուած երեսը, փոթիոթած ճակատը, պրկուած շրթունքը՝ արհամարհանքով լեցուն՝ կը գայրացնէին զիս:

Իբրեւ թէ հետամուտ մէկն եղած ըլլայի իրեն, կամ բոլոր աշխարհ սիրոյ յայտարարութիւններ ունենար իրեն ընելու, գորս կանխաւ կը զգար, կը դուշակէր, երեսը դառնութիւն մը կը պատէր միշտ, անթափանց պատրուակ մը, պատրաստած անոյշ խօսքերդ բերնիդ մէջ ձգելու, արգելելու համար:

Այս հակառակութիւնը մեր մէջ հետզհետէ կը սաստկանար. չէի ճանչնար զինքը. բայց իր ատելութիւնը, արհամարհանքը բացայայտ կը կարդացուէր իր երեսին վրայ. խուլ, անիմանալի թշնամութիւն մը որ հետզհետէ կը ծանրանար առանց երբեք տեղի տրուելու իմ կողմէս:

Ի՞նչ կ'ուզէր այս կինը ինչ. կը զգայի որ ծանր նախատինք մը պիտի ընէր, երեսս ի վեր պիտի պոռար բիրտ ձայնով եթէ խօսելու առիթը ներկայանար երբեք: Շոգեխաւին մէջ, կամուրջին վրայ, ոտքէս մինչեւ գլուխս կը

չափէր, ամփոփելով զիս վր մէկ նայուածքին մէջ, որուն առջեւ կը պզտիկնայի ամէն ատեն:

Բ.

Զինքը մօտէն ճանչնալու անհուն փափաք մը կուգար հիմա սրտիս, տենչանք մը որ մարմաջի պէս կը խածնէր զիս: Ինքնիրենս այս կնոջ կեանքը, դոյութիւնը կը ստեղծէի, կը ձեւացնէի: Ծանչնալ կ'ուզէի զինքը առանց մէկու մը հարցնելու. յետոյ, ամբողջ աշխարհ մը, ամբողջ էութիւն մը շինելէս վերջը իմ ուզածիս պէս, իրականութեան հետ բաղդատել զայն: Տեսակ մը նախախնամութիւն կ'ըլլայի, որուն տրուած ըլլար ամբողջ կեանքեր ու միջավայրեր ստեղծել, մարդեր ապրեցնել, լացնել ու խնդացնել, իրական նախախնամութեան դէմ ոտիս դորութիւն մը, մրցումի մը մէջ եղածին պէս:

Եւ ահաւասիկ ինչպէս կ'երեւակայէի զինքը. պէտք էր երեսունըհինգ տարու ըլլար, ոչ աւելի, ոչ պակաս. ոչ յիմար երիտասարդուհի, ոչ դժգոհ տանտիկին, ոչ յոյս մը ըլլար և ոչ յիշատակ մը. ոչ անցեալին նայէր և ոչ ապագային. ներկան և միայն ներկան ըլլար ան:

Կ'ուզէի որ ամուսնացած ըլլար այս կինը. ինչո՞ւ համար. անոր համար թերեւս որ ամուսնացած մէկը չամուսնացածը կը պարունակէ արդէն իր մէջ. և իմ կամքս էր որ բան չպակսէր այս կնոջ. կ'ուզէի որ ամուսնացած ըլլար, որպէս զի ազատութեամբ խօսէի հետը, համարձակ, գրեթէ անպատկառ:

Ճաշակի տէր կ'իմ մը ըլլալու էր, որ գիտնար հովանոցը բռնել, սիրուն փոքրիկ կօշիկ մը ունենալ և դուր

պային երեսը ցոյց տալ ամէն քայլափոխին, անհոգ ու անփոյթ կերպով մը, դըխու թեթեւ ողջոյնի մը մէջ սեղմեցնել կէս ժամուան խօսակցութեան մը բոլոր հմայքը:

Գրել ու կարդալ չգիտնար բնաւ, ո՛հ բնաւ չգիտնար. կին մը ըլլար, որ իր լեղուին վստահէր միայն, որուն ձայնը ներդաշնակութիւն մը ըլլար ինքնին, ու խօսքերը ամբողջ քերթուած մը, առանց իր գիտութեան:

Ի՛ն մեծ մտմտուքս այն էր թէ պէ՞տք էր սիրտ մը տալ այս կնոջ. թեր ու դէմ ինչե՛ր կար մտածելիք: Սիրտ մը տալ ու դժբախտ ընել զինքը. չտալ ու փրեն հանդիպողները դժբախտ ընել. երկսայրաբանութիւն՝ որուն առջեւ իմ նախախնամութիւնս կը վարանէր. անհատական օգուտը և հանրութեան օգուտը կը մաքառէին հոս ալ, ախտո՛ս, առանց ելքի մը յանգելու:

Հո՛գս. սիրտ չունենար թող ու երջանիկ ըլլար. աշխարհ իր հրապոյրէն խաբուէր, սարսուար և անոր ցաւովը գալարուէր, տանջուէր, աւերակներու թագուհի մը ըլլար, ի՛նչ փոյթ, որուն փոշիները ու աճիւնները ուրախութենէն դողային, երբ այս կինը քալէր իրենց վրայ:

Գ.

Շոգենաւին վարի յարկի ընդարձակ քամարային մէջ, ուր վառարանին ցուքը կը վազէր կը վազվզէր ձարէ բազմոցներուն վրայ, այս բաները կը մտածէի դիտելով շարունակ այս կինը հիմա ա՛յդ տեղ, ճիշդ դէմս նստած, ու կը շարունակէի կերտել զինքը, յիմար արձանագործ, սրբազրելով փր զոյութիւնը, բաներ աւելցնելով ու պակսեցնելով այդ կեանքին մէջ:

Այս գաղջ մթնոլորտին մէջ, ուր անիւներուն անընդհատ բօֆբօֆը կը լսուէր միայն, միտքս կ'աշխատէր անսպառ դործունէութեամբ. իր ազուրիկ մտտ զէմքը կը ձգէի այնպէս ինչպէս որ էր արդէն. իր սեւ շրջագոստը կը պահէի. սեւ տանքիլէ գլխարկին ժանեակներուն խառնուող ոսկի մագերուն չէի դպեր բնաւ:

Յետոյ, զինքը ստեղծելէն վերջը, հարկ էր իր ամուսինը, տունը տեղը ստեղծել. ամուսի՞ն մը այս կնոջ. հիմա կը զղջայի ամուսնացնելուս համար այս արարածը որ իմս էր, գոր իմ ձեռքս էր պահել անեղծ իր կոյս գեղեցկութեանը ու հրապոյրին մէջ:

Շոգենաւը կը քալէր իր ջուրի անդուլ աղմուկովը լեցնելով ականջս: Կինը կը պահէր իր խոթոռ երեսը, և ես որ այնքան բարիք կը կամենայի իրեն, որ այնքան կը պրպտէի իր կեանքին խորը, է՛ն մութ անկիւնները, ես որ մտքիս ցաւատանջ յոգնութեամբը ու երկունքովը ա՛յնքան իրաւունքներ ունէի իր վրայ, ես անբարբառ կը շարունակէի դիտել զինքը, մինչդեռ վառարանէն արձակուող բոցին նշոյլը իր դեղին խոպոպիքը կը հրահէր ու այտերուն գունաթափ վարդի երանգը բոլորովին կը կարմրցնէր, կը վառէր:

Գ.

Հետը խօսելու անդիմադրելի պէտք մը կը զգամ. պէտք մը ըսելու իրեն մեղմիւ. «Կ'աղաչեմ, թողուցէք այդ դառնացած դէմքը, չէ՞ք դիտեր որ անոյշ ժպիտ մը ո՛րքան պիտի վայելէ ձեզի. կը տեսնեմ որ սրտերնիդ կը նեղանայ այս առանձնութեան մէջ, ու ես պատրաստ

խօսակից մըն եմ ձեզի»։ Ասոնք բոլորը բարձրաձայն ըսելու յիմար եռք մը կը շարձարէ զիս։

Նաւամատոյցները կ'անցնինք մէկիկ մէկիկ. Հիսար, Պօյաճըքէօյ. ապահովապէս Ենիմահալէ կ'երթայ ինքը՝ ճամբու վրայ թողլով զիս որ պարտաւոր եմ Պէօյիւքտէրէ ելլել ու կիսաշէն, կիսաւարտ թողուլ այս բոլոր կեանքի յօրինուածքը։

Պէօյիւքտէրէ հասնելուս ոտք կ'ելլեմ աւամայ և դրացիս ինքն ալ կ'ելլէ։ Դիպուածով միասին պիտի շարունակենք ճամբանիս. նաւամատոյցէն աջիս կը դառնամ, ծառագարդ ճամբու մը հետեւելով. ետիս կը նայիմ ու կինը կը շարունակէ գալ մանրուկ քայլուածքով մը որ բոլոր ատելութիւնս կ'առնէ կը տանի, այնքան շնորհալի, բնական ու հրապուրիչ է իր անձը. կը խորհիմ որ իմ բոլոր երեսակայութեամբ, այս ինքնատիպ ամբողջութիւնը չէի կրցած ձեւացնել։ Կանգ կ'առնեմ տան մը դրան առջեւ ուր դատական խորհրդակցութեան մը համար կանչած են զիս, ուր ամբողջ ընտանիքի մը պատիւն ու հարստութիւնը կայ միանգամայն վճռուելիք, և ահաւասիկ այդ կինը որ քովիկս կու գայ կը հասնի կը կենայ սպասելով որ բացուի դուռը։

Ներսը ճանչցանք զիրար վերջապէս. այս ընտանիքէն էր, որոնց դատին համար դացեր էի իմ կարծիքս տալ. սեղանի վրայ դրուած պաշտօնադրերու, վճռադրերու, տաճկերէն գրուած կնքեալ մեծ թուղթերու շուրջը կը խորհրդակցինք, կը մտածենք, ջանալով փրկութեան միջոց մը գտնել կորսուելու մօտ այս հարստութեան համար. ու հիմա իր խոթոռ նայուածքը ո՛րքան կակուղցած քաղցրացած է երբ ինձի կը դառնայ. խնդիրք մը կայ հոն լռին ու բացորոշ և ես կը շարունակեմ կարդալ շուրջի

թուղթերս, հարցումներով ընդմիջելով ընթերցումս ու այդ կնոջ դառնալով.

— Ամուսիննիդ թողած էք, այնպէս չէ՞, տիկին։

— Այո՛։

— Դանի՞ տարու էիք երբ սա թուղթը ստորագրեցիք։

— Հազիւ տասնըջորս տարու, անչափահաս էի, չէի գիտեր ստորագրած թուղթս։

— Զաւակ չունեցա՞ք երբեք։

— Ո՛չ, հազիւ տարի մը ապրեցայ ամուսնոյս հետ ու բաժնուեցանք. իմ բոլոր դժբախտութեանցս պատճառը ինքն էր։

Ու կատարեալ հարցաքննութեան մը կ'ենթարկեմ զինքը, ճիշդ ուրիշներուն պէս, ու երկար ատենէ ի վեր զիս տանջող հետաքրքրութեան վրէժը կը լուծեմ ահա։

Ուրեմն դժբախտ էր իրօք. ամուսնացած էր՝ ամուսնութեան դառնութիւնները միայն տեսած ըլլալու համար, ու հիմա այդ կապը ամէն տեղ ընդքարը կ'ածէր իրեն հետ բանտարկեալի մը ոտքին կապուած շղթային պէս. ասդին իրենց հարստութիւնն ալ դատական վտանգի մը մէջ ընկղմելու փճանալու վրայ էր։

Նախախնամութիւնը ինձի պէս չէր. այս կնոջ դեղն ու հասակը, տարիքն ու հրապոյրը չէին ազդած անոր վրայ. անիկա իր ռամիկ պատուհասներուն ու ցաւերուն համար բնաւ խտրութիւն չէր դրած այս կնոջ նկատմամբ։

Ե.

Յետոյ երբ դատն ստանձնեցի ու մտերմացայ բոլոր ընտանիքին հետ, պատմեցի օր մը իրեն իմ նախախնամութիւն մը ձեւանալու անհնարին երազս։

Եւ տեսայ, որ այս կինը իր դատովը կ'ապրէր միայն. իր կորսուելու մօտ ապրուստին սարսափը իր միակ մտմտուքն էր, իր կեանքը այս հոգովը կը լեցուէր բոլոր. այս վէճին բոլոր մանրամասնութիւնները կը զբաղեցնէին զինքը, աշխարհէն գրեթէ անջատելով:

Դէմքին վրայ դրոշմուած խստութիւնը զոր այնքան ջանացած էի վերլուծել, որուն ամենէն բանաստեղծական բացատրութիւններ տալով՝ մեծցուցեր էի մտքիս մէջ, այս դատին պատճառած հոգն էր անվրէպ:

— Դատերնիս շահեցէք, կ'ըսէր ամէն անգամ զիս տեսնելուն, դատերնիս շահեցէք:

Ասով կ'ապրէր ալ, այս մտատանջութիւնը զինքը կը սնուցանէր. դատարանի, կոչնագրի, վճռագրի վրայ էր իր խօսքը շարունակ, և ես որ իմ նախախնամութեանս մէջ սիրոյ, հրապոյրի ճակատագիր մը սահմաներ էի իրեն, հիմա այս կնոջ անձուկ ու սովորական գոյութիւնը տեսնելով, կ'արգահատէի:

Հայրենիք 1892, ք. 171.

ՄԱՐԳԱՐ ԱԽՊՈՐ ՏԵՐՏԸ

Դրսեցի մըն է, պանդխտութեան տաժանքովը ծերացած. իր բիրտ ու հաստ մարմինը՝ կքած, ծռած, քայքայած է հոս. ողորմելի մնացորդն է հիմա առջի կայտառ երիտասարդին, որ քսան տարիներ առաջ վաղած եկած էր Պոլիս, բախտ փնտուելու համար զոր երբեք գտած չէր:

Այս քաղքին մէջ, ամէն ինչ կը զարմացնէր զինքը, մարդերը, ձայները, փողոցները ու տուները: Միայն եկեղեցին, իր եկեղեցին կը ճանչնար, միեւնոյնը հոս ալ փնչ որ էր իր երկրին մէջ, դասը, բանկալը, գաւիթը, խորանը:

Հոն վերադարձած մարդու պատրանքը կ'ունենար. ձայներն ու եղանակները ծանօթ էին իրեն. իրեն պէս շատեր կը տեսնէր շուրջը, լալազին ու հառաչալից սրտեր, երեսանկեալ ու զետնամած մարդիկ, ժամուն պատերուն ու քարերուն քսուող դէմքեր օգնութիւն ու սիւփանք հայցող հոգիներ բոլոր:

Իսկ պատարագի ատեն ա'լ տարակոյս չունէր բնաւ. հոս ու հոն չկար. իր վերացմանը մէջ, քահանան, դպիրներն ու բարեպաշտներու բազմութիւնը կը միանային, միջեցնելով իր բնավայրը, աղօթքի ժամերը զիւղին,

ամբողջ ու անխառն վայելք մը ձեւացնելով զոր խօնասէր, փափկաճաշակ մարդու մը պէս Մարգար ախպար կ'ըմբռնէր մեղմիւ, կծծի, ազահ մարդու խնայողութիւնով:

* * *

Ասիկա իր երջանկութիւնն էր, դիւրագնի ու ստոյգ երջանկութիւնը զոր ոչ ոք կրնար իրմէ կապտել և որուն ոչ ոք դաշելու իրաւունք ունէր:

Բոլոր հայրենակիցներուն մէջ իր ժամասիրութիւնը առածի կարգ անցած էր. առաւօտուն ու երեկոյին, մանաւանդ կիրակի օրերը պատարագի ժամուն, անխախտ իր համեստ տեղը կը բռնէր, մինչեւ վերջը կը կենար հոն, մինչեւ «Օրհնեալ եղբուք»ը, ու դանդաղ ու դժկամակ մարդու քալուածքով դուրս կ'ելլէր, դրեթէ ակամայ:

Փորձանք մը պատահած էր սակայն իր այս սակաւապէտ երանութեանը դիտուն. տարիներ անցնելով արարողութիւններն ալ կը բռնուէին կարծես այն շուտափոյթ ու շտապող ոգիէն որ ամէն բանի մէջ կը մտնէր:

Ու եկեղեցիին մէջ աղօթքները, այն ծանր ու յամբասաց եղանակները, տակաւ տակաւ տարօրինակ յորդորի մը աճապարանքը կ'առնէին. առջի երկու ժամ տեւող արարողութիւնը հիմա կէս ժամուան մէջ կ'աւարտէր. փճացումը, մխտոմն էր այս Մարգար ախպար բոլոր ու միակ վայելքին. ինքը՝ միշտ էն վերջինն էր մեկնողներուն, իբրեւ թէ դեռ յոյս մը ունենար աղօթքին վերսկսելուն, և յուսարեկ կ'ելլէր դուրս, լուսարարին հետ, տրտալով, դանդատելով այս անտեղի փութացումներէն:

* * *

Ղարաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ ծնրադրած պահուն Մարգար ախպար այդ օրերը փնտռելու կը սկսէր.

առաջ շուտ կ'արտասանէին աղօթքները, բայց վերջապէս կ'արտասանէին. հիմա ամբողջ հատուածներ կը կորսուէին ահա փութոյ պնդութեամբ յառաջ տարուած արարողութեանց մէջ:

«Առաքելոց»ի պահուն երբ սարկաւազները կը սկսին սեղանէն երգել,

«Առաքելոց, սրբոց, մարգարէից, վարդապետաց...» ահա վարէն դպիրները վրայ կը հասնին, չթողլով որ շարունակեն ու յառաջ քշելով իրենցը,

«Յիշեա Տէր և ողորմեա»:

Եւ այսպէս անընդհատ ու վերահաս «Յիշեա»ով ժամանակ չեն թողուր սրբոց անուններու յիշատակութեանը: «Յիշեա՛» մը որ այնքան կը նմանէր «Յիշեա»ի:

Մարգար ախպար կը խռովի ալ. ո՛չ, աս երկրին մէջ չկար. և վերջին յոյսով մը կը շարունակէ ամէն կերակի այդ եկեղեցին երթալ, օր մը, անգամ մը դռնէ, կատարեալ ու չխռովուած արտասանութիւնը լսելու «Առաքելոց»ին: Իր արդար ակնկալութիւնը ի դերեւ կ'ելլէ միշտ. նախանձախնդիր դրսեցին կը դանդատի, կը բողբէ ու կը շարունակէ եկեղեցի երթալ, ուր իր խնդրանաց ականջ չեն կախեր բնաւ, ու կը լսեն իրմէ վերջին պատրանքը իր բնավայրին ու իրեններուն աղօթքի ժամը միշտ, հողով անոնց հետ միանալու պատրանքը որ այս քաղքին մէջ Մարգար ախպար միակ ինչքն էր, իր միակ երջանկութիւնը:

Հայրենիք 1892. ք. 327.

ԲԱՐԵՐԱՐԸ

Երբոր մինչեւ վերջին վայրկեանը լաւ մը կշտացաւ ու յղիացաւ այս հարստութեամբը ու ինքնիրենը ստուգեց թէ ուէ վայելք չէր մոռցած իր ծեր անառակի կեանքին մէջ, այս անթիւ ոսկիները ինչ ընելիքին վրայ խորհեցաւ:

Անհաւատարիմ կնոջ մը պէս, որ իր չսիրած էրկանը մահամերձին՝ տօնի, ցնծութեան պատրաստութիւններ կը տեսնէ, կը դգար որ իր դեղին ոսկիներն ալ կը խլրտէին, կը շարժէին, անսովոր ձայներ կը հանէին անտուկին մէջէն: Իր մահուան անկողնէն որոշ կերպով կը լսէր անոնց ըմբոստ մետաղի խշրտուքը:

Ու ճիգ մը ըրաւ, հնազանդութեան դերագոյն փորձ մը ուղելու համար անոնցմէ, և իր պլպլացող մտքին տարտամ լոյսովը՝ փնտռեց հաճելի բանը, վերջինը, զոր կրնար ակնկալել դեռ այս հարստութեան օգնութենէն, հրաժեշտի անոյշ խօսքը զոր պաշտեցեալ կնոջ մը շրթունքէն կը պահանջես:

Այն ատեն տարօրինակը, անհաւատալին պատահեցաւ. աս հնարամիտ ու կենցաղասէր մարդը, որ ամէն բանէ օգուտ մը հանելու մէջ իր նմանը չէր ունեցած այսօրէն տարի, շուարած մնաց, ապիկար ու անկարող գտաւ

ինքզինքը հաճոյք մը ձեռք ձգելու՝ իր ձեռքին տակ եղած հազարն դրամներէն:

Իր հինցած, փճացած ստամոքսը ո և է համադամ չէր կրնար մարսել. իր ջրոտած, թունաւորուած արիւնը ո և է բորբոքումի անընդունակ էր ա՛լ. իր պարտասուն և թուլցած ջիղերը հիմա օրհասական ժամին պրկումովը կը դալարուէին, նուազարանի մը մաշած թելին պէս, որուն կոտրիլը՝ բութակին անգամ մըն ալ դառնալուն կը նայի:

Այս անկարողութեան խոստովանութիւնը խելքը դլսէն տարաւ. քովի սենեակին պատէն նախ փսփսուք մը, յետոյ աղմուկ մը կը թափանցէր, կու դար ներս և վերահաս մահուան երկիւղէն սթափած լսողութիւնը՝ այդ աղմուկին մէջ իր ժառանգորդներուն ձայնը ճանչցաւ:

Ու յանկարծ լոյս մը ծագեցաւ մահուան արհաւիրքով դրաւուած այս մտքին խորը. իր չար մարդու բնագղը մէկէն արթնցաւ. վերջին աւազակութեան, կողոպուտի մը խորհուրդը իր նեխած ու ողորմելի մարմինը դղրդեց ոտքէն մինչեւ գլուխը. ուրախութեան սարսուռ մը վազեց իր մորթին վրայ, խորշակին պէս որ դարչ ու անշարժ լիճի մը պէս մակերեւոյթին վրայ կը թռչտի:

Եպիսկոպոս, քահանայ ու թաղական ուղեց փրճովը, որոնք փութացին եկան. ան ատեն հանդիսաւոր ու սրտառուչ ձայնով մը, զոր Սրբազանը վերջէն իր դամբանակա՛նին մէջ յիշեցուց, կտակ մը ըրաւ ու բոլոր հարստութիւնը, որ ա՛լ իրը չէր, եկեղեցիին ձգեց:

Մասիս 1898. Բ. 4.

Ն Ե Ր Ս Է Ս

Ա.

Չէնկելի քէօյի նաւամատոյցին քովէն ասիական եզերքը դէպի հիւսիս հետզհետէ ծովուն մէջ կը մխուրի ու փոքրիկ հրուանդան մը կը ձեւացնէ հոն. Քուլէլին է որ այդ բարձանց վրայ դանուող աշտարակէն ստացած է Վր անունը:

Վասիորի ծովեզերքին վրայ ծանօթ գիւղերէն չէ, այլ քանի մը աղքատիկ տնակներէ բաղկացեալ զառիվեր օդաւէտ թաղ մ'է, որուն մօտ կը տարածուի Քուլէլի հիւանդանոցն իր զինուորական ուղղազիծ ճարտարապետութեամբ:

Աղքատ ձկնորսներ և օրով սպասաւորութեան դացող խեղճ կիներ կը բնակին հոն:

Ահա այդ ողորմելի տնակներէն միոյն մէջ կը նստէր հայ նաւավարի մը այրին իր մէկ գաւակով:

Տասը տարի առաջ Գում Գափուի հրդեհէն փախըստական՝ հոս եկեր մնացեր էին. էրիկը՝ ծովերուն վրայ վարած իր տաժանելի կեանքին բոլոր խնայողութիւնը՝ իր տունն ու գոյքը, այս կրակին տալով, աղքատացեր էր, առանց կարենալ վարժուելու այս անհաւատալի ձա-

խորդութեան: Առջի անվախ ու յանդուգն նաւավարը չէր մնացեր. կարծես թէ զինքը կործանող հրդեհին թանձր մուլն իր հողին և իմացականութիւնն ալ մթազներ, և տրտում, շիթած ու մելամաղձոտ մարդ մը ըրեր էր զնա:

Նաւավարը չորս տարի միայն ապրեր էր անոր վրայ, և իր կինը ծառայութեամբ աշխատելով կը մեծցնէր Ներսէսը, իր որբ գաւակը:

Աշխարհիս վրայ մանկութիւնը թշուառութիւնը կը հեղնէ. շատ օր ուտելու հացի կարօտ, շատ հեղ ցուրտ քամիին դէմ անպատասպար մնացեր էր Ներսէս խնդալէ մարելով իր անօթութեան կամ Վր ցնցոտի ու պատառուն հագուստներուն վրայ:

Ապաքէն իր հասակին յարմար գգեստ մը ունեցած չէր երբեք. բարեսիրտ թուրքի մը գթութեանը կը պարտէր իր բալթօն, որուն մէջ կ'աներեւութանար և յոյն տիկին մը իր ամուսնոյն անդործածելի ու ահադին կօշիկները տուած էր իրեն, որուն միոյն մէջ Ներսէսին երկու ոտքը դիւրութեամբ կը պարտկուէին:

Բնաւ նախանձ կամ ատելութիւն ունեցած չէր՝ տեսնելով հարուստ մարդոց գաւակները, երբ հագուած սղուած կ'անցնէին իր քովէն:

Հայրը ծովու մարդ, ինք ծովու մօտ ծնած, այն անփոյթ ստահակներէն էր, որոնց համար ծովեզերքը բոլոր տիեզերքը կը կազմէ, իբրեւ տեսակ մը մարդկային խեցի, որուն ծովուն աղի ջուրը միայն կեանք կուտայ:

Եօթը տարուէն քաջավարժ ու անվախ լուղորդ էր և մայրը՝ դողդոջուն սրտիւ ի գուր պատուհանէն կը պոռար ու իր անգուսպ որդւոյն վտանգաւոր խաղերն արգելել կ'ուզէր:

Տարի մը վերջը Ներսէս ձեռք անցուցած էր Հին, փտած ու խոշոր նաւակ մը, որուն թիակներն հաղիւ շարժելու կարող էր և որուն վրայ թիավարելէ ետ չէր կենար:

Օրն ի բուն այդ հնօրեայ նաւակին մէջ քրտնաթոր կ'երգէր, կը խաղար, ձուկ կ'որսար: Այդ նաւակն իր տունը, իր բնակութիւնն էր, և անոր կուպրով ծեփուած կարծր տախտակամածն իր աղքատիկ անկողինէն շատ աւելի սիրելի էր վրեն:

Մայրը՝ գուր տեղը սիրտ հատցնելէ յուսահատ, ալ բան չէր ըսեր ու թող կուտար որ ուզածն ընէ: Որքա՞ն տարբեր էր այս տղան ուրիշ տղաքներէ. մինչդեռ ոմանք պէպէ՛քի հետամուտ՝ իրենց ընտանեսէր բարքը, ոմանք ժամ օյիմի խաղալով, իրենց գրական կամ կրօնական կոչումը կը յայտնեն, Ներսէս՝ այժմ փոքրիկ բայց կատարեալ անառակ մը դարձած՝ շատ գիշեր չէր դառնար տուն ու անգղիացի լորտի մը պէս իր գրօսանաւին մէջ կ'անցընէր գիշերները:

Ներսէս տասը տարեկան եղած ատեն արեւէն ու հովէն սեւցած, ձեռքը թի քաշելէ կարծրացած, առոյգ, անվախ ու տգէտ տղայ մ'էր, որուն հայհոյալից խօսակցութիւնը կ'ահաբեկէր ու կ'ապշեցնէր հէք մայրը. ուսկի՞ց սորվեր էր այդ լիրբ ու խայտառակ բացատրութիւնները, այդ անլուր հայհոյութիւնները:

Խեղճ կիներն իր որդւոյն ապագային վրայ սարսափեցաւ. իր էրկանը արհեստէն դժգոհ էր արդէն և որդին՝ կըթեալ և ուսումնական անձ մը տեսնելու անմեղ բաղձանք մ'ունեցած էր միշտ. և ահա հիմակուց այդ տասը տարու տղան չափահաս սրիկայի մը ձեւեր կ'առնէր:

Մօտերը դպրոց չի կար, ու նաւավարին կիներ Ներսէսը իր ազգին խնամոց յանձնելէն ուրիշ միջոց մը չգտաւ:

Կիւրակէ օր մ'էր որ ազգականի մը տանելու պատուակաւ Իւսկիւտարի Թաղական Խորհրդոյն յանձնեց գնա՝ Ազգային Հիւանդանոցի վարժարանը դրուելու համար: Այս գաւակն ունէր միայն բովանդակ աշխարհիս վրայ ու անոր ապագայ երջանկութեանը մտահոգութեամբ, այս ողորմելի մայրը չէր վարաներ անկէ ալ գուրկ և հեռու մնալու:

Մայրութիւնը՝ գաւկի համար մարտիրոսութիւն մը եղած է յաճախ:

Սրտէն արիւն կ'երթար, երբ իր այրի կնոջ շալն ուսին, — վասնզի իր ամուսնոյն մահուանէն վերջը սեւերը հանած չէր, — գաւկին ձեռքէն բռնած, ուրախ դէմք մը կեղծելով, հետիոտն կ'երթար Իւսկիւտար: Եւ ո՞րքան աղաչեր ու պաղատեր էր աղաներուն իր գաւակը որբանոց ընդունել տալու համար:

Որբանոց. և ո՞վ միթէ այս հէք ու անտէրունչ որբէն աւելի այդ դժբախտ յարկը մտնելու իրաւունք ունէր:

Ներսէսը հիւանդանոցի վարժարանը դրին գիշերօթիկ, ու մայրը բոլորովին միայնակ ու անօքիկ մնաց իր ամայի խրճիթին մէջ. բայց դեռ իր ապրուստէն կտրելով, շատ օր ցամաք հաց ուտելով, կը յաջողէր փոքրիկ դումար մը տանելու իր գաւկին՝ երբ ամիսը անգամ մը կ'երթար Ետի-Գուլէ անոր մօտ, սուրբի մը ոտքը ուխտի դացող բարեպաշտուհւոյ մը պէս ջերմեռանդ ու ճշտապահ:

Մարդկային տեսակէտով՝ որբանոցը հիւանդանոցէն շատ աւելի բարձր ու շատ աւելի սրբազան հաստատութիւն մ'է. վասնզի որբութիւնը դժբախտութեանց ամենէն գե-
րագանցը ու ամենէն նուիրականն է:

Այն անհաւասար մարտին՝ զոր զօրաւորը յաւիտեան կը մղէ տկարին դէմ, որբութիւնն սկիզբն է:

Նտի-Գուլէի մէջ ազգն հիւանդանոց և որբանոց մ'ունի. մահը՝ այս երկու հաստատութեանց մէջտեղը մնացած է միշտ. իրմէ առաջ կուգայ հիւանդութիւնը, ու որբութիւնը վրմէ վերջը. մահը՝ տարօրինակ ու անխուս-
սափելի միութեան գիծ մ'եղած է այս երկու աղէտներուն մէջ:

Վարժարանի մէջ Ներսէսի աշակերտութեան տարի-
ներն անցան ամէն տղայութեան տարիներու պէս ղիւրա-
սահ:

Դպրոցին մէջ քիչ շատ առջի անառակն էր, միշտ աւելի խաղի քան դասերու հետամուտ. ի բնէ բարի ու ընկերասէր, բայց անիրաւութեանց դէմ ըմբոստ ու խրոխտ:

Ո՛րքան դառն փորձերու ենթարկուեցաւ Ներսէսի այս բնաւորութիւնը որբանոցին մէջ. իր ուղիղ ու վայրենի դատողութիւնը երբեք չհամակերպեցաւ հոն տեսած անիրաւութիւններուն. զարմա՛նք, որ այդ զրկ-
եալներու վայրին մէջ ալ զրկանքներ տեղի կ'ունենային: Շատ հեղ պատահեցաւ որ Ներսէս ծեծ ուտէր իր ընկերոջ յանիրաւի պատժուելուն դէմ բողոքելուն համար: Դաս-
տիարակը՝ որուն այս տղոց հսկողութեան հոգն յանձ-
նուած էր, Աստուծմէ ու մարդոցմէ դժգոհ, խստասիրտ

ու անտանելի ծերունի մ'էր, որ իր բախտէն կրած ճա-
խորդութիւններուն վրէժը իր խնամոց յանձնուած անմեղ
տղաքներէն կը լուծէր:

Կառավարիչներու, հին վարժապետներու այն հազ-
ուագիւտ տիպարներէն մին էր, որոնց այս օր հետաքրքրա-
շարժ հրէջի մը նայելու պէս կը նայինք:

Դանիէլ պատուելին՝ կարճահասակ ու բարբարոս
ծերուկ մ'էր, որ ինքզինքը պատիկ թագաւոր մը կը նկա-
տէր միշտ իր սրահին մէջ. ղիւրաթեք՝ բայց անբեկանելի
գաւազան մը, իր արքայական ահարկու մականն էր ան-
շուշտ. վր գաղափարը, իր աւանդութիւններն ունէր այս
մարդը ուսուցչական ասպարէզին վրայ:

Հիմակուան վիճակը, նախատեալ ու արհամարհեալ,
կը վերագրէր նախկին վարժապետաց ու տիրացուներու
պակսելուն: Ինքը դեռ յոխորտ յամառութեամբ մը անոնց
սովորութիւններն ըստ կարի կը պահպանէր. իր բթացած
ուղեղովը կը մտածէր թէ վարժապետի մը համար ներելի
չէ երբեք ժպտիլ աշակերտաց առջեւ: Դժնեայ ու անողոք
մարդ մ'էր՝ որուն սրտէն ծերութիւնը ամէն մարդկային
ու գորովոյ զգացում ջնջած էր:

Աշակերտները կը դողային իրմէ. ու հիւանդանոցին
հոգաբարձութիւնն ինքն իրեն կը կարծէր թէ լաւագոյն
դաստիարակն ունէր իր դպրոցին մէջ:

Ամէն աշակերտ ըստ կարի չէզոքացնելու կը ջանար
այս կառավարչի դէմքով մարմնաւորեալ կատաղութիւնը.
մին՝ ամենէն երջանիկն աշակերտաց մէջ, վարժապետին
ծառայութեանը յատկացուած էր. անոր մաքուր ջուր, սի-
կառին կրակ տալ, տնտես ախպարը կանչել, ասոնք էին
իր առանձնաշնորհումները, որք պատժական խստութիւն-
ներէն գերծ կը կացուցանէին զինքը. ուրիշ մի քանիներ,

սովորաբար էն գեղեցիկներն այս տարաբախտ մանկանց մէջէն, կառավարչին նախամեծար ու սիրելի աշակերտներն էին:

Վարժապետին աչքը մտնալ՝ այս էր հէզ տղեկներուն միակ փափաքը, մինչդեռ վրենց մանկական ու դառնացեալ սիրտը խուլ զայրոյթով կը լեցուէր այս մարդուն դէմ:

Ինքը ամենէն լաւ տեղեակ էր իր շուրջը տիրող ատելութեան հոսանքին. իր ծանօթ ու յայտնի հակառակորդները, թշնամիները ունէր պատանեաց մէջ, և Ներսէս այդ հակառակորդներուն հռչակեալ պարագլուխն էր միշտ:

Հետզհետէ մթին ու ահարկու բան մը կ'ըլլար այս տղուն ու այս ծերունւոյն մէջի ատելութիւնը. վարժապետը պարգեւ կը խոստանար Ներսէսի յանցանքն իմացնողներուն, իբրեւ թէ մարդասպանի մը գլուխ մը փափաքէր ձեռք անցընելու. և խեղճ մանուկները, վարժապետին շնորհաց արժանանալու յաւիտենական տենչէն փորձուած, կ'երթային պատանւոյն. բոլոր շարժումներն հաղորդել իրենց վարժապետին. այս օր գրասեղանը տաշած էր գմելիով, միւս օրը գասագրքէն էջ մը թուղթ պատուած. այն ատեն այս քրէական յանցանքներէն բոքբեալ վարժապետին կատաղութիւնը չափ չունէր: Ի՞նչ ապերախտ սիրտ՝ որ հիւանդանոցին դոյքը կը փճացնէր. ո՛չ, գաւաղանի սովորական հարուածներն անոք էին Ներսէսին դէմ ու խոտադոյն բան մը կը փնտռէր անոր դէմ առանց գտնելու:

Ներսէս իր կողմանէ պարապ չէր կենար: Դանիէլ պատուելիին փոքր ու մեծ ամէն ձեւով ու չափով ծագրանկարները վարժարանին բոլոր պատերուն, գրասեղան-

ներուն, դասագրքերուն վրայ կային. վարժապետը տեղ մը չէր կրնար երթալ առանց ածուխի կամ կապարի կտորով նկարուած իր դէմքը տեսնելու. ի դուր մաքրել ու սրբել կու տար այս ծաղրաշարժ պատկերները. ժամ մը վերջը Դանիէլ պատուելիին ամէն գլխով նկարները, կոնակի վրայ պառկած, աշակերտաց առջեւ ծնրագրած, կամ դադաղի մէջ դրուած, նորէն պատերը կը ծածկէին:

Այն ատեն վարժապետին Ներսէսի տուած բոլոր անտեղի պատիժները, փոքրիկ զրկանքները, շատ չնչին մնացին այս անլուր ընդգիմութեան դէմ: Վարժապետը այս անհաւատար մարտին մէջ պարտեալն էր միշտ և կը դանդառէր որ ծեծելու արտօնութիւն միայն ունէր դպրոցին մէջ. իր կարծեօք կախաղան հանելու իրաւունքն ալ իրեն պէտք էր տրուիլ, Ներսէսի դէմ ի դորձ դնելու համար:

Օր մը կախաղանէն լաւագոյն բան մը հնարեց այն դադան-դահճի խորամանկութեամբ, զոր տղայոց տկար ու զօրաւոր կողմերը ճանչնալով ստացած էր:

Ուրրաթ օր մը կատաղի հիւանդ մը բերեր էին հիւանդանոց. հուժկու ամեհի մարդ մը, զոր վր հաստ չուանէ կապանքներուն մէջ դեռ վեց հոգի հաղիւ կը գսպէին: Ներսէս յիմարներէն կը վախնար ու սարսափահար կը նայէր այս ահեղ մարդուն, որուն արիւնալից աչքը կարծես թէ իրեն կը սպառնար:

Դանիէլ պատուելիի սիրտը առջի անգամ ըլլալով թերեւս ուրախութենէ դողաց Ներսէսի սարսափը տեսնելով. անոր անզգաստ ու անուղղայ անունը շատոնց հանած էր, և այս անառակն ի զգաստութիւն կոչելու համար երեք օր չոր հաց և երեք օր բանտարկութիւն տնօրինեց:

Ներսէս իր կրած պատժոց վրայ խորհրդածող չէր.

բայց երեք օր բանտարկութիւնը պատժոց խստագոյնը երեւցաւ իր աչքին: Չգիշաւ սահայն ներում կամ պատժոյ թեթեւացում խնդրելու պատուելիէն, ու հպարտ և բարձրագլուխ տնտես ախպօր հետեւեցաւ հաստատ ու ամուր քայլերով:

Վարժարանին բանտը վարի յարկին մէջ բաւական կովիկ սենեակ մ'էր: Տնտես ախպարը, պատուելիէն ստացած հրահանգին համեմատ, հոն չառաջնորդեց Ներսէսը, այլ դէպի յիմարանոցն ուղղուեցաւ. պատանին չփոթած ու անմրմունջ կը հետեւէր երբ յիմարապետին որոտընդոստ ձայնը զինքը կասեցուց:

Տնտես ախպարը, կոշտ ու կոպիտ վանեցի բեռնակիր, յառաջ մղել ուզեց զայն. Ներսէս ընդդիմացաւ, մինչդեռ տնտեսն իր բանտապահի վշխանութիւնը անարդուած տեսնելէն զայրացած ՝ իր բոլոր ոյժովը պատանին յիմարանոցը կը քաշկուտէր:

Կարճատեւ, աղիողորմ, ու սարսափելի եղաւ այս պայքարը, որուն յիմարապետն ալ եկեր մասնակցեր էր:

Սօսիլ, շունչ առնել անգամ չտուին Ներսէսին, զոր զօրեղ ու անդիմադրելի բազուկներ անհաւատալի կոշտութեամբ քուրջի մը պէս քաշելով, հրելով, մշտելով դնտանը առաջնորդեցին:

Ներսէս չէր լացեր:

Գ.

Հիւանդանոցին մէջ կատաղի յիմարներուն տրուած մասը, ապուշներուն և անմիաս յիմարներուն յատկացուած շէնքին ծայրն է. հոն պատին դամուած հաստատուն ու

ամուր երկաթէ օղակներու կապուած են յիմարները. բայց նորեկ կատաղիները երկու երեք օր խաւարային խցիկի մը մէջ մնալէ յետոյ միայն կը տարուին հոն:

Երեք հատ են այս անլոյս ու փոքրիկ դնտանները, որք իրարու քով դրուած երեք կանգուն դադաղներու կը նմանին:

Կռուին տաքութեան մէջ ստացած կռուիներէն ու հարուածներէն չփոթած, Ներսէս ժամանակ չէր ունեցեր իր շուրջը դիտելու. բանտին մէջ ա'լ անշուշտ ժամանակ ունէր շատ, բայց լոյսը բացարձակապէս կը պակսէր:

Պատանին ձեռքովը շօշափեց իր չորս կողմը. հազիւ մէկ ու կէս կանգուն տարածութիւն ունէր իր խցիկը, քանի որ առանց շարժում ընելու նստած տեղէն անոր չորս պատերուն կրնար դպիլ. և այսպէս չոր տախտակին վրայ նստած Ներսէս առաջին անգամ իր կենացը մէջ գլուխը ձեռացը մէջ առաւ մտատանջութեամբ:

Այս առաջին խորհրդածութիւնը քաջալերիչ չէր ու մարդկութիւնը չարաշուք գոյնով կը ներկայանար իր աչքին առջեւ. իր անմեղ հոգին վերջապէս կ'ապստամբէր այնքան խստութենէ զայրացած: Ի՞նչ կ'ուզէր այս պատուելին իրմէ. ի՞նչ գէշութիւն ըրեր էր որ զինք այսպէս կը հալածէր. իսկ սա տնտեսին ինչե՞ր պիտի ընէր եթէ անգամ մը դուրս ելլէր բանտէն. ու վրէժխնդիր ծրագրերներ քննէր իր սիրտը կը սփոփէին. բայց ե՞րբ դուրս պիտի ելլէր ասկից. ժամերը կ'անցնէին ու Ներսէս իզուր կը սպասէր փրկաւէտ ձայնի մը. ապահով էր թէ ոչ ոք պիտի դար զինքը հարցնելու և իրեն հոգածութիւն ցոյց տալու մօրմէն ի դատ:

Մօրը յիշատակին Ներսէս արտասուեց. այս միայն ուրթեան, այս մթութեան մէջ, մօրը յիշատակը լուսաւոր

ճառագայթի մը պէս ցոլաց ու իր հողին ողողեց. ո՞ւր էր հէք կրնը. այս անաւոր բա՞նտը նետել կ'ուզէր իր գաւակը արդեօք երբ միամխտ պարզութեամբ մը ազգին խնամոցը յանձնելու կուզար իր մէկ հատիկ որդին. խնամո՞ցը. խնամք բառը դառն հեղնութիւն մ'էր այս վայրենի տանջանաց ու զրկանաց դէմ, որոնց զոհ ըլլալու դատապարտուած են ազգին որբ ու անտէրունչ մանուկները:

Յանկարծ երկաթէ մեծազդորդ շառաչիւն մը լսուեցաւ ճիշդ իր քովիկն և իր խցիկը մեծագոր ու անեղ մարմնոյ մը երեքումովը տատանեցաւ:

Ներսէս անարեկ յիշեց որ կատաղի յիմարի մը ճիշդ մօտը կը գտնուէր. այն ատեն սարսափը պահ մը իր սրտին բախիւնը դադրեցուց ու վայրկեան մը անշունչ ու անշարժ սպասեց:

Լուռութիւնն յաջորդեց, սառն ու սպառնալից լուռութիւն մը այս տախտակապատ գերեզմանին մէջ. ձայն չկար ու Ներսէս սիրտ առաւ քիչ մը. պահ մը վերջը մոնչիւն մը, խուլ վայրագ հրէշային մոնչիւն մը, ու յետոյ դարձեալ լուռութիւն:

Այսպէս ժամերն անցան, ամէն բանտարկութեան ժամերուն պէս դանդաղ ու երկար: Ներսէս այս մշտատեւ մութին մէջ ժամանակի գաղափարը կորսնցուցեր էր. ցորե՞կ թէ գիշեր էր, չէր գիտեր. կը հաշուէր միայն որ առնուազն օր մը եղած էր իր բանտարկութենէն ի վեր, մինչդեռ իրօք հազիւ երեք ժամ անցած էր. այս է պատճառը որ մարդս շուտով կը ծերանայ բանտին մէջ:

Քիչ մը վերջը գնտանին դուռը բացին. ի՞նչ յոյսով, ի՞նչ անմեղ ու հաստատ համոզում ունեցաւ թէ գինքը փրկելու եկած էին. երեք օրը լրացե՞ր էր արդեօք:

Ներսէս տախտակամածին վրայ գետնաքարչ, ոտք ելլել ուզեց, իր նոր փրկիչը դիմաւորելու համար:

Ո՛րքան դառն եղաւ իր պատրանքը երբ կտոր մը չոր հաց նետելէ վերջը իրեն, ճիշդ ինչպէս շան մը կը նետեն, յիմարապետը աճապարեւ էր դուռը գոցելու երեսին:

Մարդս միշտ պիտի ապացուցանէ թէ վայրենի կենդանիներէ սերած է:

Ձարմանք չէ որ հիւանդանոցի մը մէջ պաշտօնեայք ուրիշ ամէն մարդերէ աւելի գուրկ ըլլան մարդկութեան զգացումներէ:

Ատոնք՝ սովորաբար առանց ընտանեաց, առանց սիրոյ, առանց կապակցութեան, սառն ու անտարբեր մարդիկ են, որոնք կը կոչուին ամենէն աւելի դժալից, ամենէն աւելի խանդաղատանաց ու դորովոյ կարեւոր պաշտօններու:

Ձնտանին մէջ ժամանակը կ'անցնէ՞ր թէ չէր անցներ. Ներսէս աւելի ետ երթալուն կը հաւատար. ու խոնաւ փայտին վրայ նստած, ամենէն փոքրիկ շունչին ու ձայնին ուշադիր, անհամբեր ու սրտատրոփ կը կենար: Ո՛չ ոք, ոչ ոք կար գինքը հարցնող կամ փնտռող: Այն ատեն կը զղար Դանիէլ պատուելին այս աստիճան թշնամանալուն. ծերունի վարժապետին դաժան դէմքը ամենակարող ու անողոք իշխանութեան մը պատկերը կ'ըլլար իր աչքին. մինչեւ այն օրը ծաղրած ու արհամարհած այդ բթամխտ ծերուկը, վիթխարի ու մեծագոր բացատրութիւն մը կը ստանար. ու մտածել չզրկացող այս տղան մտածելէ ուրիշ բան չունէր հիմա, մութին ու խոնաւութեան մէջ:

Պահ մը կարծեց թէ գէշ երազի մը տաղնապով այս

ցուրտ ու մթին խցիկին մէջ կը գտնուէր. իցի՛ւ թէ այնպէս ըլլար:

Բայց ահա քովէն յիմարին շղթայակապ մարմնոյն տատանումները կ'աւելնային ու բոլոր շէնքը ուժգնութեամբ կը ցնցուէր. իր խցիկը գատող պատը անոր անդամադրելի ոյժին դէմ խիստ տկար պատուար մը կ'երեւար իրեն, և ի՞նչ պիտի ընէր եթէ այդ տկար պատը խորտակելով, յիմարը իր վրայ յարձակէր. Ներսէս անզգայապէս, մեղմիւ, առանց վր գոյութեան, իր դրացիութեան կասկածը տալու, ետ ետ կ'երթար մինչեւ միւս պատը, իրբեւ թէ մեծագոյն միջոց մը ձգելու կատաղի մարդուն և իր մէջտեղ:

Գ.

Անդին Դանիէլ պատուելին կը հրճուէր կը պանծար իր յաղթանակին մէջ. Պոնաբարթ ոչ այնքան խրոխտ ու փառահեղ երեւոյթ մը ունէր Աւսթերլիցի ճակատամարտէն վերջը, քան թէ այս ապուշ տիրացուն իր անողորմ ու եղբունական շահատակութենէն յետոյ:

Ներսէսը մէջտեղէն վերցնելով, իր շուրջը տիրող թշնամութեան ու հակառակութեան գլուխը խորտակեր էր. Ներսէս այս տղայական ընդդիմութեան հոգին էր. պատուելին դէմ մղուած զաղտնի մարտին մէջ ամէն ոք իր յանդէնութեանը, հնարամտութեանը կը վստահէր. ամէն անիրաւութեանց դոհին ծանօթ ու յամառ պաշտպանն էր նա. անոր բացակայութեամբը ամէնքը ինքզինքնին անզօր ու անպաշտպան դժացին վրենց վարժապետին դէմ:

Ո՞ւր էր Ներսէս. տղաքը գայս կը հարցնէին իրարու.

զպրոցին բանտը չէր որ տարեր պահեր էին Ներսէսը. իր ընկերներն ուրիշ հոգ ու մտածում չունեցան երեք օր:

Յորեկեան արձակուրդէն օգուտ քաղելով, մին՝ խոհանոցը, միւսը մոմարանը, երրորդը կօշկակարաց սենեակները խուզարկեր էր, առանց հետք մը գտնելու իրենց ընկերէն:

Ի գուր ջանացեր էին ողորիչ խօսքերով անտես ախպարը խօսեցնել տալ. այս անմիտ վանեցին տէրութեան զաղտնիքը պահելու պէս, Ներսէսին բանտարկութեան վայրը կը ծածկէր:

Դիտուած է որ անոնք միայն իրենք վրենց կարելորութիւն տալու կը ճգնին, որոնք ամէն կարելորութենէ զուրկ են. ամէն պաշտօնատան մէջ ստորակարգեալներն են միայն ամբարտաւան:

Հիւանդանոցի վարժարանին մէջ, անտես ախպարը իր մեծ նշանակութիւնը կը պահէր, ու վեհապանծ դէմքով մը իր շուրջը հաւաքուող տղոց մէջ շրջելով՝ Ներսէսի օրինակէն օգտուել կը խրատէր անոնց:

Կիւրակէ օրը ամսագլուխ էր ու Ներսէսի մայրը հիւանդանոց եկաւ իր գաւակը տեսնելու. ձմեռուան ցրտին ու սաստկաչունչ օրերէն մէկն էր, և այս անգամ հաստ փոքրիկ քալքօ մը բերեր էր անոր համար:

Տնտես ախպօր մօտեցաւ յարգական ձեւով մը ողջունելով. անտեսը կրակով լեցուն վառարանի մը քով տեղաւորուէր էր. այրին տեսաւ առանց շարժելու տեղէն:

— Ներսէս կը կանչե՞ս, ըսաւ անոր կինը աղաչաւոր ձեւով:

— Ներսէսդ պանդն քի, պատասխանեց անտեսը վէտութեամբ:

— Բա՛նտը, Տէ՛ր ողորմեա, աս օգին ցուրտին ի՞նչ կ'ընէ. ի՞նչ յանցանք ըրաւ որ բանտը դրի՛ք:

— Տիմաղարձութիւն կ'ընի միեզ:

Տնտեսը ինքզինքն ալ հաշուի կը դնէր:

Խեղճ կինը վարժապետին ներկայացաւ գլխիկոր ու որդւոյն համար բարեխօսելով:

Պատուելին անդրդուելի ու անխոռով ճշմարիտ հրճուանօք մը կը նայէր այս արտասուող կնոջ վրայ. կը խորհէր որ ինքն ալ այսպէս պաղատանք ու աղերսանք լսելու բախտին կ'արժանանար ահաւասիկ. աղերսանք որ իր չարամիտ ետութիւնը այնքան կը դգուէր:

Ու լուռ ու խորխտացած ճեմելով սրահին մէջ, մինչդեռ տարաբախտ մայրը իր պաղատաղին թախանձանքը գուցէ տասներորդ անգամ ըլլալով կը կրկնէր, լիաբուռն կը վայելէր այս մեծ մարդու, մահու և կենաց վճիռ արտասանող մարդու դիրքը:

Կինը կը շարունակէր իր աղաչանքը, բայց վերջապէս համբերութիւնն սպառելու մօտ էր:

— Քու տղադ յանցաւոր էր ու պատժուեցաւ, ըսաւ վերջապէս պատուելին:

— Կիրակի օրով պատիժ կ'ըլլա՞յ, հարցուց կինը միամտօրէն:

— Ուրբաթ օրուընէ պատժուած է, աւելցուց պատուելին անտարբեր:

— Ի՞նչ, ըսել է ուրբաթ օր, անկէ ի վեր դաւակն բա՞նտն է աս ճիւնին ու բուքին, գոչեց կինը ցաւագին աղաղակով:

Պատասխան չստացաւ:

Այն ատեն այս համեստ, այս աղաչող կինը յանկարծ կերպարանափոխ եղաւ. փր գաւկին այս սաստիկ եղանակ

կին երեք օր շարունակ բանտարկութեան լուրը անօր խելքը գլխէն առաւ:

— Ո՞վ ես դուն որ դաւակն երեք օր կը բանտարկես, անանկ դաւակ մը հասուցած ունի՞ս մի նայիմ, պատուելի, գոչեց կինը մոլեղին ու յուսահատ. երե՛սս նայէ, երե՛սս, ես քու գիտցած կնիկներէդ չեմ, անօրէն, անասուած, չո՛ւտ գաւակն կ'ուզեմ, գաւակն:

Պատուելին վախցաւ այս գայրացեալ դէմքէն, մինչդեռ կինը հետզհետէ, հրաբուլփի ջեռուցեալ հոսանքին պէս, իր գայրոյթը հայհոյութիւններով և սպառնալեօք դուրս կը թափէր:

— Մօրուքդ թել թել կը փետտեմ քուկին, վարժապետ, շուտ գաւակն պիտի բերես:

Խռովութիւնը մեծցաւ սրահին մէջ. պատուելին չփոթած վիճակէն քաջալերեալ աշակերտներն սկսան ձայներնին բարձրացնել:

— Չաւակդ չկերա՛նք ա. ծօ՛ տնտես ախպար, բեր սըւոր տղան. բայց դիտցիր որ հողաբարձութիւնը պիտի արտաքսէ այդ անառակը:

Մայրն այս խօսքերը չէր լսեր ու ձայնը երթալով կը բարձրանար:

Եղելութիւնը շուտով մը իմացուեցաւ հիւանդանոցին մէջ ու դպրոցին տնօրէնը, բարի ու պարկեշտ երիտասարդ մը, այդ վիրաւորեալ մայրն ամոքել ջանաց:

— Մի պոռաք, կ'աղաչեմ, եկէք վար իջնանք, գաւակնիդ պիտի տեսնէք, ի՞նչ ընենք, դպրոցին կանոնը կայ:

— Երե՛ք օր գաւակն բա՛նտը դնել աս ցուրտին, կը կրկնէր մայրը շարունակ, այս անհաւատալի խստութենէն

կատղած. դաւկի տէր չէ՞ք դուք, կը գոչէր իր շուրջը
ժողովուած մարդոց դառնալով:

Տնօրէնը գոհացում մը տալ ուղեց այս կնոջ՝ միասին
տանելով զինքը՝ Ներսէսը դուրս հանելու համար բանտէն:
Բայց սխալ ճամբայ բռնած էր, ու տնտեսը քէմէննահ մը
ընելով կամաց մը իմացուց որ անառակաց յատուկ բանտը
դըռուած էր Ներսէս:

— Անառակաց բա՞նտը, ի՞նչ կ'ըսես, տնտես ախպար,
ըսաւ երիտասարդ տնօրէնն ապշած ու սարսափած, երեք
օր հո՞ն թողուցիք տղան:

— Պատուելին էնպէս հրամայեց:

Տնօրէնն ամօթահար ու աղէտ մը պատահած ըլլալու
նախադգացումէն դըրեալ, ետ դարձնել ուզեց կինը՝ որ
կը յամառէր, իր ձեռքը գաւակն այս անողորմներուն
ձեռքէն փրկելու համար:

Այն ատեն ստիպեալ և ուրիշ մի քանի պաշտօնէից
ընկերակցութեամբ պարտաւորուեցաւ այս կնոջ հետ եր-
թալու բանտը. քանի՜ կը յառաջանային յիմարանոցին
մէջ՝ խեղճ կինը ապշած սարսափած՝ չորս կողմը կը նա-
յէր, առանց կարենալ հաւատարու տեսածին ու լսածին:

Բայց երբ գնտանին դուռը բացին, սրտաճմլիկ ու
ահաւոր տեսարան մը պարզուեցաւ իրենց աչքին առջեւ:

Ներսէս ցուրտ տախտակամածին վրայ անշարժ
պառկած էր, աչքերը փակ, ու իր մանրիկ ու վտիտ ան-
դամները ցուրտէն քար կտրած էին. կարեւր եղածին չափ
պատասպարուելու համար, իր փոքրիկ ձեռքը միւս թեւին
մէջ մտցուցեր էր, դլուխը տախտակին վրայ դրած. իր
գլխուն մօտ կը կենային դեռ չոր հացի կտորները, զորս
ներս նեւեր էին առանց ներս նայելու, և որոնց չէր դպած
բնաւ:

Մայրը նուազեցաւ, մինչդեռ տնօրէնին ու պաշտօ-
նէից աչքերը արտասուօք կը լեցուէին:

Բոլորն ալ փութացին մօրն ու որդւոյն ամէն խնամք
տանելու, ու երկուքը միասին փոխադրեցին հիւանդանո-
ցին դեղարանը:

Թշուառ կինը աչքը բանալուն, պաշտօնեաները տե-
սաւ միայն իր շուրջը. բերանը շարժեց, բայց առանց
կարենալու ձայն մը հանել. այն ատեն արցունքներ
խառնուեցան իր աղերսարկու նայուածքին. հասկցան որ
գաւակը կը հարցնէր:

Պատասխան չունէին տալու:

Ներսէս երկնից հրեշտակներու քովն էր:

Մասիս 1888, p. 3918.

«ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ»

Բաղմաթիւ արեւմտահայ տաղանդաւոր գրողներ պատ-
րագմի ընթացքին զոհուած են առանց հայ զբաղանութեան
կտակած ըլլալու առանձին հատորով իրենց զեղարուեստական
չլերը: Ուրիշներ, զեւ պատերազմէն առաջ, մեռած են, ցանու-
ցիր թողլով իրենց երկերը զանազան օրաթերթերու և պարբե-
րականներու մէջ:

Պատերազմի զաղարումէն ահա տասը տարի յետոյ, տա-
կաւին հաւաքական օր և է լուրջ ձեռնարկ չէ եղած, ամփոփելու
և հրատարակելու համար հայ գրչի այդ ազնիւ աշխատաւոր-
ներուն ցրուած էջերը: Համեմատական հանդիստի օրեր են
այսուհանդերձ, ու պէտք է, որ այլևս կատարուի այդ աշխա-
տանքը:

Ահա այս նպատակով 1929 Սեպտեմբերին կազմեցինք
«Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ» անունով հրատարակ-
չական մը, որ կ'առաջադրէ հաւաքել ու հրատարակութեան տալ
արեւմտահայ նահատակ կամ մեռած գրողներու երկերը, կցե-
լով գրողի կեանքին ու դարձին շուրջ ուսումնասիրութիւն մը:

Ն. Գ. Բ. ը որոշած է հրատարակել, իբրև առաջին շարք,
12 հատոր, հետեւեալ նահատակ կամ մեռած գրագէտներու
երկերէն. —

Ռուբէն Զարդարեան, Մելիոն Կիւրնեան (Հրանդ), Գե-
ղամ Տէր-Կարապետեան (Մշոյ Գեղամ), Գեղամ Բարսեղեան,
Արփիար Արփիարեան, Գ. Զօհրապ, Ա. Յարութիւնեան, Տ.
Զէօկիւրեան, Ե. Օտեան, Ե. Արմաէշլիսանիկեան (Երուխան),
Ռուբէն Սեւակ և Տ. Զրափեան:

Առաջին վեց հատորները արդէն լոյս տեսան: Շուտով
մամուլին կը յանձնուի Խօթերորդ հատորը: Հետզհետէ կը
պատրաստուին միւսները:

Ամէնուն սրտին խօսող այսպիսի նպատակ մը դուրս հա-
նելու համար, կը սպասենք որ ամէն հայ բարոյապէս և նի-
թապէս քաջալեր հանդիսանայ մեր ձեռնարկին, տարածելով ու
սիրելի դարձնելով հայ գրականութեան նշխարները կորուստ

փրկելու գաղտնիարը: Այդ գաղտնիարին իրականացման կը յատկացուին հրատարակութիւններու ամբողջ հասոյթը և եղած նուիրատուութիւնները, որոնց մանրամասնութիւնը կը տրուի հրատարակային տարեկան հաշուետուութեամբ:

Այս անթիւ Ն. Գ. Բ. ը շնորհակալութեամբ ստացած է նուիրատուութիւններ որոնք արձանագրուած են նախապէս:

Յուսով ենք որ մեծ թիւով ընթերցողներ պիտի փութան բաժանորդագրուել Ն. Գ. Բ. ի հրատարակութեանց առաջին շաբթին (12 հատոր), օգտուելով բաժանորդագրութեան նպաստաւոր պայմաններէն, զորս կը հրատարակենք քիչ անդին:

Այդ ընկերով՝ անոնք ոչ միայն պիտի ունենան մեր նահատակ գրադէաններու մաքուր և խնամքով տպուած երկերու նուիրական հաւաքածոն, այլ և, աջակցելով մեր ձեռնարկին, ծառայութիւն մատուցած պիտի ըլլան հայ մշակոյթին:

«ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ»

Ս. Վրացեան, Մկրտիչ Պարսամեան, Բժ. Լ. Գրիգորեան, Լեւոն Մօզեան, Վազգէն Շուշանեան, Կարօ Սասունի, Շ. Նարդուհի, Մկրտիչ երիցանց, Օհան Կարօ: (Փարիզ)

Բժ. Յովհ. Գ. Էրկանեան, Եղուարդ Սահակեան, Ղազար Ե. Պոյանեան, բժ. Լեւոն Անէմեան, Յակոբ Անտոնեան, Յակոբ Խաչմանեան, Ասատուր Խորեան, Յովհան Ղ. Կարապետեան, Պետ. Ա. Կէօլմիկ, Յ. Պարոյրեան, Պատ. Ա. Ա. Պետիկեան, Յովսէփ Փուշման: (Նիւ-Եորք)

Ն. Գ. Բ. ի կեդրոնական հասցէն է.—

Mr. M. Barsamian, 121, Rue Marcadet, Paris (18^e).

Ն. Գ. Բ. ի Ամերիկայի հատուածի հասցէն է.—

Dr John K. Erganian, 175, Fifth ave., New-York City (U.S.A.).
(Թղթակցութեանց համար)

Mr L. E. Boyajian, 108-7th Ave., New-York City (U.S.A.).
(ղրամական գործառնութեանց համար)

ԲԱՅՈՒԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

«ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԷՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ»ՈՒ

հրատարակութեանց առաջին շաբթին զորս կը կազմեն հետեւեալ հեղինակներու երկերը

1.— Ռ. Զարդարեան	(լոյս տեսած)
2.— Մելիքն Կիրեան	„
3.— Գեղամ Տէր-Կարապետեան	„
4.— Գեղամ Բարսեղեան	„
5.— Արփիւար Արփիարեան	„
6.— Գ. Զօհրայ	„
7.— Ե. Սրմաբէշյանիեան	(շուտով լոյս կը տեսն.)
8.— Ե. Օտեան	„
9.— Տ. Զէօլլարեան	„
10.— Ա. Յարութիւնեան	„
11.— Ռուբէն Սեւակ	„
12.— Տ. Զրաֆեան	„

Սոյն հատորները լոյս կը տեսնեն մաքուր տպագրութեամբ, զեղազարդ կողքով և հեղինակներուն պատկերով:

Թիւ 1 և 2 հատորներու սովորական թուղթի վրայ տպուած օրինակներու գինն է 20 ֆրանք (Ֆրանսա և դաղութներ, Պալըաններ) և մէկ տոլար (մնացեալ երկիրներ): Իսկ թիւ 3 ի գինն է 30 ֆր. կամ 1½ տոլար:

Չորրորդ հատորէն սկսեալ, դո՛հացում տալու համար ընթերցողներուն, բոլոր դրբերը կը տպուին չքեղ թղթի վրայ, պահելով սակայն սովորական գինները: Այսպիսով, ո՛չ միայն մատչելի այլ և զեղեցիկ տպագրութեամբ դրբեր է, որ կը հրամցուին հանրութեան:

Վերոյիշեալ 12 հատորներուն այժմէն և կանխիկ բաժանորդագրողները, կը վնարեն միայն 200 ֆրանք (Ֆրանսա և գաղութներ, Պալմաններ) կամ 10 տոլար (մնացեալ երկիրներ):
Ն. Գ. Բ.

Հ Ա Շ Ո Ւ Ե Կ Շ Ի Ռ

I Յունվար 1931 — 31 Գեկտ. 1931

Մ ո ռ տ ֆ

	Ֆրանս. ֆրանկ
Սնունքը պատրաստ 1 Յունվ. 1931ին	740.20
Բ. Զարգարեանի գրքերէն ծախումը 285	4310.50
Հրանդի „ „ „ „	306
Գեղամ Տէր կարավանի „ „ „ „	3012.75
Գեղամ Բարսեղեանի „ „ „ „	161
Արփ. Արփիարեանի „ „ „ „	1780.90
Նիւ-Եօրֆի Ն. Գ. Բ. Ի հատուածէն \$950. —	1350. —
Տարօնի Հայրենակց. Միութենէն \$200. —	24194.80
Բաժնաւորներէ	5078. —
	10670. —
	<u>46638.65</u>

Գումար՝

Հարուհներէ՝ Բ. Բերբերեան

Ե Լ Ք

Ֆրանս. ֆրանկ

Հրանդի հատարին տարգրութ.	5025
Ծախքի մնացորդ „ „	10426
Մշոյ Գեղամի „ „ „ „	9000
Գեղամ Բարսեղեանի „ „ „ „	7150
Արփ. Արփիարեանի „ „ „ „	31601. —
	4892. —
Չեռագիրներու ընդօրինակութիւն	3450. —
Առաքիչի եւ քարտուղարի վնասում	3137.05
Առաքեալն ծախք	611.80
Թղթակցութիւնք, նկարներ, գրեւական	1000.00
Կիսոյք	1946.80
Հեղինակի իրաւունք Ա. հատարի	46.638.65
Անտուկը պատրաստ 31 Գեկտ.ին	<u>46.638.65</u>

Գումար՝

«ՆԱՆԱՏԱԿ ԳՐԱԳՆՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵՎԱՄՆԵՐ»

29800

